

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Diplomová práce

Posmrtný život v evangelických představách

Debora Zálešáková

Katedra teologické etiky

Vedoucí práce: PhDr. Bohumila Baštecká, PhD.

Studijní program: Teologie N6141

Studijní obor: Křesťanská humanitární a pastorační práce-diakonika

Praha 2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci s názvem Posmrtný život v evangelických představách napsala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů. Souhlasím s tím, aby práce byla zveřejněna pro účely výzkumu a soukromého studia.

V Praze dne

Debora Zálešáková

Bibliografická citace

Posmrtný život v evangelických představách [rukopis] : diplomová práce/Deborá Zálešáková; vedoucí práce: PhDr. Bohumila Baštecká, PhD. Praha, 2015. 111 s

Anotace

Předkládaná diplomová práce se zabývá tématem posmrtného života v evangelických představách. Klade si za cíl zjistit, jaký prostor má evangelictví pro hledání útěchy (po smrti mladého člověka) v představách o posmrtném životě. Teoretická část pojednává o problematice smrti a posmrtného života v antropologických a v biblických souvislostech. Dále vymezuje pojem pohřeb a útěcha. V analytické části jsou rozebírány rozhovory se čtyřmi evangelickými faráři a farářkami. Tématem rozhovorů je pohřeb mladého člověka a pohřeb, který pro respondenty byl osobně zraňujícím pohřbem. Následuje téma osobního postoje ke smrti, způsobu vyrovnání se s ní, představách o posmrtném životě a hledání útěchy v neštěstí. Pomocí metodologie kvalitativního výzkumu je řešena výzkumná otázka analytické části, která se zaměřuje na téma, jak se konkrétní evangeličtí faráři v souvislostech věrouky vyrovnávají se smrtí mladého člověka.

Klíčová slova

Posmrtný život, evangelictví, útěcha, představy posmrtného života, vyrovnání se smrtí

Summary

This thesis deals with the topic of afterlife in the evangelical imagination. It aims to find out the space for consolation (after the death of a youth) in the evangelical afterlife imaginations. The theoretical part deals with issues of death and afterlife in anthropological and biblical context. The thesis also defines the concepts of funeral and consolation. In the analytical part the thesis introduces four evangelical pastors who were interviewed regarding the funeral of a youth and specific topic of funeral at which the pastor is emotionally interested. Furthermore, the analytical part deals with the topics of personal attitudes towards death, the manner of dealing with it, images of afterlife and the ways of consolation. Using qualitative research methodology the thesis analyzes the research question of how particular evangelical pastors cope with the death of a youth in the context of the doctrine.

Keywords

Afterlife, evangelical, consolation, afterlife imaginations, manner of dealing with death

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala za doprovázení na cestě, při tvoření této diplomové práce vedoucí PhDr. Bohumile Baštecké, PhD. Děkuji za její trpělivost, naslouchání, rady a podněty. Přestože část této práce je psaná v „*ich*“ formě, nemohla by vzniknout právě bez její pomoci. Dále patří mé díky mému manželovi Ing. Janu Zálešákovi, za praktickou pomoc a podporu. V neposlední řadě bych ráda poděkovala všem respondentům, za jejich otevřenost a vstřícnost.

Obsah

ÚVOD.....	8
1. ČAS A KONEC JAKO VYMEZENÍ SMRTELNOSTI	10
2. SMRT A POSMRTNÝ ŽIVOT V ANTROPOLOGICKÝCH SOUVISLOSTECH.....	13
2.1. VÝVOJ POSTOJŮ KE SMRTI V ZÁPADNÍ KULTUŘE	13
2.2. SMRT JAKO PŘECHOD.....	15
2.3. SMRT MLADÉHO ČLOVĚKA.....	20
3. SMRT A POSMRTNÝ ŽIVOT V BIBLICKÝCH SOUVISLOSTECH	21
3.1. ÚVOD DO SKLADBY BIBLE.....	23
3.2. SMRT A POSMRTNÝ ŽIVOT VE STARÉM ZÁKONĚ: SMRT JAKO KONEC, SMRT JAKO BRÁNA K BLÍZKOSTI Boží 26	
3.2.1 <i>Kniha Jób</i>	28
3.2.2 <i>Kniha Ezechiel</i>	31
3.2.3 <i>Kniha Kazatel</i>	33
3.2.4 <i>Kniha Daniel</i>	35
3.3. SMRT A POSMRTNÝ ŽIVOT V NZ: VYSVOBOZENÍ SE SMRTI	37
3.3.1 <i>Vysvobození ze smrti</i>	39
3.3.2 <i>Boží Království</i>	40
3.3.3 <i>Apoštolské vyznání víry: těla z mrtvých vzkříšení a život věčný</i>	43
3.3.4 <i>Křesťanské postoje ke smrti skrze kvalitativní výzkum</i>	48
4. POHŘEB JAKO PŘECHODOVÝ RITUÁL A POHŘEB Z ANTROPOLOGICKÉHO POHLEDU....	50
4.1. POHŘEB MLADÉHO ČLOVĚKA	53
4.2. POHŘEBNÍ SHROMÁŽDĚNÍ V ČCE	55
4.3. MODLITBY ZA MRTVÉ V EVANGELICKÉ CÍRKVI	58
5. ÚTĚCHA	60
6. ANALYTICKÁ ČÁST	63
6.1. CÍLE PRÁCE A VÝZKUMNÉ OTÁZKY	63
6.2. VÝZKUMNÝ VZOREK.....	63
6.3. METODOLOGIE	66
6.4. VÝSLEDKY	68
6.4.1 <i>Způsoby, jimiž evangeličtí faráři a farářky hledají útěchu po osobně významném úmrtí</i>	69
6.4.1.1 EVANGELICTVÍ.....	69

6.4.1.2	SPOLEČENSTVÍ.....	74
6.4.1.3	TO POZITIVNÍ NA POHŘBU A VE SMRTI.....	82
6.4.1.4	PŘEDSTAVY	85
6.4.1.5	PŘEDTAVY A ÚTĚCHA.....	89
6.4.1.6	OBRAZ NEBO SLOVO?.....	91
6.5.	INTERPRETACE VÝSLEDKŮ	91
DISKUZE	100	
HLAVNÍ ZJIŠTĚNÍ PŘEDKLÁDANÉ PRÁCE A SNAHA ODPOVĚDĚT NA CÍL PRÁCE	100	
OMEZENÍ A SÍLY PRÁCE	102	
ZÁVĚR.....	106	
SEZNAM LITERATURY	107	

Úvod

Za téma své diplomové práce jsem zvolila problematiku posmrtného života v evangelických představách. Toto téma jsem se rozhodla hlouběji prozkoumat především po osobní zkušenosti, kdy při tragické nehodě zemřel můj kamarád z evangelického prostředí. Při pohřbu a následných rozhovorech s přáteli, faráři a teology evangelické církve jsem narážela na otázky po smyslu smrti a útěše v konečnosti – co čeká člověka po smrti, existuje posmrtný život? Co na to evangelická církev? Co na toto téma říká Bible? A mají k tomuto tématu co říci i faráři a farářky? S pomocí těchto otázek jsme spolu s vedoucí práce určily cíl, ke kterému je tato práce směřována, takto: zjistit, **jaký prostor má evangelictví pro hledání útěchy (po smrti mladého člověka) v představách o posmrtném životě.**

Teoretická část (kapitoly 1-5) představuje pojem smrti a děje s ní spojené z hlediska antropologického a teologického, zaměřené převážně na evangelické prostředí. V teoretické části této práce, nejde ani tak o komplexní výklad problematiky smrti a posmrtného života, jako spíše o částečné přiblížení dané problematiky čtenáři a předložit myšlenkový základ, který pojem smrt v těchto disciplínách zaujímá.

V **první kapitole** se zabývám pojmem času. Toto téma, jak jsem v průběhu tvoření diplomové práce pochopila, je zásadní v otázkách konečnosti a toho jak se s ní vypořádat. **Následující kapitola** pojednává o smrti a posmrtném životě v antropologických souvislostech. Tato kapitola vychází z přesvědčení, že pokud máme blíže pochopit smrtelnost v dnešní době, je nutné ohlédnout se zpět a alespoň částečně poodkrýt, jak se s tímto tématem vypořádával člověk v dřívějších dobách. **Třetí kapitola** přibližuje čtenáři smrt a posmrtný život v biblických souvislostech. Pro lepší porozumění je kapitola členěna do tří podkapitol a to *Úvod do skladby Bible, Smrt a posmrtný život ve Starém zákoně*

a *Smrt a posmrtný život v Novém zákoně*. Pomocí Bible, výkladových slovníků a další křesťanské literatury se pokoušela najít odpověď na to, jaký postoj zaujímá Bible a její jednotliví autoři k tématu smrti a posmrtného života. **Čtvrtá kapitola** je zaměřená na problematiku pohřbu jako přechodového rituálu. Je o pohřbu z antropologického pohledu, pohřbu mladého člověka a také popis pohřebního shromáždění tak, jak je prováděn v Českobratrské církvi evangelické. **Poslední kapitola teoretické části** je zaměřena na pojem útěchy ve filozofických a pastoračních souvislostech.

V analytické části seznamuji čtenáře se čtyřmi respondenty, kteří působí či působili jako evangeličtí faráři/farářky. Pomocí polostrukturovaných rozhovorů jsou otevírána témata pohřbu mladého člověka, a pro respondenty téma o osobně zraňujícím pohřbu, osobnímu postoji ke smrti a způsobu vyrovnání se s ní, o představách o posmrtném životě a hledání útěchy v neštěstí. Témata, k nimž otázky směřovaly, jsem stanovila na základě konzultací s vedoucí diplomové práce s ohledem na cíl práce a také mou vlastní potřebu zjistit postoje představitelů evangelické církve ke smrti .

Závěr práce je věnován interpretaci výsledků analytické části, následuje diskuze a shrnutí dosažených výsledků diplomové práce.

1. Čas a konec jako vymezení smrtelnosti

V první části bych ráda přiblížila problematiku vnímání času. Jak člověk pojímá čas, určuje také jeho směřování a jeho možnosti a schopnosti vypořádat se se smrtí.

Čas je dle Baštecké „způsob trvání“, který má dva základní významy: „posloupnost všeho bytí a dění“ a „doba a její části, vhodné či určené k vykonání něčeho“, neboli (ve Starém Řecku) čas jako *chronos* (posloupnost, chronologie) a Boží čas *kairos* s významem „rozhodujícího osudového okamžiku“, v němž si božstvo žádá „mravního rozhodnutí člověka.“¹ Starý zákon má tento čas popsán jako ten, v kterém Bůh sám zasahuje, tzv. nutí k náboženskému rozhodnutí. Například i „*hodina smrti je tímto způsobem Božím časem. Lidský život je naplněn takovými „časy“ – kritickými okamžiky od Boha, kdy se má něco rozhodujícího stát.*“²

„Vztah k času také zásadně odlišuje kultury původní (archaické) a civilizace s židovsko-křesťanskými kořeny.“³ Německý filozof Karl Löwith⁴, nachází v dějinách lidstva dvě základní koncepce času a to čas **cyklický** a čas **lineární-finalistický**. Obě tyto koncepce se svým způsobem brání konečnosti času (=smrti). Cyklický čas je příznačný pro archaické kultury, jež zprostředkuje cyklické splynutí s posvátnem a čas lineární, který je charakteristický pro naši kulturu, kdy se očekává dobrý konec dějin – „*včetně vývoje k dobrému konci věků, kdy bude v plnosti nastoleno Boží království*“⁵ Cyklická regenerace světa,

---

¹ NOVOTNÝ (1956) in BAŠTECKÁ, Klinická psychologie

² NOVOTNÝ, Biblický slovník 2. díl, str. 103

³ BAŠTECKÁ, Klinická psychologie

⁴ LÖWITH in BAŠTECKÁ, Klinická psychologie

⁵ BAŠTECKÁ, Klinická psychologie

jak byla známa u přírodních národů je tedy nahrazována myšlenkou jediného obnovení na konci historie.⁶

Zajímavou myšlenku předkládá také Jan Sokol. Hovoří o čase, který je neustále mapován a nakonec vždy naráží na meze konečnosti, nejdříve lidské osoby v narození a ve smrti až po konec „všeho, co jest“. V tomto mapování času je přítomna naléhavá potřeba, aby se člověk dokázal této tendenci vzepřít a ubránit svůj vlastní čas, kterým je svoboda.⁷ „*Tu ovšem člověk nenabývá prostým vzdorem, nýbrž teprve jako osobní schopnosti či způsobilost zvládnout svůj čas, své možnosti, svůj život.*“ Jde tedy o možnost a schopnost vtisknout času, jehož se nám dostává, osobní ráz. Jak říká Sokol „...*tvořit, ovšem v tom nejširším možném smyslu slova, který zahrnuje i vděčné přijímání přicházejících možností či příležitostí, jež nás ustavičně zvou, abychom „tvořili*“.⁸

Vnímání a prožívání času vzhledem ke konečnosti je důležitým bodem také pro křesťanství. S odkazem na kapitolu o smrti a posmrtném životě v biblických souvislostech, o tom stručně pojednám již nyní.

Nový zákon významně pozměnil židovské dělení času, které se dobově dělilo na věk přítomný a věk, který má nastat. V budoucnu má sice přijít přelom mezi „tímto časem“ a „světem, který přijde“, ale již teď v přítomnosti probíhá předzvěst naplnění, protože v Kristu se rozhodujícím způsobem uskutečnil Boží záměr. Znamením tohoto očekávání je dar Ducha svatého. Evangelista Jan zdůrazňuje, že křesťané mají věčný život již teď, již nyní mají život, do něhož plně vstoupí až po vzkříšení.⁹ Kairos není trvalým časem, který můžeme zakoušet nepřetržitě, v křesťanském pojetí je tento čas ten pravý, kdy je možno zakoušet království Boží.

---

⁶ BAŠTECKÁ, Klinická psychologie

⁷ SOKOL, Čas a rytmus

⁸ SOKOL, Čas a rytmus, str. 267

⁹ DOUGLAS, Nový biblický slovník

Důležitost pojetí času zdůrazňuje také antropologie. Antropologický slovník upozorňuje, že to jak daná kultura bude prožívat smrt, souvisí s tématem času. „ *teprve objev a definice času v mladém paleolitu¹⁰ vymezují naše pojetí smrti, a to včetně strachu z ní.*“¹¹

---

¹⁰ čas lovců

¹¹ MALINA, Antropologický slovník, kapitola Smrt a pohřeb[cit. 2014-11-16].

2. Smrt a posmrtný život v antropologických souvislostech

Antropologie jako věda o člověku zkoumá lidskou bytost v nejširším slova smyslu. V této práci zaujímá své místo s ohledem na to, že, chceme-li pochopit smrt a posmrtný život dnešního člověka, je nutné zjistit, jaké představy a rituály doprovázely tuto konečnou životní etapu člověka dříve. Z čeho se vyvíjel dnešní pohled na smrt a rituály s ní spojené.

2.1. Vývoj postojů ke smrti v západní kultuře

Francouzský historik Philippe Ariès popisuje smrt a přístup k ní od starověku až po současnost a hovoří o tzv. ochočené smrti. **Ochočená smrt** je dle něj ta, která byla běžná až do 19. století, poté se postoje ke smrti začaly v západních společnostech silně měnit. Ochočenou smrtí myslí tu, s kterou se počítá, smíření se smrtí jak u umírajícího, tak u jeho blízkých. Umírání i smrt byly spojeny se zvyky a ceremoniemi. Jedním z důležitých bodů bylo odpuštění druhým a prosba o odpuštění.

“Iwain odpouští svému vrahovi Gawainovi, který jej smrtelně zranil, protože ho nepoznal: „Nyní však, pane Gawaine, jste mě zabil, jsem Iwain Cizoložník ... ale Bůh vám odpust’, neboť nikdy se nepřestane vyprávět, jak pobratim pobratima zabil.“¹² Nebo jinde, „...když ovšem 27. května 1707 pocítila, že zemře, přestala mít strach a udělala přesně to, co bylo třeba: svolala služebnictvo, včetně těch nejnižších, požádala je o odpuštění, vyzpovídala se ze svých hříchů a ujala se předsednictví, jak bylo zvykem, slavnosti posledního rozloučení.“¹³

---

¹² ARIÈS, Dějiny smrti I. str. 30

¹³ ARIÈS, Dějiny smrti I., str. 33

Lidé smrt předpokládali, byla blízká a důvěrně známá a téměř každodenně přítomná, lidé se jí prý příliš nebáli, protože věděli, jak s ní nakládat. V tomto smyslu lze vnímat smrt jakožto oslabenou a zneškodněnou. Smrt nebyla ostrou hranicí vstupu do neznáma, ale plynulou cestu od života do „spánku“.

„Umírající byl středem pozornosti blízkých a řídil se podle zvyků, které byly všeobecně známé a platné. Umírání bylo věcí veřejnou, probíhalo doma, v kruhu rodiny, ale i známých a sousedů, kteří přicházeli umírajícího doprovodit na jeho poslední cestě, případně ho navštívili až po jeho skonu.“¹⁴

Téma smrti muselo projít jakousi změnou od smrti oslabené a ochočené k dnešní podobě smrti. S nástupem 19. století se odehrály mnohé společenské, ideové a demografické změny, které měly vliv také na smrt a umírání. Důležitým bodem bylo snížení úmrtnosti, které bylo zapříčiněno hlavně zlepšením hygienických podmínek, pokrokem v lékařství a zlepšením stravy. Nejvýrazněji se snížení úmrtnosti projevilo u kojenců. Lékařské úspěchy v boji se smrtí se promítly i do náboženského světa a náboženství tak ztrácelo svoji ústřední autoritu nad smrtí a postupně bylo nahrazováno medicínou.¹⁵

„Smrt přestala být duchovní cestou a stala se přírodním procesem kontrolovaným lékaři. Tajemná a metaforická smrt se v novém pojetí proměnila v diskrétní a identifikovatelné nemoci.“¹⁶

---

¹⁴ NEŠPOROVÁ, O smrti a pohřbívání, str. 9

¹⁵ NEŠPOROVÁ, O smrti a pohřbívání

¹⁶ NEŠPOROVÁ, O smrti a pohřbívání, str.15

2.2. Smrt jako přechod

K lepšímu pochopení smrti jako přechodu, je potřeba vysvětlit pojmy *rituál* a *přechodový rituál*.

Rituál můžeme popsat jako „každé především sociální chování, které probíhá pravidelně při určitých příležitostech ve stále stejné formě.“¹⁷ Nebo přesněji: „Rituál je činění, které aktualizuje mýtus¹⁸, jde o „souhrn symbolických činů, předmětů a jazykových projevů, které se opakují více méně stálým způsobem za specifickým účelem, zahrnujícím sdílení“¹⁹, je to společenstvím sdílené a předem připravené schéma, jak jednat.“²⁰

Přechodovými rituály se mimo jiné zabýval francouzský etnograf a antropolog Arnold van Gennep.²¹ Těmito rituály rozumí ty, které doprovázejí přechod mezi jednou situací k druhé, a také mezi přechodem z jednoho světa (společenského či kosmického), do druhého. Nebo to mohou být také ty, které doprovázejí každou změnu místa, stavu, společenského postavení či věku. Hovoří o nich jako o třech na sebe navazujících kategoriích:

- **Rituály odluky** - oddělení, separace,
- **Rituály pomezí** - prahové,
- **Rituály sloučení** - přičlenění a integrace.

---

¹⁷ BROCKHAUS, Art. Ritual, in LANDOVÁ, Rituály

¹⁸ „Příběhy, které odpovídají na nejintuitivnější otázky kladené ze samé podstaty lidského bytí, jejich funkcí je vykřesat smysl ze zjevně smysl postrádajícího lidského života. Jde o vyprávění, jehož dějová linie je rozvíjena mnohaúrovňovou významovostí, která slouží jako nástroj objasnění protikladů lidského života.“ BAŠTECKÁ, Psychosociální krizová spolupráce, str. 19

¹⁹ POST, GRIMES, NUGTEREN IN BAŠTECKÁ, Psychosociální krizová spolupráce

²⁰ BAŠTECKÁ, Psychosociální krizová spolupráce

²¹ GENNEP, Přechodové rituály

Obecným cílem přechodových rituálů je „zajistit změnu stavu, nebo přechod z jedné magicko-náboženské nebo profánní společnosti do jiné“²²

Gennepe popisuje, že ač by se mohlo zdát, že rituál odlučovací bude při pohřbu zaujímat hlavní místo, mnohdy tomu tak není. V některých případech právě pomezí rituály bývají dlouhé a složité a jsou zdaleka nejpropracovanějšími, jimiž se zemřelý přijímá do světa zemřelých.²³

Pomezí rituál v souvislosti se smrtí, zasahuje jak do světa živých, tak i do světa zemřelých, „V některých případech je toto pomezí období živých protiváhou pomezí období zemřelého, jelikož ukončení smutku se někdy časově shoduje s přijetím zemřelého do světa mrtvých. Tak tomu je v kmeni Dogonů (Habe) na nigerijské náhorní rovině, kde pry²⁴ „období vdovství odpovídá trvání cesty bloudící duše zesnulého až do okamžiku, kdy se spojí s božskými duchy předků nebo kdy se převtělí“²⁵

Lidé vybavovali na tuto pouť zemřelé různými předměty a milodary. „Mezi milodary patří nádoby, někdy obsahující potraviny, zvířecí kosti, ale i některé nářadí jako srpy a také zbraně. Hrobový inventář lze rozdělit i na předměty, které byly v držení zemřelého (oděv a předměty určující jeho společenský status), předměty obětované a přidávané zemřelému pozůstalými a předměty kultovního charakteru (mince, lampičky, nádoby, magické symboly).“²⁶

Tato cesta zemřelého do světa mrtvých je fází, kdy zemřelý ještě není plně přítomen ve světě mrtvých, ale už se nenachází ani ve světě živých. Jak již bylo řečeno, pozůstalí darovali zesnulým různé milodary a jiné předměty, které sloužily jako výbava na cestu, a ne jako výbava pro pobyt na onom světě.

---

²² GENNEP, Přechodové rituály, str. 20

²³ GENNEP, Přechodové rituály, str. 136

²⁴ GENNEP, Přechodové rituály, str. 137

²⁵ DESPLAGNES, Le Plateau central nigérien in GENNEP, Přechodové rituály, str. 137

²⁶ MALINA, Antropologický slovník, kapitola Obřad, pohřební [cit. 2014-11-04].

Vkládání darů do hrobů mělo nebožtíkovi zaručit klidnou cestu na druhý břeh a pozůstalým zajistit, že se tento mrtvý nebude vracet a neuvízne někde na půli cesty, nebude je strašit, přivolávat pohromy a nebude si přicházet pro další lidi, kteří by takto zemřeli.²⁷

Například Aztékové, kteří žili na území Mezoameriky v okolí dnešního Mexika, věřili, že po smrti se od těla oddělí netělesné složky. Jedna z nich *teyoliá* – duše, neodchází hned, ale až po kremaci, která se konala čtyři dny po smrti, do té doby bylo možné komunikovat se zemřelými. Nejlépe jsou dokumentovány pohřby vládců a aristokracie. Mrtvý byl omyt a uložen do místnosti, kde by střežen. Byli vysláni poslové, aby oznámili smrt, vládci spřátelených a podrobených území se museli vydat do hlavního města s velkými dary, kterými byli například otroci, šperky, zlato atd. Čtyři dny po smrti byly mrtvému vzdávány pocty, do úst mu byl vložen smaragdový kámen a byl oděn do mnoha drahých látek. K takto připravenému tělu byli obětováni další muži a ženy, kteří ho měli doprovázet v posmrtném životě. *„Obětování lidí při pohřbu bylo výlučnou záležitostí vysoce postavených obyvatel a počet obětí byl přímo úměrný postavení zemřelého. Obětmi byli sluhové, otroci darovaní aristokracii, dobrovolníci a v některých případech i manželky zemřelého.“*²⁸ Během čtyř dnů po smrti se přinášely pokrmy a nápoje a čtvrtý den bylo obětováno ještě dalších deset nebo patnáct otroků, kteří měli panovníkovi pomoci na cestě do podsvětí, na kterou se vydal čtvrtý den po smrti. *„Další otroci byli obětováni dvacátý den po smrti, čtyřicátý den po smrti byli obětováni dva nebo tři, šedesátý den jeden nebo dva.“*²⁹ Každý rok se slavilo výročí smrti zemřelého, na pohřební místo se nosily pokrmy,

---

²⁷ NAVRÁTILOVÁ, Narození a smrt v české lidové kultuře

²⁸ MALINA, Antropologický slovník, kapitola: Civilizace předkolumbovské Ameriky [cit. 2014-11-04].

²⁹ MALINA, Antropologický slovník, kapitola: Civilizace předkolumbovské Ameriky [cit. 2014-11-04].

nápoje a květiny. Čtvrtý rok po smrti se konala veliká slavnost, kdy se tančilo, zpívalo a vzpomínalo na zemřelého. Důvodem těchto rituálů bylo pomoci mrtvému na cestě do podsvětí, která měla trvat čtyři roky.³⁰

V období od úmrtí do pohřbu, jak již bylo zmíněno výše, byly prováděny úkony, které vycházely z víry v posmrtný život a tedy i v možnosti návratu duše zemřelého. V české lidové kultuře 18. a 19. století bylo toto téma spojováno hlavně se strachem, že mrtví se smrtí transformují do jakési zlé podoby, která je nebezpečná pro živé, proto je nutné o nebožtíka v době před pohřbem náležitě pečovat a striktně dodržovat pravidla, aby se mrtvý nepohněval. „*A kdyby s ním špatně zacházeli, každý by dostal, co mu patří. Tací mrtví sa mstijú. Hned po člověku – a idete za ním.*“³¹ Například v českých zemích „*bylo běžné zastavovat hodiny, jejichž hlasitý zvuk mohl duši přivolat nazpět, a zastírat zrcadla a obrazy. Tento obyčej, který se udržel dodnes, vysvětlovaný většinou jako znamení úcty a smutku k zemřelému, je zřejmou reminiscencí staré představy o schopnostech duše spatřit ve svém odrazu dvojníka a odvést ho do záhrobí.*“³² Jednou z nejnebezpečnějších chvil byla dle tehdejší lidové víry poslední noc před pohřbem. Věřilo se, že až po spuštění rakve do hrobu je duše nebožtíka opravdu zapuzena. Že nebožtík teprve tímto přestává vnímat co se kolem něj děje.³³

Mrtvé tělo se stejně jako dnes také omývalo, česaly se vlasy, mužům se holily vousy. Posmrtné umývání byla službou prokazovanou mrtvému, aby se na onom světě ukázal čistý a měl v hrobě klid. Po takto provedené očištění se nebožtík upravil do rakve, ruce mu složili na prsa, oblékli ho do svátečních šatů, nebo do těch, v nichž nejraději chodil, časté byly také svatební šaty.

---

³⁰ MALINA, Antropologický slovník, kapitola: Civilizace předkolumbovské Ameriky [cit. 2014-11-04].

³¹ PALÁTOVÁ-CVEKLOVÁ, Poslední věci in NAVRÁTILOVÁ, Narození a smrt, str. 216

³² NAVRÁTILOVÁ, Narození a smrt v české lidové kultuře, str. 207-208

³³ NAVRÁTILOVÁ, Narození a smrt v české lidové kultuře

Dodnes se na jižní Moravě udržela tradice ukládat mrtvé do rakve ve svátečním kroji. Do rakve se také mužům vkládaly různé předměty, jako například kancionál, dýmka, brýle, housle, láhev s pálenkou, či křivák³⁴. Hroby žen byly vybavovány vším, co měly za svého života rády – šátkem, hřebenem, klubkem vlny, oblíbeným šperkem. „*Nebožtíkům dávali i modlitební knížky, dopisy dětí a později fotografie jejich blízkých.*“³⁵

Ota Halama ve svém příspěvku³⁶ v knize *Církev a smrt* píše o představách o smrti u nekatolíků v druhé polovině 16. století. Předbělohorští nekatolící faráři se vymezovali vůči římskokatolické církvi a tvrdě odmítali existenci očistce, neboť „*mimo nebes a pekla třetího bytu není.*“³⁷ Zmizení očistce z povědomí věřících tedy ukazuje na to, že mrtvý nemá možnost vrátit se zpět mezi živé. Duše mrtvého je nepropustně uzavřena buď v nebesích, nebo v pekle. Přesto se s tematikou revenantů³⁸ u předbělohorských katolíků setkáváme, a to například v kázáních Jana Chrudimského, Martina Zámrského či Marka Bydžovského z Florentina.

Tito duchovní se „*shodují na tom, že zprávy o revenantech patří ke každodennosti lidské společnosti.*“³⁹ Existenci revenantů vysvětlují tím, že se „*nejedná o mrtvého člověka, ale o anděla v případě zvlášť důležitého Božího záměru, ale častěji o ďábla, zjeveného v podobě člověka.*“⁴⁰

Tito kazatelé očividně narážejí „*na lidovou zbožnost řádových věřících, pro něž revenanti byli skutečnými osobami zemřelých a pohřbených lidí, zatímco pro*

---

³⁴ „*aby to měli pro lepší istotu při sobě, dyžsa neví, do jakého světa sadostanú.*“ In Navrátilová, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, str. 213

³⁵ NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, str. 214

³⁶ HALAMA, „*Obludám nočním tváří v tvář*“:revenanti v textech předbělohorských nekatolíků. str. 55-66 in HOLÝ, MIKULEC, *Církev a smrt*.

³⁷ HALAMA in HOLÝ, MIKULEC, *Církev a smrt*, Praha 2007, str. 55

³⁸ Oživlý mrtvý, „nemrtvý“.

³⁹ HOLÝ, MIKULEC, *Církev a smrt*, str. 56

⁴⁰ ZÁMRSKÝ, Postila in HOLÝ, MIKULEC, *Církev a smrt*, str. 64

jejich duchovní vůdce a učitele pouhým ďábelským klamem, svodem římského katolictví, pouhou halucinací, které je možné s Boží pomocí překonat.“⁴¹ Autor na konci svého příspěvku vznáší otázku, zda reformace⁴², která odstranila myšlenku očistce a vyzdvihla tímto i roli ďábla, který se dostal i do procesu lidského umírání, smrti a vztahu živých a mrtvých, nestojí u zrodu odcizení lidské mentality k tématu posledních věcí.

2.3. Smrt mladého člověka

Po konzultaci s teology evangelické teologické fakulty a mém vlastním pátrání jsem došla k závěru, že knihy, které by se zabývaly tématem smrti mladého člověka, v Českobratrské církvi evangelické nebyly napsány.

---

⁴¹ HOLÝ, MIKULEC, *Církev a Smrt*, str. 66

⁴² Reformace – hlavní průběh v 16. Století, kdy byla křesťanská církev kritizována z odklonu od Písma a přílišným lpěním na tradici. V průběhu reformace se tvořily protestantské církve, které měly „tři pouze“ pouze milost, pouze víra, pouze Písmo. Předchůdci reformace byli např. Jan Hus, Jan Vikleř. Za reformátory v 16. Století jsou považováni Martin Luther (z jeho myšlení vznik luterské církve) a Jan Kalvín a Ulrich Zwingli (následný vznik reformované církve).

3. Smrt a posmrtný život v biblických souvislostech

Došla jsem k závěru, aby bylo možné dosáhnout cíle práce, bude nebytné pracovat s biblickými texty, které se zabývají smrtí a posmrtným životem. Nejprve jsem se snažila najít evangelickou literaturu, či věrouku, která se tímto tématem zabývá, ale bohužel jsem však zjistila, že takováto literatura neexistuje.

Podle mé zkušenosti se čtenář, který čte protestantskou, evangelickou literaturu nedočte o tom, z čeho pramení představy o posmrtném životě. To co se dočítá je, že evangeličtí věřící se vzdávají, nebo by se měli vzdávat představ a obrazů posmrtného života.

Odpověď jsem se dozvěděla až při konzultaci s teoložkou Tabitou Landovou, která dokázala jít k jádru toho, z čeho Českobratrská církev vychází a kde jsou její kořeny. Níže předkládám výsledky svého bádání, ke kterým jsem dospěla s pomocí doporučené literatury a konzultací .

Evangelická teologie počítá s lidskou smrtí, která však má mít budoucí naději, kterou vidí ve svrchovaném Bohu, který lidskou bytost znovu probudí k životu. Tento názor se začal vyvíjet v poreformační době. Reformační myšlení může být po stránce formální vymezeno jako úsilí o obnovu křesťanského myšlení, které prosazuje, že Bible je posledním a jediným zdrojem pravdy. Není jí tedy: *„tradice, ani viditelná církev, ani svědomí, ani duch lidský a jeho vnuknutí, ani duch domněle Boží, jenž by byl oddělen od slova Písma, ani osobní a dějinná zkušenost, ani rozum a jeho pozorování a promýšlení přírody a předpokladů lidského duchovního života, nýbrž jedině Ježíš Kristus, dosvědčený proroky a apoštoly v písmech Starého i Nového zákona.“*⁴⁴

---

⁴⁴ SOUČEK, K zákonu a svědectví, str. 24-25

V Českobratrské církvi tedy platí, jasný pořádek autorit – nejvyšší a nade všechny je tu Písmo svaté. „*Pod Písmem jako přední vůdce k Písmu a přední svědek jeho pravdy je reformace česká*“⁴⁵ Přesto v bezprostřední blízkosti je autorita luterských a reformovaných otců, jejichž hlasy mají být slyšeny, ale také musejí být stále měřeny Písmem. „*V naší církvi může být ještě méně než v kterékoliv jiné reformační církvi posledním slovem „toto řekl Luther“*“⁴⁶ (...) *takovýto citát má i u nás svou nemalou váhu, ale nikdy ne váhu poslední.*“⁴⁷ S tímto vědomím je již lépe čitelné i to, že českobratrští evangelíci a jejich představy o životě po životě, smrti a dějích s tím spojených nejsou blíže popsány a specifikovány.

Pomocí tedy může být bližší pohled na některé biblické texty, které se problematikou smrti zabývají. Níže se zabývám jen některými texty, které mne osobně v dané tématice nejvíce oslovily. Jsem si vědoma, že biblických textů, které by bylo potřeba prozkoumat, je celá řada, ale pro účely této práce, která má více zkoumat osobní prožívání smrti než pojednat o všech biblických textech a jejich výkladech, považuji tento skromný výklad za dostačující.

Smrt obvykle označuje konec pozemského fyzického života. Fyzickou smrt, ať násilnou, nebo přirozenou, tj. pozorovatelný rozklad všeho živoucího, ať už jde o člověka, či jinou faunu a floru. Smrt však dostává v biblickém prostředí i zvláštní teologické zabarvení.⁴⁸ Není jednoznačným označením, ale vede myšlenku smrti dál a poodhaluje svůj obsah, přestože její plný význam nám má být skryt.

---

⁴⁵ SOUČEK, K zákonu a svědectví, str. 39

⁴⁶ +1546, německý reformátor, zakladatel protestantismu

⁴⁷ SOUČEK, K zákonu a svědectví, str. 40

⁴⁸ NOVOTNÝ, Biblický slovník 2. díl

3.1. Úvod do skladby Bible

Jelikož se níže budu zabývat biblickými texty, které hovoří o smrti a dějích po ní, ráda bych na tomto místě ve stručnosti uvedla základní fakta o skladbě Bible.

Bible je souborem 66 spisů, které jsou členěny na dvě oddělení – Starý zákon s 39 spisy v originálním znění v hebrejštině a v aramejštině. Křesťanská obec vytvořila později druhé oddělení s 27 spisy – Nový zákon psaný v originále řecky. Autorství Bible není jasně dané, byla tvořena po dlouhá staletí.⁴⁹

Starý zákon vznikl z různých náboženských památek, zvláště pak z liturgických částek, přečítaných při bohoslužbách. Starý zákon je rozdělen na tři části, takto uskupeny byly přibližně kolem 550 let před Kristem, jsou jimi Pentateuch, Proroci a Spisy.

Pentateuch (tzv. Zákon) obsahuje pět knih Mojžíšových. Celý tento pětidílný zákon byl napsán Mojžíšem až na posledních osm veršů, které prý po smrti Mojžíšovi dopsal Jozue. Dělení Zákona je dle latinských názvů toto – **Genesis** – Stvoření, **Exodus** – Vyjití, **Leviticus** – Kniha Levitská, **Numeri** – Sčítání, **Deuteronomium** – Opakování Zákona. „*Pentateuch je souvislé dějové pásmo, které je však přerušováno někdy velmi rozsáhlými vložkami rázu zákonodárného, po případě bohoslužebného.*“⁵⁰ Mojžíš v tomto Zákoně hraje ústřední roli proroka, prostředníka mezi Bohem a Jeho lidem. Mojžíš má vyvést Boží lid z egyptského otroctví do země zaslíbené Bohem. Tento příběh je popisem jeho zápasení o splnění jeho poslání.⁵¹

Knihy prorocké nebo také historické začínají knihou Jozue. Tento soupis je především vyprávěním o historii izraelského lidu od jeho vstupu do země

---

⁴⁹ ŠOUREK, Hovory s biblí

⁵⁰ NOVOTNÝ, Biblický slovník, 1. díl, str. 616

⁵¹ NOVOTNÝ, Biblický slovník, 1. díl

zaslíbené až do dalšího odvedení do otroctví babylonského. Jedná se o dobu dlouhou asi šest století. Tyto knihy jsou hlavně líčením o neposlušnosti božního lidu, o jeho špatném vedení králi a kněžími a o nezachovávání desatera. Proroci zde hrají zásadní roli, jsou božími posly, kteří mají varovat lid před katastrofou a navracet je zpět k Bohu.⁵² Níže se zabývám dvěma proroky a to Ezechielem a Danielem. Ve verších, kterými se budu zabývat, proroci hovoří k božimu lidu se slovy a varují je před odvrácením od Boha a upozorňují na Bohem dané zaslíbení, že boží věrní mají jistotu, že je Bůh neopustí.

Spisy nebo také knihy naučné začínají knihou Jób. Tyto knihy se četly při bohoslužbách, při různých svátcích, neměly stejnou autoritu jako knihy Zákona a Proroků. „*Byly projevem toho, jak Boží lid na volání svého Pána odpovídal – písní, modlitbou, chvalozpěvem, vyznáním, lítostí i životní moudrostí.*“⁵³

V Novém zákoně se navazuje na Starý zákon, který ukazuje lidskou nedokonalost a selhání lidských vládců k naději v nového pravého krále Božího. Nový zákon hovoří o Ježíšovi. Křesťané věří, že je pravým Božím synem, že se takto naplnilo písmo Starého zákona a že Bůh se lidem přiblížil skrze člověka – Ježíše. Vyprávění o Ježíšovi, jeho cestách a činech na světě, je zapsáno v tzv. Evangelíích. Slovo Evangelium pochází z řečtiny a v překladu znamená dobrá zpráva. „*Nuže, Nový zákon oznamuje: Zpráva, kterou o Ježíši Kristu přinášíme, je významná dobrá zpráva pro všechny – na trůn dosedl Boží král, který vybojoval vítěznou bitvu se vším, co rozvrací náš život.*“⁵⁴

Nejmladší spis Nového zákona, kterým je 2. List Petrův, byl sepsán kolem roku 120, poté následovalo ustanovování konečného počtu novozákonních

---

⁵² ŠOUREK, Hovory s biblí

⁵³ ŠOUREK, Hovory s biblí str. 99

⁵⁴ ŠOUREK, Hovory s biblí, str. 182

spisů. 27 spisů Nového zákona spolu se Starým zákonem bylo uveřejněno někdy kolem roku 382.

Nový zákon můžeme rozdělit na pomyslné tři fáze, které pomohou lépe pochopit Ježíšovo působení na zemi a jeho tradici. **První fáze** – „*představuje Ježíše, jeho učení, skutky, veřejné i soukromé působení, a jeho recepce učedníky a dalšími lidmi, kteří byli svědky Ježíšova hlásání, činnosti, působení.*“⁵⁵Tato Ježíšova činnost je zapsána zejména v evangeliích.

Druhá fáze ukazuje na Ježíšovu činnost, která je předávána z úst dvanácti učedníků po Ježíšově smrti na kříži. Jde o interpretaci Ježíšova minulého působení a zkušenosti s jeho zmrtvýchvstáním. „*Učedníci se stávají hlasateli radostné zvěsti a interprety Ježíšova působení slovem i skutkem, jeho osoby.*“⁵⁶Tato událost měla zásadní vliv na vznik církevních obcí.

Třetí fáze je vznik jednotlivých spisů, které jsou napsána zejména apoštolem Pavlem. Tato fáze je již poznamenána zápasem s nesprávnými názory a nedodržováním Ježíšova odkazu, což bylo zapříčiněno hlavně časovým odstupem, kdy tyto spisy byly napsány druhou či třetí generací po Kristu a radostná zvěst je hlášána z úst lidí, kteří již nebyli přímými účastníky Kristových událostí.⁵⁷

Zajímavostí Nového zákona jsou tzv. synoptická evangelia, v nichž jde o zachycení Ježíšova působení na zemi třemi různými způsoby. Podobné pohledy na jednu věc mají ukázat různorodost toho, jak hledět na Kristův život.⁵⁸

---

⁵⁵ RYŠKOVÁ, Doba Ježíše Nazaretského, str. 258

⁵⁶ RYŠKOVÁ, Doba Ježíše Nazaretského, str. 258

⁵⁷ RYŠKOVÁ, Doba Ježíše Nazaretského

⁵⁸ ŠOUREK, Hovory s biblií

3.2. Smrt a posmrtný život ve Starém zákoně: smrt jako konec, smrt jako brána k blízkosti Boží

Ve Starém zákoně se mnoho o posmrtném životě nedozvídáme, starozákonní Bůh tu hovoří o člověku jakožto o „*tělu, větru, který zavane a už se nevrací*“⁵⁹ – žijeme zde a umíráme zde, žádné zaslíbení pozdějšího života s Bohem tu není. Smrt je chápána jakožto přirozená a plně platná v životě lidí – Bůh nás odměňuje už jen tím, že nám dal život. Když jej žijeme správně a naplňujeme Hospodinův zákon, dostává se nám odměny již zde na zemi – plnost let, velká rodina, majetek. Starý zákon se tedy zaměřuje hlavně na tento čas – to, co Bůh člověku zaslíbí, se začne naplňovat již za jeho života a bude pokračovat v životě jeho potomků. „*Málokde je oslavena krása pozemského života, manželské lásky, radosti z práce, dětí a dobrého jídla jako právě ve Starém zákoně. Moudrost a pravda se nehledají ani v podsvětí, ani ve hvězdách. Tento svět je chápán jako dobrý a krásný a žádný lepší svět není. Bůh před námi nic dobrého neskrývá. To nejlepší nám dává v průběhu těchto dní a na této zemi. Viditelným projevem Boží dobroty je život v zaslíbené zemi a Boží zákon, který umožňuje žít v pokoji a důvěře s Bohem i lidmi.*“⁶⁰

Smrt ve starozákonní době je také ovlivněna pohledem na člověka jakožto na tvora žijícího ve společenství a pro společenství, více než jako na individuálního jedince. Důležité je, že Abraham a jeho potomstvo uzavřelo s Bohem smlouvu na hoře Sinaj, která dává zaslíbení, že tento lid nezahyne. Je to základ víry, která je více nežli individualistická především národní a společenská. Vyvolený lid může navždy na tuto smlouvu spoléhat, úmrtí členů tohoto lidu nejsou důležitá. Důležité je vědomí, že díky této smlouvě je trvání lidu zajištěno, přestože jeho členové umírají. Například Abraham je neklidný z příchodu smrti jen do té chvíle, dokud nemá

---

⁵⁹ Žalm 78, verš 39

⁶⁰ GRUBER, 2007, str. 51

potomstvo, jakmile si je jist, že bude jeho lid pokračovat, umírá⁶¹ „*Starosti dobré, stár jsa a plný dnu*.“⁶²

Po konzultaci s teologem Petrem Slámou jsem získala nový náhled na pojetí smrti v Bibli, který je pro cíl práce zásadní. Starý zákon, jak již bylo řečeno, s posmrtným životem nepočítá, zmiňuje se o něm jen opatrně a okrajově. Bůh chce po člověku, aby ho chválil. Člověk na to důmyslně odpovídá – „*Bože, chceš, abych Ti vzdával chválu? Dobře, ale musíš mě kvůli tomu zachovat na živu, protože je psáno: „Mezi mrtvými na tebe nikdo nevzpomíná! Kdo by ti vzdával chválu v podsvětí?“*⁶³ Starý zákon nejde ve svých výročích o smrti dále než k tomu, že člověk si může být jist, že ani ve smrti nebude opuštěn Bohem. Tím je umírání snesitelné, možná nebude nic, ale vše bude Božího dobrého plánu. Starozákonní představy o posmrtném životě jsou sice prázdné, ale plné spolehnutí na Boha a jeho plán a i kdyby nebylo nic, je to dobré. Útěcha je zde víra v dobrého Boha, který se postará.

Důležitým bodem konzultace s Petrem Slámou bylo zjištění, že biblické představy o posmrtném životě souvisí s prolínáním víry v Boha s kulturními kategoriemi, které jsou nám dány před vírou. Tedy jako lidstvo vycházíme z různých pohanských představ, které se později mísí s představou Boha, který je větší než smrt.

Ve Starém zákoně se nacházejí pasáže, které se dotýkají smrti a věcí po ní. Jsem si vědoma, že mnoho těchto pasáží je spíše obrazem či podobenstvím než svědectvím o přítomnosti posmrtného života.⁶⁴ I přesto bych se ráda těmito

---

⁶¹ ALLMEN, Biblický slovník, str. 251

⁶² Genesis, 25 kapitola, 8 verš

⁶³ Žalm 6, verš 6

⁶⁴ Např. Ezechiel 37 kapitola, 1-14 verš – Kde Hospodin vysvětluje význam vidění, tak, že kosti jsou Izraelci v zajetí – jsou zde podobni mrtvým, ale obraz „zmrtvýchvstání“ je obrazem obnovy tohoto národa. I přes to, že pro mnohé se to může zdát neskutečné. (Starý zákon překlad s výkladem Ezechiel, Daniel, str. 186)

příběhy zabývala, jelikož mohou promlouvat různými způsoby a úzce korespondují s tématem diplomové práce.

3.2.1 Kniha Jób

Kniha Jób vznikla nejspíše po pádu Jeruzaléma v roce 587 př. Kr. a po zničení chrámu Babylóňany, kdy lid staré smlouvy ztrácí všechny životní opory a musí zápasit o svou víru. Kniha Jób se řadí do knih naučných, které se v chrámu četly při postních svátcích.⁶⁵

Kniha Jób se zabývá lidským utrpením, poukazuje na to, že lidské úvahy nestačí na zodpovězení otázek po smyslu života a nemohou tudíž ani vysvětlit a zdůvodnit lidské utrpení. Zodpovězení tohoto problému je možno jen z hlediska víry. Tímto se však na první místo posouvá Bůh a lidské utrpení se stává otázkou po Boží spravedlnosti a Jeho věrohodnosti. Jób při svém tápání a zoufání zůstává věrný Bohu a svým utrpením ukazuje až ke Kristovu příběhu. Jádrem knihy Jób je o příchod Jóbových přátel a následný společný rozhovor. Tento rozhovor spíše než by vedl ke sblížení, vede k rozepři. *„Ukazuje se, že lidský rozum nedovede dát odpověď na poslední otázky života a smrti. Tu se náhle objeví nový neznámý Elihú, a čtvrtým vystoupením zasáhne do rozvášněného sporu Jóba a jeho přátel. Ukazuje jim, že jen Bůh tu může pomoci.“*⁶⁶

Text, kterým se chci zabývat, je zapsán v 19. kapitole verších 25-27. Píše se v něm toto: *„Já vím, že můj Vykupitel je živ a jako poslední se postaví nad prachem. A kdyby mi i kůži sedřeli, ač zbaven masa, uzřím Boha, já ho uzřím, pro mne tu bude, mé oči ho uvidí, ne někdo cizí mé ledví po tom prahne v mém nitru.“* V tomto oddíle se, ač možná skrytě, hovoří o posledních věcech. Je zde vidět Jóbova touha po Boží přítomnosti a jeho největším přáním je setkat se

---

⁶⁵ ŠOUREK, Hovory s biblí str. 99

⁶⁶ Bible, poznámky ke knize Jób

s živým Bohem. Touha po nezprostředkovaném vztahu mezi Jobem a Bohem, který je jistý, i v tomto pro člověka nepochopitelném stavu, kdy člověk prakticky není a v tomto „nebytí“ jakoby právě spatřoval skutečného Boha.

Smrt je tou poslední hranicí před přímým setkáním člověka s Hospodinem. Jób si to uvědomuje a touží víc než o porozumění s lidmi o skutečné setkání a vysvobození z trýzně života. Slovo Vykupitel, které Jób používá, je ve Starém zákoně používáno hlavně ve spojení s Bohem, který osvobozuje lid ze zajetí a vytrhuje ho z neštěstí.⁶⁷ Tento Vykupitel jak ho používá Jób je, ale také podobný výrazu *goél*. Výraz *goél* je výraz pro zastávce, s tímto pojmem se setkáváme v knize Rút, kde se této vdovy ujímá její příbuzný Boáz, aby jí zaopatřil. Boáz je obrazem zastávce v lidských věcech. Jób takto nazývá Boha, protože se ho snaží obložit, aby zůstal jeho zastáncem v lidských věcech a neopouštěl ho.⁶⁸

V článku, který se zabývá útěchou v knize Jób⁶⁹ píše autor o klamavé představě Jobových přátel, kteří se pokouší Joba utěšit jejich vlastními zaručenými způsoby. Tyto způsoby jsou však falešnou útěchou, která vzniká v nich samých a v podstatě se netýká Jóba a nejde k jádru jeho problému. Zdá se, že trpící Jób se utěšuje tím, že se vrací k předchozímu zapříčinění jeho utrpení a znovu ho prožívá a také se myšlenkami vrací do dobrých časů.⁷⁰

Dalším výkladem, který autor článku předkládá, je, že útěcha je velmi složitým jevem, který není jednoznačný ve své povaze. Jedním z takových příkladů je, když si Jób drží od utrpení distanc: „*Potěší mě moje lože, mé lůžko mi ulehčí*

---

⁶⁷ ČAPEK, Job

⁶⁸ Konzultace s doc. Petrem Slámou, Th.D.

⁶⁹ ROXBERG, Where can i find consolation? [cit. 2015-03-31].

⁷⁰ Jób kapitola 29, verš25: „Když jsem volil cestu k nim, seděl jsem v čele, bydlel jsem jako král mezi houfy, jako ten, kdo těší truchlivé.“

v mém lkání“⁷¹, ale zároveň se bojí jít spát, protože ho Bůh děsí ve snech. „...děsíš mě skrze sny a přepadáš mě viděními...“.⁷² Komfort spánku je na jedné straně krátké ulehčení jeho trápení, na druhé straně však jeho utrpení ještě zhoršuje.⁷³ Utrpení je individuální záležitostí a ještě více individuální je pak útěcha v utrpení. Jobovi přátelé se snažili vysvětlit proč Jób trpí a tím zjednodušili podstatu jeho utrpení tím, že ho nahlíželi jen svou vlastní optikou. Autor na konci svého článku dává Jóbův příklad útěchy do souvislosti s dnešním pojetím pomáháním. Poukazuje na to, že útěcha se nelze naučit, protože zkušenosti s utrpením a útěchou jsou pro každého člověka jedinečné. „Utrpení a útěcha patří k tajům života, které neposkytují žádnou odpověď na to jak a proč? Útěcha, tak musí být vedena těmi, kdo jsou „trpícími“.“⁷⁴

---

⁷¹ Jób kapitola 7, verš 13

⁷² Jób kapitola 7, verš 14

⁷³ ROXBERG, Where can i find consolation? [cit. 2015-03-31].

⁷⁴ ROXBERG, Where can i find consolation?, str. 123 [cit. 2015-03-31].

3.2.2 Kniha Ezechiel⁷⁵

Prorok⁷⁶ Ezechiel byl knězem a s nástupem své kněžské služby se stal také Hospodinovým prorokem. Ezechiel žije v nelehkém období judských dějin, prožívá pád svatého města a zničení chrámu. Jeho proroctví vyzdvihuje Hospodina a dává lidem novou naději. Tento text v Bibli nese nadpis *„údolí suchých kostí – suché kosti je Hospodin schopen probudit k novému životu. Stejně probudí k novému životu i svůj lid proti všemu lidskému očekávání.“* Tento text nemá být primárně o potvrzení víry ve vzkříšení z mrtvých. Prorok v mrtvých kostech vidí pokořený lid, který přišel o naději, a v jejich vzkříšení

---

⁷⁵ Spočinula na mně ruka Hospodinova. Hospodin mě svým duchem vyvedl a postavil doprostřed pláně, na níž bylo plno kostí, a provedl mě kolem nich. A hle, na té pláni bylo velice mnoho kostí a byly velice suché. I otázal se mne: „Lidský synu, mohou tyto kosti ožít?“ Odpověděl jsem: „Panovníku Hospodine, ty *to* víš.“ Tu mi řekl: „Prorokuj nad těmi kostmi a řekni jim: Slyšte, suché kosti, Hospodinovo slovo! Toto praví Panovník Hospodin těmto kostem: Hle, já do vás uvedu ducha a oživnete. Dám na vás šlachy, pokryji vás svalstvem, potáhnu vás kůží a vložím do vás ducha a oživnete. I poznáte, že já jsem Hospodin.“ Prorokoval jsem tedy, jak mi bylo přikázáno. A zatímco jsem prorokoval, ozval se hluk, nastalo dunění a kosti se přibližovaly jedna ke druhé. Viděl jsem, jak je najednou pokryly šlachy a svaly a navrch se potáhly kůží, avšak duch v nich ještě nebyl. Tu mi řekl: „Prorokuj o duchu, lidský synu, prorokuj a řekni mu: Toto praví Panovník Hospodin: Příklad, duchu, od čtyř větrů a zaduj na tyto povražděné, ať ožijí!“ Když jsem prorokoval, jak mi přikázal, vešel do nich duch a oni ožili. Postavili se na nohy a *bylo to* převelmi veliké vojsko. Potom mi řekl: „Lidský synu, tyto kosti, to je všechno dům izraelský. Hle, říkají: ‚Naše kosti uschly, zanikla naše naděje, jsme ztraceni.‘ Proto prorokuj a řekni jim: Toto praví Panovník Hospodin: Hle, já otevřu vaše hroby a vyvedu vás z vašich hrobů, můj lide, a přivedu vás do izraelské země. I poznáte, že já jsem Hospodin, až otevřu vaše hroby a vyvedu vás z hrobů, můj lide. Vložím do vás svého ducha a oživnete. Dám vám odpočinutí ve vaší zemi. I poznáte, že já, Hospodin, jsem to vyhlásil i vykonal, je výrok Hospodinův.“

⁷⁶ „muž Boží“ – Bohem inspirovaný, jeho povolání je ukazovat lidu vzhled do budoucích událostí a poukazovat na skryté stránky přítomnosti.

vidí, jak tento lid znovu vstává.⁷⁷ Není zde řeč o všeobecném vzkříšení z mrtvých, spíše jde o nadějeplnou vidinu toho, že to, co je zdánlivě mrtvé a v prachu, může znovu povstat. Primárně tento text tedy promlouvá spíše obrazně. Ezechiel ale nejspíše předpokládá alespoň jakousi víru ve vzkříšení z mrtvých. I tento příběh zapadá do starozákonní mozaiky textů o životě po smrti.⁷⁸

V knize Ezechiel se také hovoří o útěše, jak ji prorok vnímal v období smrti své ženy.⁷⁹ Tato smrt je popsána jako znamení od Boha, že padl Jeruzalém a někteří přesídlenci, kteří v této době byli spolu s Ezechielem v Babylonském zajetí. Propadli falešné naději, že jejich posvátné město zůstane zachováno.⁸⁰ Boží soud nad Jeruzalém byl však nevyhnutelný, *„ve stále nových náběžích se prorok pokouší svým posluchačům vyjasnit, že situace Judy, eventuálně Jeruzaléma, se dostala do stavu beznaděje a že před soudem není kam utéci. Soud byl nezbytný v tom smyslu, že utrpení s ním spojené způsobilo proměnu víry Izraele v jeho osobním vztahu k Bohu a v širším smyslu i v jeho dějinách. Již od samého počátku nebyl Boží soud považován za samoučelný, natož pak za*

---

⁷⁷ Starý zákon – Překlad s výkladem Ezechiel, Daniel

⁷⁸ Starý zákon – Překlad s výkladem Ezechiel, Daniel

⁷⁹ Ezechiel, kapitola 24, verš 15 -24. I stalo se ke mně slovo Hospodinovo: „Lidský synu, hle, já ti náhlou ranou vezmu žádost tvých očí, ale ty nenaříkej, neplač, neuroň ani slzu. Sténej potichu, nekonej smuteční obřady za mrtvé, oviň si turban, na nohy si obuj opánky, nezahaluj si vous a nejez smuteční chléb, který ti lidé přinesou. „Ráno jsem o tom mluvil k lidu a večer mi zemřela žena. A já jsem ráno učinil, jak mi bylo přikázáno. I řekl mi lid: „Neoznámíš nám, co pro nás znamená to, co děláš? „Odvětil jsem jim: „Stalo se ke mně slovo Hospodinovo: Řekni izraelskému domu: Toto praví Panovník Hospodin: Hle, já znesvětím svou svatyni, pýchu vaší moci, žádost vašich očí a libost vaší duše. A vaši synové a vaše dcery, které zanecháte, padnou mečem. Pak se zachováte tak, jak jsem se zachoval já. Nezahalíte si vous a nebudete jíst smuteční chléb, který vám lidé přinesou. Na hlavách budete mít turbany a na nohou opánky, nebudete naříkat ani plakat; zahynete pro své nepravosti a jen budete vzdychat jeden přes druhého. Ezechiel je vám předzvěstí. Zachováte se ve všem jako on. Až k tomu dojde, poznáte, že já jsem Panovník Hospodin.“

⁸⁰ Starý zákon – Překlad s výkladem Ezechiel, Daniel

realizaci božské svévole v trestu, nýbrž jako přechodné stadium k lepší a šťastnější budoucnosti.“⁸¹

Ezechiel se tak znovu stává Hospodinovým prorokem a smrt jeho ženy má být ujišťujícím znamením, že od svého plánu zničit Jeruzalém Hospodin neustoupí.⁸² „*Jak Hospodin odňal prorokovi to, co mu bylo nejvzácnější, tak odejme nyní svému lidu „žádost jeho očí“, svou svatyni, na niž byli tak pyšní*“⁸³

Hospodin žádá Ezechiela, aby pro svou ženu netruchlil. Potěcha pro Ezechiela tkví v účasti druhých, ale prorok se rozhodl odepřít si tuto útěchu pro vyšší cíl – pro Hospodina. „*Jako se on sám soužil mlčky v bolestném sevření bez potěchy a účasti druhých.*“⁸⁴

Mám za to, že Ezechiel si je zde vědom svého úkolu, je Božím zprostředkovatelem, „mužem Božím“, který plní svůj úkol a svou roli. Odepře si možnost truchlit v této osobní a bezpochyby velmi zraňující situaci a rozhodne se být Hospodinovým příkladem pro lid.

3.2.3 Kniha Kazatel

Kniha Kazatel patří do nejmladší části Starého zákona tzv. Spisů, nebo také knih naučných. Je řazena do svátečních svitků, které se četly o Svátku stánků. Byl to radostný závěr sklizně a projev díkyvdání. Vedle toho též radostná a vděčná připomínka Boží péče o lid, který putuje egyptskou pouští do země zaslíbené. Poselstvím knihy je připomínka putování Božího lidu a pomíjivosti člověka na zemi. V této biblické knize se výrazně projevuje skepse pisatele.⁸⁶

---

⁸¹ BRICHČÍNOVÁ, Několik poznámek ke knize Ezechiel

⁸² Starý zákon – Překlad s výkladem Ezechiel, Daniel

⁸³ Starý zákon – Překlad s výkladem Ezechiel, Daniel, str. 121

⁸⁴ Starý zákon – Překlad s výkladem Ezechiel, Daniel, str. 120

⁸⁶ Bible, poznámky ke knize Kazatel

Snad nejdůležitější zvěstí této knihy je učení o člověku: Před svým Stvořitelem a Pánem všeho je člověk jen prchavý ranní opar. „*Nejde však jen o beznadějný pesimismus, ale střízlivý realismus víry zápasící o pravou jistotu života. Ohlašuje pomíjivost, a z hlediska věčnosti nicotnost všeho, co člověk má i co je, aby nebylo povýšeno to, co je služebné na hodnoty věčné. Učí nalézat jediný pevný základ života v Bohu, oslavuje a chválí naprostou Boží svrchovanost a slouží tak člověku v nalezení počátku moudrosti.*“⁸⁷ Synagoga tento text zařadila jako bohoslužebnou četbu právě na předělu židovského roku, kdy má člověk možnost si uvědomit pomíjivost svého snažení a má pochopit, že skutečně trvalou hodnotou má jen to, k čemu se přiznává Bůh.⁸⁸

Kazatel říká, že všechno má svůj čas. Vyjadřuje se také o smrti a o stavu po ní ve 12. kapitole 7. verši: „*A prach se vrátí do země, kde byl, a duch se vrátí k Bohu, který jej dal.*“ Tento verš uzavírá dvanáctou kapitolu, po které následuje již jen epilog. Za Kazatelovou skepsí se nakonec pomyslně ukazuje naděje životního lopocení. Tímto závěrečným „akordem“ vrcholí celá výpověď a odhaluje se cíl, k němuž člověk spěje. Člověk je zde podoben zvířeti či rostlině, má stejný úděl jako oni. Je dokonce vystavěn i z podobných látek, jako je tělo zvířete či rostliny. Stáváme se součástí hlíny, rozkládáme se a splýváme s ní. Máme tedy stejný úděl jako vše živé na zemi. Důležitým bodem tohoto verše je však ono: „*a duch se vrátí k Bohu, který jej dal.*“ „Duch“ může být vykládán jakožto dech, oživující princip a život v člověku. „*Na tomto místě však, kde se mluví o jeho návratu k Bohu, označuje něco docela osobního, vlastní podstatu člověka. Nejde o Ducha Božího, i když byl Bohem člověk vdechnut. Dostaví se k Bohu jako k soudci, jinými slovy: člověk stane před svým Stvořitelem a Soudcem.*“⁸⁹ Člověk patří

---

⁸⁷ Bible, poznámky ke knize Kazatel

⁸⁸ Bible, poznámky ke knize Kazatel

⁸⁹ BÍČ, Jób až Píseň písni, str. 745

svým tělem, které je „pouhý prach“, do tohoto světa, ale dechem Božím, který mu byl propůjčen, zůstává také ve styku se světem nebeským.

3.2.4 Kniha Daniel

Jednu z prvních zmínek o posmrtném životě ve Starém zákoně najdeme v knize Daniel. Kniha Daniel je nejspíše nejmladší knihou, která je zařazena do Starého zákona. Tato „*kniha patří do tzv. apokalyptické literatury, která se snaží tajuplnými, sytě barevnými až výstředními obrazy a symboly, k nimž používá starých mytologických představ, vysvětlit problémy současnosti a odhalit tajemství budoucnosti. Nejvlastnějším záměrem knihy je potěšit a posílit Boží lid v těžkých dobách utrpení a protivenství a apelovat na jeho věrnost Bohu. Kniha přináší zvěst o Boží vládě nad světem, která se prosazuje i tehdy, kdy se Bůh jeví jako bezmocný, a která nakonec zvítězí nad všemi nepřáteli. To vyjadřuje i jméno hlavní postavy knihy: Daniel – Bůh je Soudce. Boží věrní jsou v jeho ruce, a proto se nemusí ničeho bát*“.⁹¹

O smrti a o tom, co po ní očekávat, píše Daniel ve 12. kapitole v 2. verši „*Mnozí z těch, kteří spí v prachu země, procitnou jedni k životu věčnému, druzí k pohaně a věčné hrůze.*“ Tento oddíl má nadpis „*Poslední věci zůstanou tajemstvím*“. V tomto vyprávění se nacházíme v temných dobách konce světa. Boží věrní jsou vystavení nesmírnému soužení, jejich úkolem je doufat, nepodlehnout a zůstat věrní Bohu. Bůh jim pošle ochránce – Míkaela, který jim má dávat sílu a podpírat je v nesnázích. Boží lid má naději na záchranu, zachráněn však bude jen ten, kdo zůstane a kdo nezradí Boží zákon.

V této kapitole se také hovoří o tzv. „knize života“. Ten kdo je v ní zapsán, se nemusí obávat, je zapsán v Božím srdci. Je to znamení toho, že Hospodin zná své věrné a tito věrní mají u něho místo teď i na věky. Kdo je zapsán v této knize, bude znovu přiveden k věčnému životu. Takto tedy kniha Daniel

---

⁹¹ Bible, poznámky ke knize Daniel

pomyslně strhává roušku toho, co bylo zastřeno a o čem se ve Starém zákoně dočítáme jen zřídkakdy.⁹² Ukazuje možnost, že smrtí naše existence nekončí a můžeme hledět dále. „Podle Danielova svědectví neprocitnou ze spánku smrti všichni, nýbrž jen mnozí. Proto z těchto mnohých jen jedni budou povoláni k životu věčnému, zatímco druzí budou odsouzeni k pohaně a věčné hrůze, lze v mnohých kromě těch, kteří věrně vytrvají až do konce, vidět i ostatní příslušníky Božího lidu, ty, kteří zradili.“⁹³ Tak tedy ti, kteří byli povoláni k věčnému životu, jsou těmi, kteří se nechali za všech okolností vést Božím zákonem. Byli tzv. „prozíraví“, nenechali se strhnout na druhou stranu a zůstali věrní. Otázkou však zůstává, co znamená toto odsouzení k pohaně a věčné hrůze a co vlastně značí život věčný. Starozákonní texty, které se zabývají vizí posledních dnů, hovoří spíše než o smrti o záchraně – božím vyrváním z utrpení, neštěstí a to tak, aby se v tomto činu oslavil Bůh.⁹⁴

Tento pohled na tělesné vzkříšení je ve Starém zákoně prakticky jediný (krom Izajáše 26. kapitoly, 19. verše⁹⁵). Text v knize Izajáš je podoben zmíněnému textu v knize Daniel. Danielův pohled na vzkříšení však ukazuje další prvky a důrazy. Izajáš 26. kapitola, 19. verš i oddíl z knihy Daniel jsou si podobné zejména svou apokalyptickou tematikou. Oba texty zdůrazňují vzkříšení jakožto Boží zájem o vítězství nad smrtí. Odlišným prvkem v Danielově oddílu oproti Izajášovi, „*kteřý hovoří o vzkříšení věrných, je myšlenka, že budou vzkříšeni jak spravedliví, tak i bezbožní. Vzkříšení bezbožných k soudu (pohaně) a věčné hrůze je specifickým přínosem danielovské apokalyptiky.*“⁹⁶ Danielův oddíl o vzkříšení má zřejmě v pozadí také Ezechielovo vidění o suchých kosech, které Hospodin dokáže probudit k novému životu (Ez 37,1-

---

⁹² Starý zákon – Překlad s výkladem Ezechiel, Daniel, str. 334

⁹³ Tamtéž, str. 334

⁹⁴ FREEDMAN, The Anchor Bible Dictionary, Resurrection

⁹⁵ *Tvoji mrtví obživnou, má mrtvá těla vstanou! Probud'te se, plesejte, kdo přebýváte v prachu!*

⁹⁶ MOSKALA, Kniha Daniel, str. 83

14), *Toto probuzení suchých kostí k novému životu je obrazem probuzení celého Izraele k novému životu. Daniel tento ezechiellovský kolektivní obraz individualizuje a rozšiřuje o vzkříšení bezbožných k soudu.*⁹⁷

Hlavními teologickými motivy, které jsou odhalovány v knize Daniel a v knize Izajáš. V jejich apokalyptických příbězích, je Boží spravedlnost, oblast odměn a trestů. Boží plán, který je člověku částečně skryt, je poodkrýván vítězstvím nad smrtí a v životě věčném⁹⁸

3.3. Smrt a posmrtný život v NZ: vysvobození se smrti

Smrt v Novém zákoně je těsně spjata s tématem hříchu. Smrt je fyzický a duchovní důsledek hříchu lidstva a odloučení od Boha.

Adolf Novotný ve svém biblickém slovníku hovoří o smrti jako o odloučení od Hospodina, které znamená ztrátu spojení s kmenem, z něhož větve berou mízu. Takto odříznutá větev může i rozkvést, ale tyto květy nikdy nedozrají v plody. Tedy život bez Hospodina je možný, ale nikdy ne úplný a naplněný. Nový zákon dává poznat vysvobození z tohoto hříchu, nabízí cestu očištění skrze smrt. Tedy smrt pro Krista, kdy umírají naše hříchy. Lidé, kteří jsou ve hříchu, jsou pomyslně mrtvi již v tomto pozemském životě.⁹⁹

Smrt je podle Bible tou nejpřirozenější věcí. V tomto významu je ale smrt čímsi nepřirozeným, je trestem za hřích, a proto se jí musíme bát.¹⁰⁰ Apoštol Pavel se snaží dát do protikladu smrt, kterou způsobil Adamův hřích, a věčný život, který lidem přináší Kristus. To, že je zaslíben věčný život skrze Ježíše, nevyklučuje fyzickou smrt. Věčný život má být spjat s duchovním stavem, ne pouze s tělesnou událostí. Z toho lze usuzovat, že smrt jakožto důsledek hříchu

---

⁹⁷ MOSKALA, *Knihy Daniel, str. 83*

⁹⁸ MOSKALA, *Knihy Daniel*

⁹⁹ NOVOTNÝ, *Biblický slovník, 2. díl*

¹⁰⁰ Římanům 6 kapitola, 23 verš

přesahuje zánik tělesný. Nový biblický slovník píše o smrti takto¹⁰¹: „*Je třeba však mít na mysli, že oddíly Písma, které kladou do souvislosti hřích a smrt, blíže význam slova smrt neurčují.*“ Slovo smrt má tedy ještě nějaký jiný skrytý význam než ten obvyklý, konečný a definitivní konec života. Blíže nám tento pojem ilustruje Kristův život a jeho smrt na kříži. Kristus zemřel na kříži a spolu s ním i lidský, individuální hřích, jak se píše v Listě Římanům 6. kapitole, 10. verši – „*když zemřel, zemřel hřích jednou provždy*“. Ten, kdo přijímá Krista skrze křest, stává se „živým“ a je vysvobozen ze smrti. „*Věřící v Krista byli jeho smrtí zbaveni odsouzení a Božího potupení. Nový zákon žije tímto novým a svrchovaným okoušením vítězství nad smrtí*“¹⁰² Věřící přešel ze smrti do života, je svoboden od smrti, smrt ho nemůže oddělit od Boha. „*Ježíš řekl: „Kdo zachovává mé slovo, nezemře navěky“ (Jan, 8 kapitola, 51 verš). Tato slova nepopírají realitu fyzické smrti. Spíše však ukazují k pravdě, kterou zvěstuje Ježíšova smrt, že totiž věřící již opustil stav smrti a vstoupil do nové reality, která je výstižně charakterizována jako život.*“¹⁰³

„*Nový zákon není jednolitý celek s jednohlasou teologií a jednotným způsobem vyjadřování. Není to kniha, jež by od začátku do konce vystačila s jediným tónem a neochvějnou obranou jedné a téže perspektivy. Nový zákon je totiž sbírkou dvaceti sedmi spisů: každý je jiný a hovoří vlastním hlasem.*“¹⁰⁴ Tento výrok mi pomohl pochopit zdánlivě nepochopitelný a protichůdný jazyk Nového zákona. Není to jen knihovna, ze které si můžeme vybrat to, co se nám líbí a hodí, ale při dalším a dalším studiu nahlíží nové obzory a pohledy, nedává jasné odpovědi, ale ukazuje kousek po kousku puzzle, které do sebe zapadají a tvoří nekonečný obraz toho, co právě Bible a čtení jejích textů může nabídnout.

---

¹⁰¹ DOUGLAS, Nový biblický slovník

¹⁰² NOVOTNÝ, Biblický slovník, 1. díl, str. 926

¹⁰³ DOUGLAS, Nový biblický slovník

¹⁰⁴ ZUMSTEIN, Slovo v setmělém světě, str. 5

V Novém zákoně nalzáme texty, které se o smrti a o posmrtném životě zmiňují. Jejich výskyt je častější než ve Starém zákoně. Smrt se bezprostředně týká příchodu Ježíše a nového rozměru jeho myšlení a radikálního naplnění zákona. Ráda bych předložila výklad některých těchto textů stejně jako v kapitole o smrti ve Starém zákoně, ale jelikož smrt a téma vzkříšení je pro Nový zákon něčím důvěrně známým a probíraným, literatura se nezabývá jednotlivými výroky, ale hovoří o tomto tématu jako o celku. Smrt v Novém zákoně je často jen symbolická. Například v Markově evangelium hovoří o umírání starého hříšného člověka, ze kterého se narodí nový člověk pro Krista.¹⁰⁵

Nový zákon ale také hovoří o fyzické smrti, vzkříšení a věčném životě. Největším příběhem je Ježíšova smrt na kříži, nalezneme zde však také příběh o Lazarovi¹⁰⁶, který umírá v Betánii, a Ježíš přichází, aby ho vzkřísil a aby se tak oslavila Boží sláva. Marta, sestra Lazara, věří v dobové židovské chápání konečného vzkříšení na konci věků. Ježíš ji zde ale přerušuje a hovoří o tom, že on sám je vzkříšení i život a mluví o víře jako o nezbytnosti a jediné možné cestě ke vzkříšení a k životu. „*Toto Ježíšovo sebe zjevení Martě sděluje, že víra v něj dává život nyní i v budoucnu.*“¹⁰⁷ Ježíš probouzí Lazara ze spánku smrti, aby nevěřící uvěřili, je to také předznamenání samotné Ježíšovi smrti a jeho následovnému vzkříšení.

3.3.1 Vysvobození ze smrti

Když hovoříme o smrti v kontextu biblického myšlení, musíme dle mého názoru dojít od „váhavého“ starozákonního pohledu o možnosti posmrtného

---

¹⁰⁵ Marek 8 kapitola 34-35 verš „Zavolal k sobě zástup s učedníky a řekl jim: „Kdo chce jít se mnou, zapři sám sebe, vezmi svůj kříž a následuj mne. ³⁵Neboť kdo by chtěl zachránit svůj život, ten o něj přijde; kdo však přijde o život pro mne a pro evangelium, zachrání jej.“

¹⁰⁶ Jan 11 kapitola, 1-57 verš

¹⁰⁷ MOLONEY, Evangelium podle Jana, str. 350

života k „nadějnému“ novozákonnímu ujištění o tom, že Bůh vysvobozuje člověka ze smrti. Tento potvrzený pohled na přemoženou smrt přichází s Ježíšovým ukřižováním a následným vzkříšením. Kristus tímto činem mění pohled věřícího na smrt. Smrt již není vládkyní času, která měla do této chvíle nade všemi moc. Pomyslnou smrtí nechává člověk svůj dosavadní život za sebou a vydává se cestou Kristovou, umírá pro Krista, aby mohl s ním žít věčně. Kristus na sebe vzal smrt, aby člověka vysvobodil ze spárů smrti, bere na sebe lidskou smrtelnost.^{108 109}

3.3.2 Boží Království

První, kdo v novozákonní době začal vyhlášovat Boží království, byl Jan Křtitel, od něho toto poselství převzal Ježíš a následně ho převzali a zapsali do svých evangelií synoptičtí pisatelé. Hovořili o něm jako o Božím království, či o Nebeském království. Tento výraz „vznikl na základě židovského očekávání budoucnosti, kdy Bůh rozhodně zasáhne, obnoví štěstí svého lidu a osvobodí jej z moci nepřítelů. Nastolení království je velkolepá perspektiva, připravená příchodem Mesiáše, který upravuje cestu Božímu království.“¹¹⁰

Zvěstování božího království je základním rysem Ježíšovy činnosti. Království boží je budoucí veličinou konce časů, jejíž příchod bude znamenat dramatickou proměnu tohoto světa. V této židovské představě, stejně jako u Ježíše, je království boží budoucí veličinou, ale přes to všechno se Ježíšovo zvěstování božího království hluboce liší od židovských představ. V židovství jsou patrné jen představy o božím království – je to pouhá doplňková konstrukce k myšlence o mesiášském království a o konečném kralování Syna

---

¹⁰⁸ LÉON-DUFOUR, Slovník biblické teologie

¹⁰⁹ ALLMEN, Biblický slovník

¹¹⁰ DOUGLAS, Nový biblický slovník, str. 531

člověka. Ježíš hovoří o božím království jako o něčem, co je blízko, jako o něčem, do čeho můžeme vejít – „*vejít do radosti, do života*“.¹¹¹

François Vouga ve své knize Teologie Nového Zákona hovoří o Božím království, jak ho popisují první tři evangelia. Evangelisti Marek a Lukáš vidí Boží království jakožto něco, co už dosáhlo plnosti času – království je blízko, už je zde, důsledkem této zvěsti je dvojitá výzva, k pokání a k víře evangeliu. Toto království popisuje jak skrytou blízkost, tak budoucí příchod Hospodinova království jako zaslíbení, jako odměnu těm, kdo činí Boží vůli a jsou spravedliví. Matouš se zabýval královstvím božím hlavně v oddílu známém jako Kázání na hoře¹¹² – hovoří se zde o zaslíbeném království. V synoptických evangeliích Matouše a Lukáše předstupuje před to, komu patří království nebeské, a to těm „*kdo jsou chutí v duchu*“ a těm „*kdo jsou pronásledováni pro spravedlnost*“.¹¹³

Horst George Pöhlmann v knize Kompendium evangelické dogmatiky nabízí tento pohled na Boží Království - „*Království Boží není žádný svět za tímto a nad tímto světem, nýbrž dovršení tohoto našeho světa, právě to celé štěstí, které překračuje a dokonává fragmentární naplnění štěstí pozemského života*“.¹¹⁴ Bible pro tento nový život používá zcela světské výrazy jako radost, radostná hostina, potěšení či blaženost.

„*Království Boží není z tohoto světa (Jan 18. kapitola, 36 verš), třebaže je také v tomto světě. Království Boží nemůžeme postavit na roveň dějinám, takže bychom mohli říci: „je tu nebo je tam“, třebaže je „mezi námi“ v Kristu. Jedině Kristus nás vykoupí, jedině On přináší Boží království, které je revolucí shora, nikoli zdola. Jedině On přináší lepší svět, ne lidé, kteří mohou vytvořit*

---

¹¹¹ POKORNÝ, Vznik christologie

¹¹² Matouš kapitola 5 -6

¹¹³ VOUGA, Teologie Nového Zákona, str. 27

¹¹⁴ RAHNER in PÖHLMAN, str. 384

jen nějaký méně špatný, nikoli lepší svět. Království Boží je čin pouze od Boha, nikoli čin Boha a člověka.“¹¹⁵

Hans Küng se v knize *Ježíš* dotýká mimo jiné i tématu Božího království. Vidí ho jako středobod Ježíšova zvěstování na zemi. Ježíš sice nikdy plně nedefinoval, co tento pojem znamená, ale pro všechny dostatečně srozumitelně popisoval ve svých podobenstvích obraz blížícího se Božího království. Tímto královstvím Ježíš nemyslí nějaké ohraničené teritorium, oblast vlády, ale Boží vládu, vládnutí, kterého se Bůh chopí.

Küng si klade otázku, jaké toto království bude? Odpovídá si skrze Ježíšovo zvěstování takto: Bude to království, kde bude podle Ježíšovy modlitby posvěcováno Boží jméno a jeho vůle se bude dít i na zemi. Lidé budou mít hojnost a všeho dostatek. Lidská vina bude odpuštěna a všechno zlo překonáno. Bude to království, kde se konečně dostane na chudé, hladovějící, plačící a ponížené, bude to místo, kde bude učiněno zadost bolesti, utrpení a smrti. Je to království, sice nepopsatelné, ale dá se mu v obrazech přiblížit a Ježíš jej naznačil – je to místo nové smlouvy, vzešlé setby, zralé sklizně, velké hostiny a královské slavnosti. *„Tedy království – zcela podle prorockých příslibů – dokonalé spravedlnosti, nepřekonatelné svobody, nelomné lásky, univerzálního smíření, věčného míru.*“¹¹⁶

Küng předpokládá příchod Božího království až v budoucnu, jako něco, co je pečlivě naplánované, ale dnešnímu člověku neuchopitelné, *“ale z jistoty, že Bůh je stvořitel a skrytý Pán tohoto rozporuplného světa a že v budoucnosti dodrží své slovo.*“¹¹⁷

---

¹¹⁵ COX, GUTIÉRREZ IN PÖHLMAN, str. 385

¹¹⁶ KÜNG Ježíš, 2013, str. 83

¹¹⁷ KÜNG Ježíš, 2013, str. 85

Küng se ohledně blízkosti království odkazuje na Ježíšovy promluvy před smrtí, Ježíš podle něj očekával brzký příchod Božího království, buď při jeho smrti na kříži, či bezprostředně po ní. Dle Künga není důležité, že toto proroctví nebylo doslovně vyplněno, ale že tato Ježíšova zvěst je stále živá a je hybnou silou v tomto světě, je atraktivní a smysluplná. I přesto, že svět prošel mnohými změnami, udržel si v sobě myšlenku, která je i v rámci dnešní doby aktuální *„konec před sebe vrhá světlo a stín. Můžeme si to zamlčovat? Tento svět netrvá věčně! Život člověka a lidské dějiny mají konec! Ale Ježíšova zvěst říká: na tomto konci nestojí nicota, ale Bůh. Který je jak počátek, tak také konec. S touto Boží budoucností musíme počítat, a ne vypočítávat dny a hodiny. Podle této Boží budoucnosti musíme vytvářet individuální a společenskou současnost. Už dnes a tady.“*¹¹⁸

3.3.3 Apoštolské vyznání víry: těla z mrtvých vzkříšení a život věčný

Apoštolské vyznání víry nebo také Krédo je nejrozšířenějším společným křesťanským vyznáním. Základní strukturou je odvozenina od biblických výroků, v nichž se hovoří o Bohu Otci, Synu a Duchu svatém. Starší text dnešního Kréda vznikl již koncem druhého nebo začátkem třetího století.

Toto křesťanské vyznání má tři základní rozměry. Je skutečným **vyznáním**, tedy činem, kterým se vyznávající staví do služeb toho, co vyznává. *„Už z literární podoby vyznání lze vyčíst tento vztah: mluví se v první osobě a ten, kdo vyznání slyší nebo čte, je tak sám vyzýván, aby k vyznání zaujal stanovisko.“*¹¹⁹ Za druhé obsahuje toto vyznání **informace**, protože Bůh se člověku zjevuje konkrétně, v určitých událostech dějin. Jedná se hlavně o druhou část vyznání víry, a to článek o Ježíši Kristu. Tyto informace dopomáhají k poodhalování historických událostí, které nemají vést

---

¹¹⁸ KÜNG Ježíš, 2013, str. 86

¹¹⁹ POKORNÝ, Apoštolské vyznání, str. 7

k potvrzení, či vyvrácení křesťanovy víry, ale slouží věřícímu k orientaci ve světě, osobním životě a brání víru před skluzem do iluzí a do falešných ideologií. Za třetí je toto vyznání také **vysvětlením** a reflexí víry, vyjadřuje význam a dosah víry. „*To je zahrnuto již v nejjednodušších biblických formulích o Ježíšovi jako Pánu i tom, že Bůh ho vzkřísil z mrtvých. Tím se stručně naznačuje, proč se k němu víra vztahuje: Je pánem, tj. postavou, na níž jsou ostatní lidé závislí, a jeho příběh ukazuje k tomu, co je ještě základnější a neodvolatelnější skutečností než smrt.*“¹²⁰

Věřím V těla z mrtvých vzkříšení a život věčný.

Závěr Apoštolského vyznání víry patří právě budoucnosti a konci lidského života. Pro cíl této práce se zabývám zvláště těmito výroky kréda, kdy křesťan doznává svou víru ve smrtelnost, ale zároveň v novou naději.

Vyznávat **těla z mrtvých vzkříšení** těsně souvisí s Velikonočním příběhem - Ježíšovým údělem smrti na golgotském kříži. Tento příběh definitivně nekončí smrtí, ale třetího dne pokračuje vzkříšením. Jde o „...*událost s univerzálními důsledky, která pro apoštoly znamená základní změnu jejich, ale i všeobecně lidských podmínek, prvotní zážeh, který vyvolává řetězovou reakci v lidském světě.*“¹²¹ Víra ve vzkříšení těla z mrtvých je tedy pro křesťana zprávou o Kristově příběhu, kdy jeho úděl je i ten křesťanův. „*Jako v Adamovi všichni umírají, tak v Kristu všichni dojdou života.*“¹²² V Heidelberském katechismu¹²³ se o těle mluví ve článku 57. Na otázku „*Čím tě potěšuje těla*

---

¹²⁰ POKORNÝ, Apoštolské vyznání, str. 8

¹²¹ LOCHMAN, Krédo, str. 247

¹²² 1 Korintským 15 kapitola, 22 verš

¹²³ „*Heidelberk je známé univerzitní město uprostřed Německa. Po staletí zde sídlili panovníci vlivného státu, zvaného Kurfirštská Falc. (Odsud později pocházel Fridrich Falcký, český „zimní král“.) V 16. století se Falc připojila k církevní reformaci, vzhledem ke své středové poloze však zprvu kolísala mezi oběma hlavními reformačními proudy: luterským (severoněmeckým) a reformovaným (švýcarským). Kurfiršt Fridrich III. se velice zabýval otázkami víry a na základě osobní četby Bible se přiklonil k reformovanému vyznání. Požádal*

z mrtvých vzkříšení?“ odpovídá autor toto: „*Těla z mrtvých vzkříšení mne potěšuje tím, že nejen má duše bude po tomto životě přijata hned ke Kristu, své hlavě, nýbrž též toto mé tělo, vzkříšeného Kristovou mocí, bude opět sjednoceno s mou duší a připodobněno slavnému tělu Kristovu.*“¹²⁴

Teologických postojů k tématu těla najdeme více. Oden¹²⁵ například píše o představě Boha jako o milujícím, který vykupuje celou osobu, nejen duši. Vzkříšeno bude to stejné tělo a stejná osoba. Nikoli získání nového těla, ale vzkříšení toho stejného, ač vzkříšení neznamená obnovení těch stejných buněk a molekul, které se mění během života. Při vzkříšení bude člověk tím stejným člověkem s jedinečným kódem DNA ¹²⁶ Jistým protipólem tohoto Odenova tvrzení může být jeden z výkladů Lukášova evangelia, kdy ve 24. kapitole 13. – 35. verši se hovoří o Ježíšově posmrtné cestě do Emaus, kde se zjeví dvěma učedníkům.¹²⁷ Ježíš v tomto příběhu nemá podobu, jak ho učedníci znali, něco brání jejich očím, aby ho poznali.

---

mladého učenice Zachariáše Ursina, aby pro křesťany ve Falci sepsal učebnici víry – katechismus, který by se dal použít při vzdělávání jak v kostelech, tak ve školách. Ursinus podpořen pomocníky je s prací pozoruhodně brzy hotov, kurfiřt svolává poradu církevních představitelů a po přejném hodnocení sám píše ke katechismu předmluvu. První vydání nového katechismu vychází v březnu 1563 v Heidelbergu. Katechismus se skládá ze 129 krátkých otázek a odpovědí. Po úvodních dvou otázkách je přehledně rozčleněn do tří kapitol.“(TENGLER, Heidelberský katechismus)

¹²⁴ https://www.evangelnet.cz/Heidelberský_katechismus

¹²⁵ ODEN, Life in the Spirit

¹²⁶ ODEN, Life in the Spirit, str. 401, 402

¹²⁷ ¹³Téhož dne se dva z nich vydali do vesnice jménem Emauzy, vzdálené od Jeruzaléma šedesát honů, ¹⁴a povídali si o všem, co se stalo. ¹⁵Zatímco si povídali a probírali to, sám Ježíš se přiblížil a připojil se k nim. ¹⁶Něco však bránilo jejich očím, aby ho poznali. ¹⁷Ježíš se jich zeptal: „O čem si to cestou povídáte, že jste tak smutní?“¹⁸Jeden z nich, jménem Kleofáš, mu odpověděl: „Ty jsi snad jediný návštěvník Jeruzaléma, který neví o tom, co se tam v těchto dnech stalo!“¹⁹„O čem?“ zeptal se jich. „O Ježíši Nazaretském,“ odvětili. „Byl to prorok mocný ve skutcích i slovech před Bohem i přede vším lidem. ²⁰Vrchní kněží a naši vůdcové ho vydali, aby byl odsouzen k smrti, a nechali ho ukřižovat. ²¹My jsme ale doufali, že to je on, kdo má vykoupit Izrael. Navíc je to už třetí den, co se to všechno stalo. ²²Také nás překvapily některé z našich žen. Ráno byly u hrobu ²³a nenašly jeho tělo. Pak přišly a říkaly, že dokonce měly vidění. Andělé jim prý řekli, že žije. ²⁴Někteří z našich šli ke hrobu a našli všechno tak, jak to ženy vyprávěly, ale jeho neviděli.“²⁵Tehdy jim řekl: „Jak jste nechápaví! Jak je vám zatěžko

Z mrtvých vstalý Kristus je zde cizincem na cestě, ten stejný Kristus, který je jim známý, ale jiný vzhledově, kdy jeho tělo je jiné, než jeho tělo před smrtí na kříži. Učedníci jeho pravou identitu poznávají až v rituálních gestech společného pokrmu v komunitě, dává se poznat až svými činy a ne svou lidskou podobou.¹²⁸ Tento Ježíš nebyl svým tělem stejný, tento obraz je za hranicí našeho chápání a naší schopnosti toto popsat a vyložit.¹²⁹ Tedy Odenův názor stejného DNA a jedinečného kódu je zde zpochybnitelný, když sám Kristus jako první vzkříšený na sebe bere jinou podobu.

Křesťan by si přál přejít ze svého smrtelného těla do nebeského těla Kristova v jediném okamžiku, ale tak tomu není, všichni musí projít smrtí. Biblické zaslíbení je takové, že lid opustí svůj tělesný domov a odejde do domu Pána. Lidské tělo má být takto povoláno do nového světa tím, že bude „naroubováno“ na tělo Krista. „*Stává se chrámem Ducha svatého a podílníkem vzkříšení „Krista, který přetvoří naše ubohé tělo, aby nabylo stejné podoby, jako jeho tělo oslavné“ (Filipským 3. kapitola, 20. verš). To je dovršením úlohy, kterou hraje Kristovo tělo v našem vykoupení.*“¹³⁰ Z mrtvých tedy nevstal pouze Kristus, ale jednou vstanou všichni lidé. Apoštol Pavel říká: „*A jako vešla do světa smrt skrze člověka, tak i zmrtvýchvstání: jako v Adamovi všichni umírají, tak v Kristu všichni dojdou života*“ (1.Korintským 15.kapitola).

---

věřit všemu, co pověděli proroci!²⁶ Copak to všechno nemusel Mesiáš vytrpět, než vejde do své slávy?“²⁷ Počínaje Mojžíšem a všemi proroky jim pak vykládal, co o něm bylo napsáno ve všech Písmech.²⁸ Když došli k vesnici, do níž mířili, naznačil, že půjde dál.²⁹ Oni ho však přemlouvali: „Zůstaň s námi, už se připozdívá; chýlí se už k večeru.“ Šel tedy dovnitř, že s nimi zůstane.³⁰ Když byli za stolem, vzal chléb, požehnal, lámal a podával jim.³¹ Vtom se jim otevřely oči a poznali ho, ale on jim náhle zmizel.³² Tehdy jeden druhému řekli: „Copak nám nehořelo srdce, když s námi na cestě mluvil a otvíral nám Písma?“³³ Ihned vstali a vrátili se do Jeruzaléma. Tam našli oněch jedenáct shromážděných s ostatními,³⁴ jak říkají: „Pán opravdu vstal z mrtvých. Ukázal se Šimonovi!“³⁵ Vyprávěli jim tedy, co se jim stalo na cestě a jak se jim dal poznat při lámání chleba.

¹²⁸ JOHNSON, Evangelium podle Lukáše

¹²⁹ HROMÁDKA, Evangelium o cestě za člověkem

¹³⁰ DUFOUR, Slovník biblické teologie, str. 517

K otázce vzkříšení těla Písmo nedává mnoho odpovědí. Apoštol Pavel o něm mluví jako o „duchovním těle“, to se odlišuje od těla fyzického, které máme nyní. Duchovní tělo má jiné vlastnosti než to fyzické – je nepomíjitelé, je plné slávy a moci. Ježíš také učil, že po vzkříšení se lidé nebudou ženit a vdávat, a tedy ani pohlavně rozmnožovat.

Životem věčným se míní konečný stav spravedlivého, tímto spravedlivý je ten, kdo přijal duchovní život a kdo rozmnožuje tento dar, který přijal křtem. Oden předpokládá, že tento věčný život je naprostá záchrana od hříchu, jeho kořenů a důsledků. Věčný život je plná míra toho, co již zde je zakušeno v církvi jako život víry, naděje a lásky, to co se dá nazývat věčným životem je již zde na zemi.¹³¹ V Heidelberském katechismu¹³² můžeme o článku o životě věčném číst toto: „*Článek, o životě věčném mne potěšuje tím, že ve svém srdci nyní zakouším počátek věčné radosti, abych po tomto životě měl dokonalé blahoslavenství, které oko nevidalo, ani ucho neslychalo, ani na srdce lidské nevstoupilo a abych v něm věčně velebil Boha.*“¹³³

Skutečnost jak bude vzkříšení těla z mrtvých a život věčný vypadat, nacházíme až v závěru Bible ve Zjevení Janově. Zajímavé je, že není běžné, že by se na tyto apokalyptické spisy protestanští teologové více zaměřovali a používali je jako obrazové vyjádření pro své představy posmrtného života. Apokalyptické spisy odstraňují ze svého zorného pole a popisují proč představy konečnosti a dějích po ní nevládní s odkazem na Bibli, která nedává v tomto tématu jasné odpovědi.

Katoličtí autoři se tohoto tématu dotýkají více konkrétně. Například katolické učení o očistci, které bylo nejprve připodobňováno k myšlence židovského

---

¹³¹ ODEN, Life in the Spirit, str. 459, 460

¹³² Výklad Bible pro reformované církve z roku 1563

¹³³ https://www.evangelnet.cz/materialy/liturgie/677-heidelbersky_katechismus, článek 58

šeólu. Po oddělení církve na východní a západní se katolická církev více přiklání k „očisťujícímu“ významu očiště, jako k místu, kde po osobním soudu, má tato duše bez těla možnost po časově vymezenou dobu provést očištění po smrti a poté odchází do nebe, kde započne sjednocení se svým tělem na konci časů. Katolíci věří, že tito mrtví v očiště, potřebují pomoc od živých, a proto se pořádají mše za mrtvé.¹³⁴ ¹³⁵Na šestém zasedání Tridentského koncilu katolická církev formulovala stanovisko k tématu očiště v Dekretu o očiště takto: „víra v očištěc je v souladu s Písmem svatým a s tradicí. Duším zemřelých pomáhají modlitby a zejména oběť mše svaté.“¹³⁶ Katolické myšlení tak přiznává víru v duši, která neumírá spolu s fyzickým tělem.

Evangelické představy, jak již bylo řečeno, jsou většinou prosty obrazů a představ. To především z důvodu poreformačního vývoje církve. Tyto evangelické představy nejsou prázdné, ale nejsou ani barvitě a jasné. Není to však vina nedomyšlenosti, neúplnosti či chybějícího procesu tvoření této představy. Českobratrský evangelík nechce vlastnit obrazové představy posmrtného života, jelikož toto nevědění je základ jeho víry v dobrého Boha, který člověka neopouští ani ve smrti. Nejlépe dokáže tuto představu tlumočit Apoštol Pavel, který v Prvním listu Korintským 2 kapitole, 9 verši píše toho: „Co oko nevidělo a ucho neslyšelo, co ani člověku na mysl nepřišlo, připravil Bůh těm, kdo ho milují.“

3.3.4 Křesťanské postoje ke smrti skrze kvalitativní výzkum

Olga Nešporová v letech 2003/2004 provedla *Kvalitativní výzkum postojů ke smrti a pohřebním obřadům ve čtyřech pražských náboženských skupinách*. Jednou z těchto skupin byla taky Českobratrská církev evangelická. Otázky v rozhovorech se týkaly také představ o posmrtném životě. Dotazování katolíci a

---

¹³⁴ BENEDIKT, Eschatologie

¹³⁵ ŠPIDLÍK, Věřím v život věčný

¹³⁶ ŠPIDLÍK, Věřím v život věčný str. 192

evangelíci odpovídali na tuto otázku téměř totožně, tedy, že po smrti následuje určité pokračování v podobě posmrtné existence. Posmrtné bytí vnímali velmi kladně, jako ideu dobré, lepší existence, než ta která nám je dána na zemi.

Rozdíl mezi katolíky a evangelíky byl hlavně ten, že představy evangelických respondentů byly mnohem méně konkrétní. „*Jeden farář ČCE vyjádřil oficiální stanovisko církve o pokračování života po smrti za své věřící následovně: „Věřím, že prostě ten život není omezen jenom, nebo ten život u Boha, není omezen jenom tím naším biologickým životem, ale že je i, že existuje věčnost.“* „¹³⁷ Smrt pro příslušníky evangelické církve není definitivní konec, rozhodně smrt není něco, co může zrušit či ukončit vztah člověka a Boha.

Většina dotazovaných evangelíků žádné bližší představy o posmrtné existenci nemá a vyvyšují to, že tuto představu vlastnit ani nechtějí, protože jsou si vědomi, že by byla chybná. Nepopírají víru v posmrtné bytí, ale nechtějí si zbytečně vytvářet představu o něčem, co se vymyká lidské zkušenosti a představivosti. Dalším zajímavým bodem výzkumu bylo také to, že na rozdíl od katolíků si nikdo z protestantských respondentů nemyslel, že by živí lidé mohli nějakým způsobem ovlivňovat případnou existenci zemřelých, nebo s nimi komunikovat.¹³⁸

---

¹³⁷ NEŠPOROVÁ, O smrti a pohřbívání, str. 94

¹³⁸ NEŠPOROVÁ, O smrti a pohřbívání

4. Pohřeb jako přechodový rituál a pohřeb z antropologického pohledu

Pojem pohřeb není snadné jasným způsobem vymezit a definovat. Kotrlý poukazuje na fakt, že „každý pokus definovat pohřeb zdůrazňuje spíše nějaký jeho prvek, přičemž přirozeně opomíjí jiné.“¹³⁹ Pohřeb lze vnímat jako „sekulární či náboženský koncept, jenž implikuje pozitivní rozhodnutí pozůstalých přihlásit se k poslední vůli zesnulého, často však také demonstrovat vlastní světonázor či ideologii.“¹⁴⁰

Dnešní pohřebnictví rozlišuje pojem pohřeb ve dvojnásobném smyslu. Ve smyslu prvním, kdy je církevní pohřeb chápán jako obraz doprovázení¹⁴¹, a druhý ve významu „pohřbení, tj. uložení lidských pozůstatků do hrobu nebo jejich zpopelnění v krematoriu.“¹⁴²

Zemřelý a pozůstalí pomyslně procházejí v tomto období stejnou cestu, proto bych ráda zdůraznila již dříve řečené v kapitole o smrti jako přechodu. Pohřeb jako přechodový rituál obsahuje tři kategorie – rituály **odluky**, rituály **pomezí** a rituály **sloučení**. Gennep, ale hovoří o tom, že nejvíce propracované a složité rituály jsou rituály pomezí. Truchlící pozůstalí se ocitají tzv. „mezi světy“: „V době smutku příbuzní mrtvého tvoří zvláštní společnost, nacházejí se mezi světem živých na jedné straně a světem mrtvých na straně druhé, z níž příbuzní mohou odejít více či méně rychle podle toho, jak úzce byli se zesnulým spřízněni.“¹⁴³

---

¹³⁹ KOTRLÝ, Pohřebnictví, str. 78

¹⁴⁰ KOTRLÝ, Pohřebnictví, str. 78

¹⁴¹ Význam latinského „exequia“ – doprovázet, následovat chápe církevní pohřeb jako jednotu celého procesu liturgického doprovázení, kterým se v antice vyprovázela zemřelá za brány města. Jde o diferencované liturgické bohoslužby s významem pro všechny pokřtěné. (KOTRLÝ, Pohřebnictví, str. 79)

¹⁴² KOTRLÝ, Pohřebnictví, str. 80

¹⁴³ GENNEP, Přechodové rituály, str. 137

Pohřby tedy nejsou obřadem pouze pro zemřelého, ale také a především pro pozůstalé. Je považován za poslední dar zemřelému a do jisté míry je také povinností pozůstalých uspořádat poslední rozloučení, je projevem uznání a úcty k zemřelému. „*Rituál pohřbu dává živým možnost vzdát zemřelému poslední poctu a doprovodit ho na jeho poslední cestě. Je to příležitost pro ty, kteří chtějí a potřebují za cokoliv poděkovat a chtějí či potřebují říci na shledanou.*“¹⁴⁴ Důležitou změnou oproti tradičním společnostem a ve významu pohřbu je změna „o koho jde“. Tradiční společnosti měly nejvíce propracované rituály směrem k zesnulému. Těmito rituály byl člověk po smrti přijímán do světa zemřelých. Naopak moderní společnost má vypracované přechodové rituály v pohřebních obřadech směrem k pozůstalým a zesnulý zde již hraje roli pasivní.¹⁴⁵

Každá civilizace má své specifické způsoby života stejně tak má i se specifické pohřební rituály a způsoby zacházení s mrtvým tělem. Například na začátku 20. století byla objevena kostra neandrtálce v jeskyni v jihozápadní Francii. Tato kostra stará kolem 50 tisíc let dokazuje, že neandrtálci záměrně pohřbívali své mrtvé a používali komplexní pohřební praktiky.¹⁴⁶ Jeden z nejvíce promyšlených způsobů pohřbívání měla egyptská civilizace, která silně věřila v posmrtný život a těšila se na tento „život v hrobě“, který měl být podobný životu pozemskému, ale v radostnější, bezstarostnější formě. V dobách před faraonským státem se v Egyptě běžně pohřbívalo do země ve skrčené poloze. Tato skrčená poloha měla pravděpodobně vyjadřovat zárodečnou polohu a zemřelému měla dopomoci ke snadnějšímu znovuzrození na onom světě. První pyramida byla postavena na Sahaře pro faraona Třetí dynastie. Tato stupňovitá stavba měla být

---

¹⁴⁴ ŠPATENKOVÁ, O posledních věcech člověka, str. 165

¹⁴⁵ GENNEP, Přechodové rituály

¹⁴⁶ WILFORD. Neanderthals and the Dead, [cit. 2015-01-16].

prostředkem pro snadnější vstup na onen svět, měla vyjadřovat schody do nebe pro panovníka – „boha na zemi“, který se vrací zpět za svým dvojníkem. V egyptské kultuře bylo také zvykem mrtvá těla mumifikovat. Dříve byla těla pokládána přímo do horkého písku v poušti. Díky tomu byla přirozeně vysušena, přičemž tělo zůstávalo neporušené. V době pyramid již tento způsob nebyl pro faraony možný, jelikož v prostorách mimo horký písek se těla začala přirozeně rozkládat. Proto vznikla technika balzamování těla, která měla těla uchovat v původním stavu.¹⁴⁷

Jak již bylo zmíněno výše, každá civilizace má své specifické způsoby pohřebních rituálů a pro exkurz do každé z nich zde není místo. Ráda bych však ještě uvedla příklad židovské kultury, na kterou navazuje kultura křesťanská, a má své vlastní zajímavosti a specifika. Izraelité pohřbívali své mrtvé žehem jen výjimečně, nejčastěji pak z důvodu trestu. Hroby byly vykopány v zemi nebo vytesány ve skalách. Tělo zemřelého bylo považováno za nečisté, proto na mrtvé mohly sahat jen pověřené osoby – například z důvodu očistné koupele a převlékání do rakve. Z důvodu nečistoty mrtvoly se také spěchalo s pohřby. Nejčastěji se konal ještě v den úmrtí a to na místě vzdáleném od lidských obydlí. Hroby králů a jiných významných osob měly však své místo uvnitř měst a chrámů. Pohřeb byl důležitým rituálem, který si zasluhovali i zločinci. Nebožtíci byli nejprve omyti, pomazáni vonnými oleji a obvinuti plátnem. Místo rakve byl mrtvý nesen do hrobu na márách. Do hrobů se vkládalo koření, myrha a aloe. Zármutek se projevoval dvojím způsobem, vůči Bohu mlčením, symbolizovaným položením ruky na ústa a vůči příbuzným hlasitým nářkem, často byli najati tzv. *truchliči*.¹⁴⁸

---

¹⁴⁷ KERRIGAN, Historie smrti

¹⁴⁸ NOVOTNÝ, Biblický slovník 1. díl

Dle římského práva nebyla péče o pohřebiště věcí veřejnou, ale zůstávala záležitostí soukromou, jednalo se tedy o morální povinnost pozůstalých, zda a jak své mrtvé pohřbí. Pohřební místa se tak sestávala většinou jen z rodinných hrobů. Až s příchodem křesťanství se místo posledního odpočinku stalo více věcí komunity, než věcí individuální a rodinné. Hřbitovy byly místem, kde nad sounáležitostí etnickou nebo občanskou převažovala ta duchovní.¹⁴⁹ „Až do konce 16. století spadala problematika pohřbívání zejména do kompetence duchovních autorit. Církev jako jediná vydávala zákony v této oblasti, a pokud do ní vstupovaly sekulární autority, bylo to spíše formou podpory a podání pomocné ruky náboženské moci.“¹⁵⁰ V roce 1874 byl přijat zákon, který jako první v křesťanském světě povoloval pohřbívat žehem. O dva roky později začalo také fungovat první evropské krematorium v Miláně.¹⁵¹

V dnešní době české pohřbívání kopíruje dobu vlády komunistického režimu, ve kterém se podařilo nahradit velkou část náboženských pohřbů pohřby sekulárními, a to možná také proto, že česká společnost zaujímá jednu z prvních příček pohřbů želem v Evropě. Po roce 1989 se mnohé sekulární pohřby začaly nahrazovat pohřby bez obřadu. Pozůstalým často postačuje urna v interiéru nebo pomníček v případě neštěstí.¹⁵²

4.1. Pohřeb mladého člověka

V české lidové kultuře měly pohřby mladých lidí a pohřby dětí zvláštní charakter. Mladým neprovdaným lidem se vystrojovala posmrtná svatba, jejímž účelem bylo ukázat jejich nenaplněný a nedobrovolný životní osud. „Tento obyčej může být i vzdálenou reminiscencí dávného obřadu pohřbívat

---

¹⁴⁹ KOTRLÝ, Pohřebnictví

¹⁵⁰ KOTRLÝ, Pohřebnictví, str. 30

¹⁵¹ KOTRLÝ, Pohřebnictví

¹⁵² KOTRLÝ, Pohřebnictví

s mládencem dobrovolně usmrcenou dívkou.“¹⁵³ Charakteristické pro tyto obřady bylo používání jak svatebních, tak i smutečních symbolů a znaků. Zemřelí byli pohřbeni ve svatebních šatech. Celý svatební průvod byl doprovázen mládenci a družičkami v bílých šatech. Černá družička, která nesla zlomenou svíci na znamení přerušného života, znázorňovala nevěstu zesnulého mládence. Posmrtná svatba se dochovala dodnes v některých částech východní Moravy. 154

Malé děti nebyly ve středověké a raně novověké společnosti brány jako plnohodnotní členové komunity a tomuto názoru také odpovídal i způsob jejich pohřbívání. Nepokřtěné děti často neměly pohřební obřad a byly pohřbeny odděleně od ostatních, často v blízkosti kostelů, nebo pod jejich okapem. „Podle antické tradice tak byly děti vystaveny božské ochraně, dešťová voda měla zřejmě smývat jejich hříchy... na Šumavě pochovávali pod okap nepokřtěné děti ještě koncem 19. století.“¹⁵⁵ Důležité je také zmínit, že dětské hrobové inventáře byly častokrát zaplněné předměty, jako například háčky a jehlami na jejich ochranu, či svatebním závojem, hračkami, květinami, svatými obrázky a někdy také svíčkou, aby si dítě mohlo v hrobě posvítit. 156

Zděňka Dohnalová se zmiňuje v knize O posledních věcech člověka o perinatální ztrátě dítěte a o způsobu pohřbívání v moderní společnosti. Připomíná důležitost pohřebního rituálu i u mrtvě narozených dětí. Není-li pohřeb vypraven, matka si s odstupem času může klást otázky typu: Co se stalo s mým dítětem? Kde je moje dítě?¹⁵⁷ Problematickou je také otázka legislativně - právní. Právní řád České republiky nepracuje s pojmem lidské pozůstatky v případě mrtvě narozeného dítěte. Většina nemocnic se však snaží

---

¹⁵³ NAVRÁTILOVÁ, Narození a smrt v české lidové kultuře, str. 242

¹⁵⁴ NAVRÁTILOVÁ, Narození a smrt v české lidové kultuře

¹⁵⁵ NAVRÁTILOVÁ, Narození a smrt v české lidové kultuře, str. 245

¹⁵⁶ NAVRÁTILOVÁ, Narození a smrt v české lidové kultuře

¹⁵⁷ ŠPATENKOVÁ, O posledních věcech člověka, str. 162

rodičům umožnit pohřbení mrtvě narozeného dítěte. Rodičům mrtvě narozených dětí se doporučuje pokojné rozloučení s dítětem, posmrtné fotografování, natáčení, koupání, apod., uchování památky, kterou může být například otisk dlaně či nohy dítěte. Tento čas strávený s mrtvým dítětem může mít léčivý účinek, není však vyloučen ani traumatizující následek tohoto loučení. Vše závisí na individuálních potřebách pozůstalých rodičů a příbuzných.^{158 159 160}

4.2. Pohřební shromáždění v ČCE

Českobratrská církev evangelická vydala pro své duchovní Agendu¹⁶¹, bohoslužebnou knihu, která má dopomáhat k „*oslavování Hospodina a vzdělávání Kristova lidu v bohoslužebném společenství sborů*.“¹⁶² Najdeme zde mimo jiné i formuláře pohřebního shromáždění. Důležité pro pohřební shromáždění v evangelické církvi je pojetí spásy, které je odlišné od katolického myšlení. Protestantští evangelíci jsou přesvědčeni, že mrtvým po smrti již nejde nijak pomoci v jejich dalším osudu a počínání, a tudíž nevěří v očistec ani ve výprosnou pomoc modlitby. Pohřební obřady jsou tedy prostorem pro rozloučení se zesnulým, vzpomínkou na jeho život, projevením úcty zemřelému. V neposlední řadě pohřby slouží i jako vzdávání díků Bohu za dar života.^{163 164}

Pořad tohoto shromáždění by měl být co nejvíce podobný běžnému obsahu „nedělních“ bohoslužeb. Má být prostý a vše v něm musí odpovídat

---

¹⁵⁸ ŠPATENKOVÁ, O posledních věcech člověka, str. 160

¹⁵⁹ Důležitost porodu a rozloučení s dítětem [cit. 2015-02-10].

¹⁶⁰ KOTRLÝ, Pohřebnictví

¹⁶¹ Agenda z roku 1881 předkládá liturgickou podobu bohoslužeb. Její podoba je ovlivněna různými reformačními proudy například Jednotou bratrskou, či anglosaským protestantismem. (SYNODNÍ RADA ČCE, Agenda)

¹⁶² SYNODNÍ RADA ČCE, Agenda

¹⁶³ SYNODNÍ RADA ČCE, Agenda

¹⁶⁴ NEŠPOROVÁ, O smrti a pohřbívání

zvěstovanému evangeliu. Nemá se také zapomínat na vyznání víry ve vzkříšení. Nutné je však přihlídnout k tomu, že pohřebních shromáždění se více než jindy, účastní také nekřesťané a necírkevní osoby. Tedy volit taková slova, která budou blízká i nekřesťanům, ale na druhou stranu nenechat posluchače na pochybách o tom, v co tato církev věří a co vyznává.¹⁶⁵

Pohřby v ČCE se konají výhradně „*v přímé souvislosti s pohřbíváním tělesných ostatků či pozůstatků a žádné další obřady za duši zesnulého slouženy nejsou.*“¹⁶⁶ Hlavním bodem pohřbu je kázání, které se má konat na tom místě, kde se předpokládá účast všech přítomných. „*Pokud je zvykem oslovit pohřební shromáždění na třech místech (u domu, v chrámě, u hrobu), je nejlépe uspořádat pohřeb takto: u domu bude modlitba a čtení Písma, v chrámě řádné bohoslužebné shromáždění a u hrobu modlitba Páně a pochování.*“¹⁶⁷ Pohřební shromáždění, které se koná v krematoriu, se nese v duchu zamyšlení nad smyslem života, je kratší a klade se větší důraz na přístupnost celého aktu nevěřícím.

Při pohřbu konaném na jednom místě, kdy zesnulý žil ve společenství sboru, farář přečte úryvek z Bible tzv. introit, následuje píseň s vhodnou tematikou, modlitba a četba z Bible. Následuje kázání, kdy farář hovoří o poselství vzkříšení, modlitba a také vzpomínka na život zesnulého, kterou může pronést vedle faráře také kurátor či presbyter sboru. Poté zazní děkonná modlitba za život zesnulého spolu s modlitbou Páně. Samotné pochování zesnulého je doprovázeno slovy: „*Poroučíme tohoto našeho zesnulého bratra do milosrdných rukou věčného Boha. Jeho tělo ukládáme do země, zem k zemi, prach k prachu. Činíme to v pevné a jisté křesťanské naději, v níž očekáváme*

---

¹⁶⁵ SYNODNÍ RADA ČCE, Agenda

¹⁶⁶ NEŠPOROVÁ, O smrti a pohřbívání, str. 145

¹⁶⁷ SYNODNÍ RADA ČCE, Agenda, str. 196

vzkříšení k životu věčnému.¹⁶⁸ Následně farář poděkuje všem přítomným shromážděným za projevenou úctu k zesnulému, poté pronese požehnání a celé shromáždění se ukončí písní.¹⁶⁹

Do evangelické agendy jsou také zařazeny alternativy pohřebních modliteb, dvě z nich jsou napsané speciálně pro pohřbu dítěte. „*Nejmilovanější Otče! Ty slyšíš své děti, kdykoliv k tobě volají. Jsi nám nejbliže, když tě nejvíce potřebujeme. K tobě přicházíme v této hodině zármutku. Děkujeme ti za všechnu radost, kterou si nám způsobil, když jsi nám dal toto dítě. Děkujeme ti i za sílu, kterou si nám dával, když nás naše síly opouštěly. I nyní se k tobě obracíme a prosíme, abys naše srdce otevřel pro potěšení, kterým nás můžeš potěšit jen ty sám. Amen.*“¹⁷⁰ Druhou je „*Pane Ježíši Kriste, ty jsi bral malé děti na své lokty, vzkládal si na ně ruce a zaslíbil jim Boží království. Dej nám poznat, že jsi povolal naše dítě k sobě a že je chceš držet ve svém náručí nyní i vždycky. Víme o tvé lásce k nám a máme důvěru ve tvou moudrost, proto u tebe hledáme sílu, abychom mohli ze srdce vyznat: Hospodin dal, Hospodin také odňal, buď jméno Hospodinovo požehnáno. Pomoz nám očekávat nové projevy tvého milosrdenství a vyhlížet v naději k tomu dni, kdy smrti již více nebude a ty sám setřeš všechny slzy z našich očí. Amen.*“¹⁷¹ Tyto modlitby dávají útěchu v tom, že věřící mohou bolest odevzdat k Bohu. Prosby o to, že i když tu dítě již není, prosí o jeho opatrování. Nejde o odevzdání slov usmíření, ale o modlitby, hledající odpovědi, a nový směr, kterým se mají pozůstalí vydat. Nechybí ani prosba o přiblížení, kdy bude možnost setkat se s těmi, kdo tento svět opustili před námi.

---

¹⁶⁸ SYNODNÍ RADA ČCE, Agenda, str. 203

¹⁶⁹ SYNODNÍ RADA ČCE, Agenda, str. 202-204

¹⁷⁰ SYNODNÍ RADA ČCE, Agenda, str. 209

¹⁷¹ SYNODNÍ RADA ČCE, Agenda, str. 210

4.3. Modlitby za mrtvé v evangelické církvi

Z Helvétského vyznání¹⁷², ke kterému se hlásí i ČCE, konkrétně ze článku s názvem *O pohřbu věřících, o péči o mrtvé o očištění a o zjevování duchů* vyplývá, jaký vztah k této problematice, by měli věřící zaujímat. Pohřbívání těla by mělo být samozřejmostí, jelikož tato těla jsou chrámy Ducha svatého a křesťané věří, že vstanou posledního dne z mrtvých. Důležitým bodem je také prokazování služeb lásky pozůstalým. Helvétské vyznání se také vymezuje vůči tomu, že by se o mrtvé tělo vůbec nedbalo, „*odmítáme tedy naprosto kyniky, kteří o těla mrtvých nedbají nebo je s největší nedbalostí a pohrdáním házejí do země, nikdy ani slovíčka dobrého o zesnulých nepromluví a o jejich pozůstaté se ani dost málo nestarají*“¹⁷³, nebo naopak vůči jednání lidí, kteří si dělají o mrtvé až moc velké starosti. Odsuzuje modlitby za mrtvé, kterými živí chtějí těmto zemřelým pomoci, vysvobodit je z muk podobně. Helvétské vyznání popisuje víru v to, že se křesťané po tělesné smrti ubírají přímo ke Kristu a tedy žádné přímluvné modlitby živých nepotřebují. Odmítají také výrok o existenci očištěnce a jeho důležitosti a věří, že jediné očištění je možné jen skrze Ježíše Krista.¹⁷⁴

Karel Šimr v článku pro evangelický časopis Český bratr s názvem *Modlí se evangelíci za své mrtvé?* poukazuje na problematiku modlení se za mrtvé v ČCE. Evangeličtí věřící nevěří, že modlitbou mohou vyprosit u Boha lepší budoucnost svého zemřelého. Jak píše Šimr:

---

¹⁷² II. Helvétské vyznání, které původně vzniklo jako duchovní odkaz curyšského reformátora Heinricha Bullingera. Napsal je jako souhrn toho, v co sám věří, již v roce 1561 a za morové epidemie v roce 1564 – při níž zemřela jeho žena a tři děti a on sám nevěděl, zda přežije – je připojil ke své závěti. Přesto či právě proto byl tento osobní testament v březnu 1566 zveřejněn coby oficiální konfese celé řady švýcarských měst s podpisy jejich kazatelů, a to nejprve v latinském, ale ještě téhož roku i v německém a francouzském znění, a postupně se rozšířil i do dalších zemí. Po tolerančním patentu v roce 1781 se tato helvítská víra stala jedním ze dvou oficiálně povolených evangelických vyznání a přihlásila se k ní postupně většina z tehdejší české evangelické menšiny. (ZIKMUND, II. Helvétská konfese)

¹⁷³ DOBIÁŠ, Čtyři vyznání, str. 256

¹⁷⁴ DOBIÁŠ, Čtyři vyznání

„Jistě, je možné namítnout, že modliteb není třeba. Bůh přece zná ty, kdo jsou jeho. Jenže tato námitka by pak musela platit o modlitbě vůbec. A přesto ho o to prosíme. Naše modlitba není snahou Pána Boha „přemluvit“, ale dovolat se jeho zaslíbení. Jak uzavírá své úvahy na toto téma profesor Jan Heller: „Otázka nezní, zda modlitby za mrtvé, nýbrž jaké.“¹⁷⁵

Modlitba za mrtvé tedy nemá u evangelíků stejnou váhu jako u katolíků, ani Luther se neodvážil modlitbu za mrtvé úplně zakázat, nýbrž ji vyhradil místo v soukromí. V dnešní době je téma modlení se za mrtvé více diskutováno a to zejména v moderních či ekumenických dokumentech, kde této modlitbě přiznávají její místo. Německý evangelický katechismus pro dospělé hovoří k tomuto tématu takto: *„Společenství věřících, církev, není zrušeno smrtí. Jako v životě tak i ve smrti je křesťan odkázán na společenství. V modlitbě se obec přimlouvá u Boha za zesnulého, vyproštuje mu odpuštění viny, přijetí u Boha a věčný život.“¹⁷⁶*

---

¹⁷⁵ ŠIMR, Modlí se evangelíci za své mrtvé? str. 16

¹⁷⁶ ŠIMR, Modlí se evangelíci za své mrtvé? str. 16

5. Útěcha

Útěchu z filozofického pohledu popisuje ve svém příspěvku Jan Kranát¹⁷⁷. Odkazuje se na tradiční kultury, které měly ošetřeny přelomové okamžiky lidského života (jako smrt či neštěstí) rituály. Tyto rituály pomáhaly pozůstalým začít novou fází života. „*Někdy mohl být i dost formální a četným opakováním vyprázdněný, nikdy však nezůstal beze smyslu, vždy cosi uzavíral, cosi nového otevíral, cosi vykládal a umožňoval tomu všemu nějak porozumět.*“¹⁷⁸ Kranát popisuje problematiku dnešního pojetí pohřbů v kostele, kdy se sice dopřeje zemřelému „funus“, ale k rodině tento způsob rozloučení nemusí nijak promlouvat. Pozůstalí díky vytěsnění posvátka, tedy i náboženského přesahu, nemusí chápat křesťanské symboly nebo jim vnitřně vzdorují a jsou zmateni z pořadu smutečního obřadu. Světské útěchy, které mají transcendentní povahu přetrvávají již z dob antiky, například „*...tragicky zesnulý závodník by měl jistě radost, že se na jeho osudovém okruhu znovu závodí a vítězí, smrtí zkrátka vše nekončí, život jde dál*“¹⁷⁹

Řecká filozofie se zrodila z myšlenky, že tradiční náboženství nedává lidem v důležitých otázkách života žádné nebo dává zcela mylné odpovědi, na tomto základu se snažili na životní otázky nalézt odpověď sami filozofové. Platón se při otázkách o smrti a smyslu lidského života snažil oživit staré mýty a dát jim nové místo ve společnosti, jelikož zjišťoval, že i filozofický výklad po otázkách smrti a smyslu naráží na zásadní obtíže. Prvním z filozofických utěšitelů byl Krantor ze Soloi¹⁸⁰, jež ve svém díle *O zármutku* hovoří

---

¹⁷⁷ KRANÁT IN BAŠTECKÁ, Psychosociální krizová spolupráce

¹⁷⁸ KRANÁT IN BAŠTECKÁ, Psychosociální krizová spolupráce, str. 47

¹⁷⁹ KRANÁT IN BAŠTECKÁ, Psychosociální krizová spolupráce, str. 47

¹⁸⁰ + 376 př. Kr.

o oplakávání zemřelých za naprosto přirozené a pozůstalým smutek doporučuje.¹⁸¹

Stoicítí filozofové předkládali útěchu jako druhotný nástroj k pomoci zarmouceným. Citům se nejprve měl nechat volný průběh, po první vlně smutku a zoufalství, ve kterém není jak pomoci, přicházel uvážlivý utěšitel, který pomáhá v druhé – vytrvalejší vlně smutku. „*Nejprve bylo třeba vylíčit onu nešťastnou událost, uvést ji v řeč, která jediné může v tomto případě léčit.*“

¹⁸² Tito filozofové měli za to, že při vypovězení všech důvodů smutku se mají tyto výpovědi podrobit argumentačnímu postupu a odmítnout jako nepodstatné. Tento postup měl vést k poukázání na marnost snahy změnit danost věcí, které nejsou v naší moci a obrátit pozornost na to, co v naší moci je a co můžeme změnit.¹⁸³ „*Útěcha je zpravidla krásný literární útvar užívající četných příkladů a obrazů z mytologie, dějin a přírody. Konečným cílem je pak obrátit pozornost ke vše přesahujícímu kosmu, k hvězdně obloze, běhu ročních období, ke střídání přírodních živlů s obdobími a klidu a míru.*“¹⁸⁴

Josef Smolík v kapitole Pastorační zarmoucených¹⁸⁵ blíže popisuje jak s žalem u pozůstalých pracovat v církevních kruzích. Autor se v kapitole odkazuje na psychologickou analýzu „procesu zármutku“.¹⁸⁶ Tento psychologický proces si klade za cíl vrátit zarmouceného cele zpět do života. Jedná se o nebránění zesnulému vyjádřit své city, i kdyby se z morálního hlediska jevíly jako nepřijatelné, najít k zemřelému správný vztah, který nemá být ani glorifikací ani zapomněním, nýbrž realistickým přístupem. Zarmoucený by neměl popírat

---

¹⁸¹ KRANÁT IN BAŠTECKÁ, Psychosociální krizová spolupráce

¹⁸² KRANÁT IN BAŠTECKÁ, Psychosociální krizová spolupráce, str. 48

¹⁸³ KRANÁT IN BAŠTECKÁ, Psychosociální krizová spolupráce

¹⁸⁴ KRANÁT IN BAŠTECKÁ, Psychosociální krizová spolupráce, str. 49

¹⁸⁵ SMOLÍK, Pastýřská péče

¹⁸⁶ SPIEGEL, Y. Der Prozess des Trauerns. Analyse und Beratung. In SMOLÍK, Pastýřská péče

skutečnost smrti a v konečné fázi terapie by měl zarmoucený nalézt kladný vztah k životu.

Smolík k tomuto přístupu dodává, že pro křesťanské potěšování zcela nestačí. *„Míjí se totiž s vlastním jádrem evangelia. To proto, že se soustřeďuje více na prožitky zarmoucených a na snahu navrátit je do aktivního života než na zesnulého a na fakt jeho smrti.“*¹⁸⁷ Autor toto své tvrzení obhajuje tím, že temná skutečnost smrti zůstává ve středu zájmu pozůstalých a tento existenciální otřes může vyléčit jen víra v Boží věrnost zjevenou v Kristu. *„Věra umožňuje nalézt kontinuitu i v diskontinuitě smrti. Potěšení přináší víra, která vyznává, že zesnulí jsou v rukou božích a že spolu s nimi budeme účastni slávy Krista, který je prvočinou zesnulých.“*¹⁸⁸

---

¹⁸⁷ SMOLÍK, Pastýřská péče

¹⁸⁸ SMOLÍK, Pastýřská péče

6. Analytická část

Další kapitolou příkládám diplomové práci také praktický rozměr. V následujících podkapitolách představuji cíl práce, účastníky výzkumu, zvolenou metodologii a výsledky výzkumného šetření.

6.1. Cíle práce a výzkumné otázky

Název diplomové práce: *Posmrtný život v evangelických představách*

Cíl práce: Zjistit, jaký prostor má evangelictví pro hledání útěchy (po smrti mladého člověka) v představách o posmrtném životě.

Cíl praktické části: Zjistit, jak se konkrétní evangeličtí faráři v souvislostech věrouky vyrovnávají se smrtí mladého člověka.

Výzkumné otázky byly s ohledem na cíl práce stanoveny takto:

1. Jak evangeličtí faráři hledají útěchu v kontextu úmrtí mladého člověka?
2. Souvisí tato útěcha s představami o posmrtném životě?
3. Pokud ano, jak (jakými vzorci, v jakých souvislostech)?
4. Pokud ne, v jaké souvislosti a s jakým vzorcem, lze usuzovat, že „ne“?

6.2. Výzkumný vzorek

Pro výzkumnou část diplomové práce jsem oslovila čtyři respondenty z řad farářů/farářek pražského seniorátu Českobratrské církve evangelické. Kritériem pro výzkum bylo vybrat dva muže a dvě ženy, vždy jednoho z dvojice s kratší, a jednoho s delší dobou praxe.

Dalším kritériem bylo, aby tito faráři a farářky měli osobní zkušenost s pohřbíváním mladého člověka. Na podzim 2014 jsem začala tyto respondenty intenzivně poptávat. Velmi nápomocné pro mě bylo to, že pocházím

z evangelického prostředí. Kontakty na respondenty jsem získala sama nebo přes svou rodinu či známé. Jediným problémem, se kterým jsem se potýkala, bylo najít mladší farářku s krátkou dobou praxe. Nakonec, po konzultaci s vedoucí práce, jsem zde udělala výjimku a rozhovor provedla s farářkou, která je z mého domovského sboru v Moravskoslezském seniorátu. Rozhovory jsem s respondenty uskutečnila na přelomu roku 2014/2015.

Ve zpracování dat označuji jednotlivé respondenty jako „R“ s příslušným číslem 1-4. S tím, že číslování je dané tak, jak jsem rozhovory postupně prováděla, tedy R1 je rozhovor s respondentem, který se uskutečnil první atd. Níže v tabulce tab.1 předkládám informace o respondentech.

Tab. 1 Informace o respondentech

	R1 – muž, kratší doba praxe	R2 – žena, delší doba praxe	R3 – muž, delší doba praxe	R4 – žena, kratší doba praxe
Rok narození	1974	1957	1927	1983
Začátek farářské služby od roku	1996	1984	1956	2009
Datum provedení rozhovoru	10. 12. 2014	5. 1. 2015	14. 1. 2015	24. 1. 2015
Délka rozhovoru	28 minut	70 minut	30 minut	23 minut
Vztah respondenta k zemřelému/zemřelé	Kamarádka, aktivní členka sboru	Bez osobního vztahu – členka sboru Presbyter	Konfirmand Student vysoké školy	Konfirmandka
Můj vztah k respondentovi	Bratranec mého manžela Nejbližší farář	Před rozhovorem jsme se s respondentkou neznaly	Profesor na teologické fakultě Člen sboru, který navštěvuji v Praze	Farářka v mém domovském sboru

Po uskutečnění všech rozhovorů a následném pečlivém pročítání se mi u každého jednotlivého rozhovoru vyjevila hesla, která mi popisovala rozhovory jako celky. K mému překvapení všechny tyto hesla jsou pozitivního rázu i přesto, že některé rozhovory mi nebyly příjemné. Například u R2 jsem velice vnitřně bojovala s tím, že respondentka mluvila rozsáhle a negativně. Při provádění rozhovoru jsem zápasila s myšlenkou, že respondentka neodpovídá na dané otázky a zabíhá do témat, které nejsou pro mé zkoumání důležité. Při prepisu se však ukázalo, že tyto mé myšlenky nebyly potvrzeny a respondentka mi předala velmi pevné a srozumitelné informace k mému tématu. Pro zajímavost daná hesla předkládám:

R1 – Osobní vztahy s lidmi a Bohem

R2 – Všechno zlé je pro něco dobré

R3 – Vděčnost za život

R4 – Před Bohem jsme všichni Jeho

Důležité je také zmínit, že při rozhovorech s respondenty nebyla řeč jen o smrti a o pohřbu mladého člověka, ale jednotliví dotazovaní se blíže vyjadřovali k pohřbu, který je nejvíce zasáhl.

6.3. Metodologie

Polostrukturované rozhovory tvořené sedmi otázkami vedly k otevření témat pohřbu mladého člověka, osobního postoje ke smrti a způsobu vyrovnání se s ní, představách o posmrtném životě a hledání útěchy v neštěstí. Témata, k nimž otázky směřovaly, jsem definovala na základě konzultací s vedoucí diplomové práce, s ohledem na cíl práce a také mou vlastní potřebu zjistit postoje k tématu smrti mladého člověka od představitelů evangelické církve. Před každým rozhovorem jsem respondenty pobídla k tomu, aby brali dané

otázky jako tzv. orientační body, kterých se nemusí striktně držet, ale mohou volně povídat o svých zkušenostech s danou tématikou. To, že by respondenti hovořili volně, se v praxi dělo minimálně. Za vinu to dávám své nezkušenosti s vedením rozhovoru a jisté dávce nervozity, která je možná patrná i z přepisu rozhovorů. V jednom případě to může být i tím, že respondent neměl tolik času a rozhovor byl veden jen opravdu rychle a striktně podle otázek, s minimálními odbočkami.

Rozhovory byly strukturovány následovně:

1. Pohřbíval/a jste mladého člověka. Vybavíte si ten pohřeb? Mohl/a byste mi o něm říct něco víc?

2. Jak jste se na tento pohřeb připravoval/a?

Liší se Vaše příprava v případě smrti mladého člověka od přípravy jiných pohřbů?

Zmiňujete se na pohřbech o posmrtném životě?

3. Z čeho vycházíte, když chystáte postup obřadu a vybíráte text?

4. Jaký pohřeb z těch, které si vybavíte, byl pro Vás nejhorší? A proč?

5. Z čeho čerpáte osobní útěchu v takových chvílích – jak Vy sám/a jako člověk se vyrovnáváte s neštěstím?

6. Když v našem společenství umřel mladý člověk, rozhodli jsme se napsat mu dopis, a dali jsme mu ho následně do rakve. Odpovídá psaní dopisu mrtvému podle Vašeho názoru věrouce Českobratrské církve evangelické?

7. Jak Vy sám/a si představujete posmrtný život?

Při analýze dat jsem postupovala dle zásad zakotvené teorie.¹⁸⁹ ¹⁹⁰Data jsem nejprve podrobila otevřenému kódování. Získané jevy z rozhovorů jsem

---

¹⁸⁹ STRAUSS, CORBIN, *Základy kvalitativního výzkumu*

¹⁹⁰ ŠVARÍČEK, ŠEĐOVÁ, *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*

rozdělila do kategorií, které jsem následně uspořádala dle typu kontextu, v němž s nimi respondenti operovali. Následně jsem s těmito kategoriemi a nadkategoriemi zacházela s pomocí určených výzkumných otázek.

6.4. Výsledky

Pro lepší orientaci, níže předkládám obsah této kapitoly:

6.4 Výsledky

6.4.1 Způsoby, jimiž evangeličtí faráři a farářky hledají útěchu, po osobně významném úmrtí

6.4.1.1 EVANGELICTVÍ

- a) *Společná víra – evangelická rodina a naděje ve víře*
- b) *Osobní víra faráře – říct jak to pro mě je*
- c) *Osobní víra umírajícího*
- d) *Musíme se spolehnout, že to co Pán Bůh vzal, nevyhodí do koše*
- e) *Talár*
- f) *Pláč*

6.4.1.2 POLEČENSTVÍ

- a) *Vyzdvihnutí jedinečnosti zemřelého*
- b) *Zastánce, skutečně si to zasloužil*
- c) *Rodina ví, co chce – „speciální pohřeb“*
- d) *Nejsem na to sám/sama: kolegové a Duch svatý*
  - Modlitební skupina, modlitba faráře
  - Vikář
  - Rodina a přátelé jako součást pohřebního rozloučení
    - Úžas a dojetí
    - Individuální rozloučení – to, co jsem neznal/a, ale nakonec to bylo dobré

6.4.1.3 TO POZITIVNÍ NA POHŘBU A VE SMRTI

- a) *Zvěstování evangelia nevěřícím*
- b) *Smířená smrt a smrt jako vysvobození*
- c) *Smrt není konec*
- d) *Smrt měla smysl*

6.4.1.4 PŘEDSTAVY

- a) *Představy v biblických metaforách a koncentrované dobro*

- b) *Slíbené pokračování*
- c) *Moje představy nestačí*
- d) *Boží plán nezmařit lidský život*
- e) *Rezignace na představy a údiv nad zázrakem stvoření*

6.4.1.5 PŘEDSTAVY A ÚTĚCHA

- a) *Zaslíbení v pokračování*
- b) *Spolehnutí na dobrého Boha*
- c) *Posmrtný život je více pravděpodobný než vznik nového lidského života*
- d) *Všeobecné spasení*

6.4.1.6 OBRAZ NEBO SLOVO?

6.4.1 Způsoby, jimiž evangeličtí faráři a farářky hledají útěchu po osobně významném úmrtí

Při zodpovídání první výzkumné otázky **Jak evangeličtí faráři hledají útěchu v kontextu úmrtí mladého člověka?** jsem díky kódování měla možnost dojít ke třem poměrně velkým kategoriím, které na otázku odpovídají. Těmito kategoriemi jsou – *evangelictví*, *společenství* a *smysl smrti*. Tyto tři kategorie se úzce dotýkají a v některých případech i prolínají.

6.4.1.1 EVANGELICTVÍ

Díky kódování jsem se jako první dostala ke kategorii *evangelictví*. Někteří respondenti vnímali jako silný klad při smrti mladého člověka, to, že on a jeho rodina byli evangelíci. O identifikaci s tím, že křesťanská víra rodiny předpokládá vyrovnaný vztah ke smrti, hovoří hlavně R1. R2 se nevyjadřuje blíže k tomu, v čem je výhoda, že rodina zemřelé byla evangelická, ale počítá s tím, že je to jasnou výhodou. R4 spatřuje plus ve věřících rodičích v tom, že měli představu o tom, jak má vypadat pohřeb, a speciálně, že má být radostný.

a) Společná víra – evangelická rodina a naděje ve víře

R1 - ...*“rodina je vesměs evangelická, tak to brali jako...myslím si, že jim to bylo jasné už několik týdnů předem, že to je zřejmě ztracený boj a když jsem se jich na to zeptal, tak byli úplně jako připraveni a ochotni říci, že to je prostě, že pokud se nestane nějaký úplně 100% zázrak, tak že jim prostě umře, brzy.“* (řádek 47 – 51)

R2 – *„...byla to tradiční evangelická rodina i když teda, spíš teda z okraje sboru, takže tím pádem to bylo o něco lepší.“* (řádek 3-4)

R4 – *„...že to byla radostná oslava – ono určitě velmi pomohlo to, že rodiče byli věřící a že si to představovali jako radostné rozloučení...“* (řádek 17-18)

R4 spatřuje také výhodu věřících oproti nevěřícím, kteří se pohřbu mladého člověka zúčastnili, v tom, že uměli vidět naději ve smrti více než nevěřící.

„No, že jsem například na tom pohřbu té XXX viděla jak je ta naděje důležitá, že ono to dost jasně bylo vidět na těch lidech, kdo na tom jak je na tom obřadu, že ti kteří byli věřící, tak to na nich bylo vidět jak jsou smutní, že to byl jiný druh smutku, než když tu byly děcka z gymplu, nevěřící spolužáci a ty byli absolutně zdrcení, ale absolutně jiným způsobem, že když tam byly i naše děcka z mládeže, kteří s ní byli stejní kamarádi stejně jako ti spolužáci a plakali i chlapani a byli nešťastní, ale bylo to jiné než ti kteří tu naději neměli, bylo to zkrátka cítit, bylo to vidět, takže to si myslím, že v křesťanství v tomhle máme velký poklad, že máme naději věčného života, že to může člověku dodat v tom smutku úplně jiný rozměr. Mně minulý týden umřel spolužák, zůstaly po něm dvě malé děti, na rakovinu, tak si celkem neumím představit, jak by to ta rodina prožívala, kdyby tu naději neměla.“ (řádek 121-129)

b) Osobní víra faráře - říct jak to pro mě je

Jako útěchu při pohřbu mladého člověka vidí respondent také v tom, že může popsat svůj vlastní boj, který vede po smrti své kamarádky. Na otázku, z čeho čerpá osobní útěchu, v neštěstí, odpovídá takto:

R1 – „*jo, já jsem to vlastně musel popsat i v tomhle konkrétním pohřebním kázání, protože to jinak nešlo, že jo, to bylo tak osobní, že to jinak říct nešlo než to tam říct skutečně jak to pro mě bylo.*“ (řádek 105-107)

(pozn. respondent dále mluví o tajemství zla a Božím doprovázení člověka)

c) Osobní víra umírajícího

R4 na otázku z čeho čerpá osobní útěchu, odpovídá takto:

R4 – „*no tak pro mě bylo samozřejmě velkým povzbuzením to, že jsem věděla, že XXX byla věřící, v tom období nějak výrazně uvěřila, obrátila ... no a jednoduše ona v tom čerpala nejvíc, a že to období pro ni nebylo úplně beznadějně, takže určitě z té osobní víry a z té osobní naděje.*“ (řádek 93-95)

d) „Musíme se spolehnout, že to, co pánbůh vzal, nevyhodí do koše“

Útěcha je také obsažena v tom, že respondent mohl předat z kazatelny poselství o tom, že smrt není pro člověka konečnou a že jediné, co zbývá, je spolehnutí na Boha a na jeho moc a lásku, kterou zemřelé projeví.

R2 – „*A vlastně šlo o to navodit je nějak kladně na to, aby pochopili, že ta holka i když byla potrefená a odešla ve dvacíti a nesmyslně, kdyby se ten dárcce našel, tak mohla žít ještě dalších padesát let. Tohles to že my nevyřešíme a že se musíme spolehnout, že pánbůh ví a že se musíme spolehnout, že tenhle život, kterej si vzal, že ho nevyhodil do koše, ale, že pokračuje líp než tady na zemi, že ta existence, do který ted' ona vstupuje, že to není nákej totální zmar, ale do příbytku připraveného Ježíšem Kristem a kouká na pánaboha tváří tvář*“

v něčem co nedokážeme slovy popsat a co je nádherný. A v té chvíli jsem, ... já nejsem farář, co musí každého mermomocí dopravit do nebe, jo? To rozhodně ne, ale v té chvíli jsem vlastně pociťovala, že to musím říct, protože žádná jiná útěcha není, než to, že Ježíš je vzkříšení a život a že to co prostě si jeho Otec vezme, to není vyhozený.“ (řádek 89 – 97)

e) „talár“

Pro mě velmi zajímavým momentem rozhovorů bylo také zjištění, které by se také dalo zahrnout do kategorie evangelictví a to pojem, který jsem si v otevřeném kódování poznamenala jako „in vivo“ kód¹⁹¹ – *talár a pláč*. Respondenti hovoří o tom, co jim pomohlo při přípravě a při samotném smutečním obřadu. Když se jednalo o pohřeb mladého člověka, kterého respondenti znali a měli s ním osobní vztah, obávali se, že jako faráři zklamou, že se rozbrečí, nedokáží předstoupit před smuteční shromáždění, nedokáží vést pořad bohoslužeb, číst kázání apod. V tomto respondentům pomohlo obléci se do „pracovního“ – odosobňujícího taláru, který ohraničoval osobní a pracovní rovinu události. To jistě také souvisí s daným úkolem a předanou zodpovědností.

R4 – *„...ale vím, že celé ty dny jsem byla úplně mimo a neuměla jsem si představit, jak to zvládnu a paradoxně mi v tom pomohl talár, jak jsem byla jako civil celé ty dny, tak jsem byla úplně vyklepaná a jak jsem pak přišla na faru a bylo tu strašně moc lidí a jak jsem si oblékla talár, tak v momentě jsem měla takový zvláštní pocit, jakože už tady nejsem sama za sebe, že mi v tu chvíli pomohl ten úřad, jako emocionálně to částečně potlačit, to co cítím, abych to mohla udělat, jako nechci říct, že by to byla maska, nebo póza, ale mě to v tu chvíli podrželo, jako ten pocit, že jsem si oblékla talár, že jsem šla na to.“* (řádek 37 – 43)

---

¹⁹¹ Kódy pojmenovány tak jak se vyjadřují samotní respondenti

f) „pláč“

Pláč a dojetí jsou pro respondenty, kteří pohřbívali někoho blízkého, tématem se kterým museli nějak bojovat, nebo se s ním setkali. U R2 bylo důležité nerozbrečet se před účastníky pohřebního shromáždění, protože by to znamenalo popření zvěstovaného evangelia.

R2 – „...tak to byl jedinej pohřeb na kterým jsem teda když odváželi tu rakev, tak jsem se rozbrečela, já jako na pohřbu nikdy nebrečím a vždycky se ovládnou, protože já jsem tam, já tam zvěstuju evangelium a zvěstuju, že smrt není to poslední k tomu žádný brečení nepatří já bych to popřela, kdybych se rozbrečela (smích), ale u pana Josefa jsem se rozbrečet musela...ale ve chvíli, kdy čestná stráž bulela už v kostele, on byl myslivec, tam stála čestná stráž kolem rakve a ti buleli už v kostele a já jsem brečela, až když teda odváželi rakev, aby to nikdo neviděl.“ (řádek 156- 161)

Dalším tvrzením, které by se dalo zahrnout do této kategorie, byla také u jednoho respondenta tzv. pojistka ve vikárii. Respondent měl podporu ve vikárii, kterému dal text kázání a domluvil se s ním dopředu, že pokud on nedokáže vést pohřební obřad, nastoupí na jeho místo vikář.

R1 – „...pro mě asi největší otázka byla, jestli se tam rozbrečím, nebo ne, jako dneska a protože to bylo poprvé, co jsem pohřbíval někoho takhle blízkého, tak jsem si to pojistil, měl jsem tady zrovna vikáře, faráře v nástupní praxi, takže jsme vlastně ten pohřeb chystali spolu s tím, že pokud bych to nezvládl, tak že to přečte on a asi by byl schopen to tam prostě přečíst, ale i když jsem do poslední chvíle nevěděl, jak to dopadne, tak ve chvíli, kdy jsem tam nastoupil dopředu, a začal jsem mluvit k těm lidem, tak mi to udělalo nějakou takovou zdravou bariéru, že jsem se jako trošku dokázal odosobnit a vést to.“ (řádek 64-72)

6.4.1.2 SPOLEČENSTVÍ

Další kategorií, která odpovídá na otázku, *Jak evangeličtí faráři hledají útěchu v kontextu úmrtí mladého člověka?* je *společensví*. Kategorie společensví sice úzce souvisí s kategorií evangelictví, dle mého názoru si však zaslouží samostatnou kategorii. Společensví v kontextu těchto rozhovorů odráží fakt soužití a žití v rodinném a sborovém životě. Potěcha v této kategorii je faráři a farářkami odrážena ve výrocích, které jsem si sama nazvala biblickým heslem – „*Nikdo z nás přece nežije sám sobě a nikdo sám sobě neumírá*“, které je zapsané v epištole Římanům ve 14. kapitole 7. verši. Tato kategorie se nese v duchu rozhovorů s pozůstalými, přání rodiny, plánování pohřbu jako individuálního obřadu, který má být osobní a v neposlední řadě také společensví sboru, které pomáhá farářům a farářkám při přípravě a při vedení smutečního obřadu.

a) Vyzdvihnutí jedinečnosti zemřelého

Pomáhá také to, lépe se zorientovat v rodinném prostředí zemřelého. Získat informace o jeho životě, koníčcích, životních bojích, jeho práci atd. Díky těmto informacím lze připravit pohřeb, který je na míru zemřelému, je osobní a umožňuje se dobře se zesnulým rozloučit.

R1 – „*Klíčové při jakémkoliv pohřbu je, že mám rozhovor s pozůstalými, že se vlastně vyptám i podle nějaké předpřipravené šablony, se vyptám na základní životní okolnosti toho příběhu, jednak takové věci oficiální, jak jsem jmenoval, kde se přesně se narodil, kde žil, kdy se oženil, kolik měl dětí, vnoučat, pak se ptám i na takové věci, trošku, řekněme osobnější, nebo, co souvisí s tím duchovním životem, jaké měl zájmy, jakou měl náuru, povahu a v podstatě při jakémkoliv pohřbu se snažím buďto aby to kázání pak nějak ladilo se životem toho člověka, podle toho snaha aby kázání korespondovalo s životem co se o*

něm dozvím, takže když jsem pohřbíval, knihovnici nadšenou, tak jsem si vybral texty z bible, které hovoří o knihách, jo, pracují s metaforou knihy...“ (řádek 73-81)

U R3 je důležité u rozhovoru s pozůstalými přiblížit si zemřelého tak, aby následné pohřební kázání bylo jedinečné, protože každý člověk je jedinečný a zaslouží si takové rozloučení.

R3 – „na to vždycky trochu se snažím v rozhovoru v rozhovoru s těmi pozůstalými, tak si tu postavu, že toho člověka přiblížit, abych případně nějaký rys, události, které ho potkaly, že z těch... jeho zápas celoživotní, aby to nějak v odlesku bylo přítomno, taky v tom kázání, čili je to jedinečná událost, jedinečného člověka, takže se také pokouším, aby to kázání vystihlo něco z té jedinečnosti... (...) i ten text k tomu vybírám pochopitelně, abych se přiblížil, alespoň vzdáleně a pak v tom kázání samotném se pokouším tím směrem jít, aby tedy každé to kázání, bylo vlastně jedinečné, jako každý ten člověk je jedinečný, nic neopakovat.“ (řádek 64-70)

b) Zastánce, skutečně si to zasloužil

Podporou je také osobní přístup a poukázání na vztah k zemřelému skrze texty kázání, které jsou opravdu pro ty, kteří si zaslouží to nejlepší. Tady dle mého názoru faráři narážejí na osobní rovinu s profesní, z jejich vyprávění bylo patrné, že se snaží přichystat lepší kázání a pohřeb pro lidi, kteří jsou jim bližší, kteří si to skutečně zaslouží.

R2 – „To byl pohřeb, kterej jsem osobně strašně nesla, protože to mě skutečně odešel zastánce a to jsem zvolila ty texty, jak jsem říkala, podobenství o hřivnách a o tom zjevení – blahoslavení, kteří v Pánu umírají, no, protože ten

si to opravdu zasloužil, to byl člověk, to byl sloup církve, to byl presbyter, jak má být.“ (řádek 167 – 169)

c) Rodina ví, co chce – „speciální pohřeb“

V této kategorii je respondenty vyjádřená útěcha zprostředkovaná skrze oporu, kterou nalézají v tom, že rodina má představu o tom, jak by měl pohřební obřad probíhat a že on sám může podle těchto přání jednat.

R4 – „..., že to nebylo takové beznadějně, ale že to byla radostná oslava – ono určitě pomohlo to, že rodiče byli věřící a že si to představovali jako radostné rozloučení, jako takové ... oslavu, aby to bylo celé jako bohoslužby, nepřáli si černou barvu, no ... i výzdoba měla být taková optimistická, takže to bylo takové v tomto duchu. Písně byly mládežnické s kytarou, takže to bylo takové... No...“ (řádek 17-19) ...“ no tak já pracuju s Agendou, používám tam ten pořádek, když jsem chystala ten XXX pohřeb, tak tehdy od rodičů zaznělo „Agendu vyhod' do koše“. Takže když to jsou lidi, kteří mají nějakou představu, tak samozřejmě to dělám podle nich...“ (řádek 75-77) „...Když se jedná o někoho, kdo má nějakou představu, když ví, co chce, aby tam zaznělo, aby tam třeba promluvil někdo z blízkých, tak samozřejmě dávám v první řadě na žádost té rodiny, tak to jsem ráda, že jsem tu a že nejsem na Slovensku, protože tam by to nešlo. Tak jsem vděčná, že díky tomu, že se to dá tak přizpůsobit, tak že můžou být ty pohřby častokrát podle té rodiny, tak aby to byla rozlučka i pro ně, příjemná, důstojná a tak jak si to představují.“ (řádek 80 – 84)

U R1 bylo přání o pohřbu umocněno ještě tím, že bylo prokonzultováno i s přáním umírajícího. Vyjádřeno je i to, jaký měl pohřeb podobu, tato podoba byla podepřena i tím kdo zemřelý byl, jaké měl místo ve společenství ze kterého pocházel.

„Věděli jsme od začátku, že to bude velký pohřeb, protože umřela mladá a měla spoustu známých, byla oblíbená, ale stejně na její přání, to už se taky vlastně domluvili předem s rodinou, bylo jasné, že pohřeb bude u nás v kostele, který je malý a skutečně ta kapacita je běžně 100, 120 lidí a na ten pohřeb nás bylo asi 300 (pláč) nebo 400 (odmlka)...“ (řádek 59-63)

R1 - *„...takže to bylo naprosto speciální, ale bylo to dáno nejen tím, že byla mladá, že zemřela jaksi v plné síle, ale bylo to dáno i tím přátelským vztahem a že byla aktivní v té farnosti, v které se pak ten pohřeb konal.“ (řádek 98-100)*

d) Nejsem na to sám/sama: kolegové a Duch svatý

V této kategorii je také patrná zprostředkovaná útěcha skrze oporu.

o Modlitební skupina, modlitba faráře

Povzbuzení, o kterém hovoří R4, je modlitební skupina, která byla svolána po smrti mladé dívky, skupina se modlila za rodinu zemřelé a také za farářku, která připravovala pohřeb.

R4 - *„Co si jako myslím, co bylo jako podpůrné, že jsem se pak dozvěděla na tom pohřbu, že v KSku, mají modlitební skupinku v čase toho týdne, že se modlili za rodinu a za mě abych se na to mohla dobře připravit, že tam bylo to posílení Ducha Svatého a že i on mě v tom podržel“ (řádek 34-36)*

Dalším bodem, o kterém R4 hovoří jako o potěšujícím, byl farář, který byl na pohřbu přítomen a celou dobu se za ni modlil. Respondentka hovoří o tom, že díky této podpoře zažila nejsilnější duchovní zážitek ve službě.

R4 - *„A pamatuji si, že mi velmi velmi pomohlo, že tam byl kazatel z KSka, který byl ochotný mě podržet tehdy a seděl vedle mě a celý ten obřad se za mě modlil a bylo hrozně zvláštní, že když jsem byla doma a trénovala jsem si, nebo*

jsem se na to opravdu připravovala a týden předtím jsem byla v kostele a dvakrát jsem si celý ten obřad prošla, že jsem odzpívala na sólo ty písničky, řekla jsem si ty modlitby, řekla jsem si celé to kázání, stopovala jsem si to, jednoduše jsem to chtěla mít nacvičené předtím, chtěla jsem zvládnout ty emoce, no a vím, že jsem tehdy z toho byla úplně vyklepaná, že když jsem si představila ty lidi a tu rodinu, jak je mám všechny před sebou, tak mi z toho bylo úplně zle, no ale když jsem pak přišla do toho kostela postavila jsem se za mikrofon tak to bylo z ničeho nic, a to pro mě byl asi ten nejsilnější zážitek ze služby, že jsem pocítila absolutní pokoj úplný a celý ten obřad jsem jela v tomhle a jednou když se mi zadrhl hlas a podívala jsem se na toho kazatele a viděla jsem, že se začal znovu intenzivněji modlit a znova byl úplný pokoj a fakt jsem se rozplakala až když jsem vyšli ven, že na to vzpomínám jako na velmi silný duchovní zážitek, že naráz jsem měla pocit úplného klidu po celý čas toho obřadu, to co jsem neuměla ani představit ani natrénovat a co i mě samé, když jsem s tím textem byla sama, dělalo problém, když jsem si to četla, tak z ničeho nic to bylo úplně jinak v té situaci, tak proto to byl pro mě velmi silný zážitek duchovní.“ (řádek 43-57)

○ **Vikář**

Tento výrok u R1 souvisí s faktem, pojistky ve vikáři, který je připravený vést bohoslužby pokud farář nezvládne svou práci. Dá se na něj, ale pohlížet i ze strany „nejsem na to sám“, kdy vikář je nápomocný již při chystání pohřbu.

R1 – „...měl jsem tady zrovna vikáře, faráře v nástupní praxi, takže jsme vlastně ten pohřeb chystali spolu...“ (řádek 66-68)

○ **Rodina a přátelé jako součást pohřebního rozloučení**

▪ Úžas a dojetí

R3 hovoří o pohřbu svého konfirmanda jako o naději plném rozloučení, kdy shromáždění prokázalo hlubokou vděčnost za život blízkého a výjimečného člověka. Kdy pomocným faktorem byla nečekaná účast, že dav lidí dokázal vytvořit vděčnou atmosféru, a přátelé zesnulého hovořili osobně o zemřelém.

R3 – *„zvláště mě ohromila ta účast, která tam byla, a bylo to v neděli, ještě k tomu o prázdninách, kdy jsou lidé rozjetí na dovolené a to bylo nějakých tři sta lidí a ta soustředěnost a ty projevy, ty mě vzaly dech prostě, to jsem měl teda pocit, že prostě jsme všichni schopni se přenést do jakési dimenze, která tu smrt překryje takovou jednak hlubokou vděčností za ten život, tím oslovením těch činů, co jsem se tam například dozvěděl z těch projevů... jak on se choval jak on byl oporou těm ostatním v jejich zápasech, to samozřejmě je vlastně vzájemné obohacení, když to člověk slyší a tak jsem se snažil prostě přiblížit i jim jeho... jaksi jsem s ním měl kontakt, konfirmand to byl a pak i po konfirmaci jsme se občas stýkali a on byl... jsem ho z jisté stránky poznal, ale při tom pohřebním obřadu se ukázalo, že prostě to byl člověk, který byl nesmírně bohatý a vyzařoval a byl pro ty druhé prostě jaksi, tak blízký, takovým bližním, že prostě bylo vidět, jak se tím jeho životem vtažení do jakési dimenze odpovědnosti a vděčnosti a to mě jaksi povzbuzovalo no...“ (řádek 75 – 85)*

Přímo o podpoře v tom, že nekrologu se ujme někdo z řad příbuzných, nebo blízkých hovoří R2 : *„Druhá pro mě velká výhoda byla, že nekrolog si vzal někdo z místních lidí, kterou tu rodinu znal, čili takový ty věci v tom kázání nejsou taky ty údaje vo tý holce, co se stalo, to všichni věděli, že jo, za prvně, za druhý prostě ten dotyčnej o tý nemoci a tom průběhu mluvil velmi dojemně, a kvalifikovaně, jo?“ (řádek 4-7)*

- **Individuální rozloučení – to co jsem neznal/a, ale nakonec to bylo dobré**

Parta hudebníků, do které zesnulá patřila, jako způsob rozloučení:

R1- „... dali jsme dohromady partu hudebníků z kostela, do které ta kamarádka taky patřila, takže jsme jí tam vlastně zazpívali, na rozloučenou s ní jsme zazpívali i písničky, které s náma zpívala, ze stejného místa jako při vánočním divadle předtím, jo takže to bylo naprosto speciální...“ (řádek 95-98)

R1 spatřuje výhodu v tom, co na pohřbech není běžné a normální. Co je jiné a nevšední vnímá jako to, co pomáhá.

R1 – „...mimořádně na tom pohřbu té kamarádky, to bylo úplně výjimečné, zpíval její manžel a její dcery, velmi osobně tam mluvili o tom, co to pro ně vlastně znamená, co pro ně znamenala ta její nemoc a bylo to v určitém slova smyslu to bylo brutálně upřímné a v českém prostředí na to nejsme zvyklí, ale zároveň každému bylo jasné, že tak to bylo a že za tím je i naděje a ten obřad byl kvůli tomu strašně dlouhý, ale nikomu to tak nepřišlo a podle mě velmi zdravě se tam střídali během desítek vteřin prostě věci k pláči, že tam všichni brečeli a ke smíchu, prostě veselé příhody z jejího života, taky bych chtěl mít takový pohřeb (smích)“ (řádek 132-139)

Někteří respondenti při otázce: „Když v našem společenství umřel mladý člověk, rozhodli jsme se napsat mu dopis a dali jsme mu ho následně do rakve. Odpovídá psaní dopisu mrtvému podle Vašeho názoru věrouce Českobratrské církve evangelické?“ Odpovídali stylem – „co je jiné, pomáhá“ – tedy, pokud skupina pozůstalých má individuální potřebu, která nemusí být v souladu s věroukou ČCE, je to v pořádku.

R4 například hodnotí tento čin takto:

„mně je to jedno, jestli to odpovídá věrouce ČCE, pro mě je důležité, že vám to pomohlo, že pro vás to bylo nějakým způsobem důležité to udělat, takže nevidím v tom nic špatného.“ (řádek 115-116)

Následně vyjadřuje i míru ztotožnění se s tímto činem:

„a kdybych ten pocit měla taky, tak to udělám taky“ (řádek 116-117)

R2 – *„No, ať to odpovídá, či neodpovídá, zní to jako docela dobrý nápad, ee protože v té chvíli, člověk nějakým způsobem, když má něco hodit na papír a dát to příteli byt' do rakve, a věřit, že on ...je v rukou Páně a žije dál, tak že si to přečte, možná bude žasnout nad tím, jak vy jste hloupi, ale možná že ne. Možná, že si to přečte v lásce a bude se snažit vás utěšit, jo, všechno tohle je dobrý aby člověk to nějak duchovně, se s tím vyrovnal, a když prostě v tom jednání je kousek té naděje, že ta rakev není to poslední, jo? A ten pramen toho krematoria není to poslední, co se čeká, toho kamaráda, kdybyste věřili, že to je to poslední, tak to samozřejmě neuděláte, tak si myslím, že to nějakým způsobem legitimní je...“ (řádek 214-221)*

R2 umocňuje legitimitu činu i tím, že dále vypráví analogii příběhu ze svého okolí, kdy to, co nebylo běžné, pomohlo:

„No, a když mu ta maminka umřela, tak on prostě na parte dal pampelišku, což byl pro nás pro všechny šok, ale místo nějakého proslovu, pustil interview z rozhlasu, který dávala ta jeho maminka, když byla živá a ta jeho maminka, jako odcházející měla šanci to zarmoucený shromáždění oslovit vo tom v čem si myslí, že je smysl života, to byl podle mého úžasnej nápad, když jsem to teda potom hodnotila zpětně...když jsme šli na ten funus, tak jsme všichni brblali, jo? Ale zpětně to byl úžasnej nápad, ano teďka se s ní rozloučíme a ona nás

naposledy osloví, tak jako by se předčítala nějaká duchovní závěť. “(řádek 222-228)

R1 tento akt mimo jiné také obhájí tím, že pohřby se nedělají jen pro zesnulého, ale hlavně pro ty, kteří „zůstávají“ a tedy, by se měli respektovat i jejich potřeby, které se týkají rozloučení se zesnulým.

„Ale to asi každý věděl, že ten dopis píšete hlavně kvůli sobě, že je na rozloučenou a v rámci dobré, v nejlepší slova smyslu, terapie nebo prostě nějaké snahy se s tímhle šokem vyrovnat, takže myslím, jak už takhle, tenhle způsob jak se s tím vyrovnat, nebo jiný podobný, jakože, to je potřeba, že ty pohřby se nedělají především kvůli tomu mrtvému, dělají se taky kvůli němu, jako poděkování, uzavření jeho života, ale můžu říct, že víc se dělají pro ty, co zůstávají a jestli se tihle zůstávající chtějí rozloučit dopisem, tak co je na to špatného?“ (řádek 120-127)

6.4.1.3 TO POZITIVNÍ NA POHŘBU A VE SMRTI

Je patrné, že smrt mladých lidí faráři nevnímají pouze jako něco negativního, ale nacházejí kolem sebe utěšující faktory, které jim pomáhají lépe se vypořádat s tímto neštěstím. Jeden z pozitivních bodů je také to, že například R2 a R4 vidí pohřeb jako dobré prostředí pro tzv. zvěstování evangelia – tedy prostor, kde mohou oslovit případné nevěřící účastníky pohřbu a ukázat, že smrtí existence člověka nekončí.

a) zvěstování evangelia nevěřícím

R2 – *„...a já jsem se vlastně soustředila při tom pohřbu na ty lidi, který přijdou a s kterými jsem nemluvila. A který by měli slyšet něco o křesťanské naději ve smrti, kterým ani tak možná nevrta hlavou, proč ta holka musela zemřít ve dvacíti, i když to asi vrtalo v hlavě všem, to jsem řekla jasně, že*

nevím, jo? Že klidně můžeme říct, že nevíme, ale že víme, že když někdo umře, tak že to není pád do propasti, to je jediný, čeho se můžeme držet...“ (řádek 114-119)

R4 – *„No a je to prostě minimálně dobrá příležitost zvěstovat lidem evangelium, protože většinou to jsou pohřby, kde většina je nevěřících.“ (řádek 73-74)*

R4 – *„kvůli tomu i dělám i pohřby lidí, kteří do sboru ani nechodili, pochovávala jsem i takové, kteří nebyli z naší církve ani příslušníci nebyli z naší církve, jen prostě z nějakého důvodu chtěli mít církevní pohřeb a hodnotím to jako možnost, že tam to evangelium zazní a že přijdou lidi, kteří to v podstatě nemají kde jinde možnost to slyšet a na tom pohřbu, ta možnost je.“ (řádek 64-68)*

b) Smířená smrt a smrt jako vysvobození

Útěchou pro R1 a pro R2 bylo, že smrt byla vysvobozením z utrpení a smíření umírajícího a rodiny s blízcími se smrtí.

R1- *„No a shodou okolností jsem byl pozván jako farář na čtvrtou adventní neděli na pobožnost s rodinou, ale křesťanskou, duchovní a všichni jsme to věděli, nevím jestli jsem si to i řekli, ale bylo to..., možná jsem si to i řekli, ale bylo to úplně jasné, že už to má být na rozloučenou, že ta rodina ví, že to jsou poslední dny a že i ona si ještě přála mě vidět i jako svého faráře, takže na čtvrtou adventní neděli jsem tam jel, měl jsem připravenou malou pobožnost i s večerí Páně, to byla taky domluva už jejich, té kamarádky s rodinou, že přijdu i s Večeří Páně, takže jsem tam nějakou chvíli počkal, než si rodina řekla co si potřebovala říct, s druhou částí rodiny, my jsme počkali, něco jsme zazpívali, vybral jsem písničky, kytarovky, které měla ráda, měl jsem nějaké čtení z bible a více méně už jsem... si myslím o to svolení výslovně řek, že prostě budu*

mluvit o tom, že je to na rozloučenou a že to tam i zaznělo, jo, že prostě se takhle vlastně loučíme.“(řádek 35-46)

R2 – *„případ to byl ten, že to úmrtí bylo vlastně, vysvobozením pro všechny zúčastněné. Ta holka se totiž narodila s rozštěpem srdce, jo? Když byla malá, tak jí to srdce nějak sdrátovali, ale tím pádem mu taky zamezili v růstu, čili když jí bylo šest, tak to stačilo, ale jakmile vyrostla, tak potom trpěla nedostatečností srdeční, migrénama, neustálejma bolestma hlavy atd.“ (řádek 7-11)*

c) Smrt není konec

Osobní víra faráře/farářky jako naděje, že fyzickou smrtí člověk nekončí.

R2 – *„Snažím se, tak nějak nenásilně dovíst ty lidi k tomu, že tím totálním zchátráním našeho organismu to nekončí. Nevykládám jim, že máme nesmrtelnou duši, protože to je blbost, jo? Ale vykládám jim, že prostě Boží věrnost přesahuje možnosti, nebo jako ... hm, lhůtu chátrání našeho organismu, jo?“ (řádek 99-102)*

d) Smrt měla smysl

R3 vyjadřuje svou zkušenost s pohřbíváním studenta vysoké školy, ne jako akt zoufalství, ale jako akt, který měl smysl a promlouvá i k dnešnímu člověku a nutí ho k vnitřní obnově.

R3 – *„...nebyla to sebevražda v běžném slova smyslu, která bývá často, většinou aktem zoufalství, bezvýhodnosti, to u něho nebylo, to bylo vztyčené znamení, vztyčené znamení, jaksi skutečně promluvilo způsobem naprosto ojedinělým...“ (řádek 8-9)*

R3 – „já jsem to tehdy pochopil tak, jakože je to vztyčené znamení, na nějž nemáme reagovat takže to napodobíme, nýbrž, že vytvoříme ve svých životech, pokud se cítíme zavázáni jakousi analogií té oběti, která je v tom zmařeném životě, tedy, že je to mezná oběť, že celý ten svůj příští život vyplníme, jaksi malými obětmi, které v součtu snad by mohli blížít k té oběti, která byla jaksi singulární a v sobě integrovala jaksi hlubokou sílu a výzvu k těm, kteří jsou dost citliví, aby ji zaslechli, no...“ (řádek 21-26)

6.4.1.4 PŘEDSTAVY

Odpověď na druhou výzkumnou otázku : **Souvisí tato útěcha s představami o posmrtném životě?** nelze najít v přepisu rozhovorů tak jednoduše jako odpověď na otázku první. V tomto případě jsem musela jít dále „za text“ a všimnout si spojitostí, které nejsou zřejmé hned. K zodpovězení této otázky jsem se rozhodla důkladněji projít každý rozhovor tak, jak jsem ho přepsala a pracovala s ním před otevřeným kódováním. Jako důležité vnímám, popsat jaké představy o posmrtném životě jednotliví respondenti mají a případně popsat jestli tyto představy souvisí s útěchou.

a) Představy v biblických metaforách a koncentrované dobro

U R1 byly představy o posmrtném životě nejvíce barvitě. Přiznává, že se „snaží popsat něco nepopsatelného“, ale jeho představy pramení z biblických metafor, které jsou mu blízké, a ztotožňuje se s nimi. Zajímavé je také to, že posmrtný život vnímá jako něco, na co se těší.

R1 – „Když to řeknu trochu teologicko-filozoficky, tak mám pocit, že všechno to co je tady a je skutečně dobré na Zemi, ve vztazích, mezi mužem a ženou, mezi dětma, rodiči, když jsme nadšeni z krásy světa, tak někdy tedy alespoň, nebo z krásy hudby, umění, tak představuju si to tak, že v nebi to bude všechno

taky, ale ještě zkoncentrované a bez toho, aby se to pak střídalo s tou bolestí a negativními emocemi, takže když to řeknu takhle obecně, tak se na to těším, protože mám pocit, že v něčem to naváže na to co už máme tady, nebude to úplně jiné, ale bude to ještě intenzivnější a čistší. Takže to je taková moje obecná představa a pak se mi strašně líbí ty metafory biblické, že to bude krásné město s vysokými branami, pak si představím nějaká města, kde se mi líbí a kde se mi dobře žije, nebo se mi líbí biblická metafora, že to bude jako svatební hostina, protože chodím rád na svatební hostiny, a že tam budu prostě s lidmi, se kterými mi bude dobře, a se kterými nám bude navzájem dobře a bude tam dost jídla a dobrá hudba, ale vím, že to jsou metafory a že samozřejmě se snažím popsat něco úplně nepopsatelného, ale mám pocit, že to nejsou právě náhodné metafory. Takže vztahy, radost z druhých, radost z Pána Boha, nějak bez těch nemocí a bolestí, které tady v tom našem životě teď jsou přimíchané. „ (řádek 140-156)

b) Slíbené pokračování

R1 vyjadřuje svou útěchu v posmrtném životě takto:

„Bůh neslibuje, jako věřícím, to jsem četl v nějakém aforismu, příjemný a vždy pohodlný let, to nám neslibuje, ale slibuje nám dobré přistání a správný cíl, takže to, že jaksi člověk může i být těžce nemocný a umírat a přitom být blízko Bohu to si myslím, že Bible učí a povzbuzuje nás, no pak mě ještě asi víc těší to, že skutečně věřím tomu, že máme pokračování, slíbené pokračování.“ (řádek 112-117)

c) Moje představy nestačí

R2 na otázku, jak si představuje posmrtný život, odpovídá takto:

„Posmrtnej život... no tak, moji teologičtí učitelé mi vždycky říkali, „xxx¹⁹², víš co? Nejlepší je tady rezignovat na veškeré představy, protože Bůh nám připravuje to, co na srdce lidské nevstoupilo, pamatuj si to“ a já si taky pamatuju, čeho lidské oko nevidalo, ucho neslychalo a co na srdce lidské nevstoupilo, to připravil Pán těm, kteříž ho milují, tak já prostě nemůžu podezírat svého Pána, že je tak blběj a má tak omezenou fantazii jako já, to byl bylo prostě rouhání, čili si ten posmrtnej život představuju, jako nijak, protože vím, že moje představy na něj nestačí, to je trošku. To je výsledek teologické pokory, vědět, že naše představy na to nestačí a kdo má velmi detailní představy posmrtného života, tak je buď dítě, nebo falešnej prorok“ (řádek 266-273)

d) Boží plán nezmařit lidský život

Útěchu v představách o posmrtném životě spatřuje R2 takto:

„...že se musíme spolehnout, že pánbůh ví a že se musíme spolehnout, že tenhle život, kterej si vzal, že ho nevyhodil do koše, ale že pokračuje líp, než tady na zemi, že ta existence do který teď ona vstupuje, že to není nákej totální zmar, ale do příbytku připraveného Ježíšem Kristem a kouká na pánaboha tváří tvář v něčem co nedokážeme slovy popsát a co je nádherný. A v tý chvíli jsem, ... já nejsem farář, co musí každýho mermomocí dopravit do nebe, jo? To rozhodně ne, ale v tý chvíli jsem vlastně pociťovala, že to musím říct, protože žádná jiná útěcha není, než to, že Ježíš je vzkříšení a život a že to co prostě si jeho Otec vezme, to není vyhozený.“ (řádek 91-97)

---

¹⁹² Odstranění údajů umožňujících identifikovat respondenta

e) Rezignace na představy a údiv nad zázrakem stvoření

R3 stejně jako R2 vzdává to představovat si podobu posmrtného života:

„Já si ho nepředstavuju, protože to vzdávám, protože to je jaksi, to patří k těm výpovědím Písma, které varují, skoro v podtextu, před vnějšími obrazy. Jsou to prostě třeba toho typu, že prostě láska má mnoho tvarů, mnoho podob, žádná z nich není jediná a poslední, odpovědnost má mnoho podob a není žádná dominantní v tom smyslu, že by byla tou vládoucí, takže já bych tady na těch představách moc jako nebazíroval...“ (řádek 107-111)

Útěchu tento respondent vyjadřuje ve slovech údivu nad zázrakem stvoření člověka, které je pro něj méně pravděpodobné, než existence posmrtného života.

R3 – *„ale také to prostě ten jedinečný život na počátku, který vzniká takřka z nicoty, když si uvážíte, že naše životy vznikaly, že dvě buňky pranepatrné, neviditelné takřka, že a tak je z toho prostě život a teď ta smrt jakoby to uzavírá a přitom je taky zaslíbení, že ti, kteří uvěřili v Krista nebudou vydáni jaksi v plén té nicotě, nýbrž směji očekávat naději, život pravý, věčný, to v těch pohřebních povinnostech musí zaznít, toto dvojí, nebo trojí – to narození podivuhodné, že kdo by uvěřil, že takřka z ničeho vznikne lidský život, takže stejně kdo by uvěřil, že z toho končícího života ještě, který mohl být jaksi budoucího, takže když srovnáme tu nepravděpodobnost, která je na počátku těch našich životů, že ta pravděpodobnost, že se narodíme právě my, je tak nepranepatrná, když uvážíte svět, co se muselo všechno v dějinách stát, aby se sešli právě ti lidé, dva... tehdy a pak každý ten pár, další a další, tisíce, ba miliony do dnešního dne a teď ještě těch miliony a miliony semen, které na zmar přišly v tom styku těch dvou posledních, toho páru a vy jste se narodila a já jsem se narodil, to je prostě tak neuvěřitelné, tak nepranepatrné, že věřit, že*

tedy budeme přijati k Bohu, k pravému životu, je skoro až čím lehčí než to, že jsme se mohli narodit, takže tohle to uvést do rozhovoru, jaksi to co předchází, co smíme očekávat, v tom výseku toho krátkého života, který nám svěřen a který začíná takovým divem, který začíná tím setkáním dvou nepatrných částic, takže mě to prostě... nevyvolává to ve mně nějaké otázky, nýbrž údiv, údiv a prostě nad vším...“ (řádek 47-63)

R4 vyjadřuje svůj postoj posmrtnému životu spolu s potěchou v to, že věří ve všeobecné spasení všech lidí.

„no... tak to je zajímavé, no asi se to nedá moc představit, každopádně věřím tomu, že každý bude spasen, takže nevím, takže asi nemám žádné konkrétní představy...“ (řádek 118-119)

6.4.1.5 PŘEDTAVY A ÚTĚCHA

Na třetí výzkumnou otázku: ***Pokud ano, jak (jakými vzorci, v jakých souvislostech)?*** jsem z rozhovorů analyzovala toto:

Z odpovědí respondentů na předchozí otázku jsem popsala jednotlivý vztah útěchy vzhledem k posmrtnému životu takto:

a) Zaslíbení v pokračování

Blíže popisují vztahy představ a útěch v tabulkách.

U Respondenta 1 jak již bylo řečeno, je tato představa posmrtného života nejvíce barvitá.

Tab. 2 Představa útěchy u R1

Představa o podobě posmrtného života	<ul style="list-style-type: none"> - Po smrti bude vše stejné, jako zde na zemi, ale zkoncentrované, bez nemocí a bolesti - Představy se opírají o biblické metafory – krásné město, svatební hostina
Útěcha	<ul style="list-style-type: none"> - Vztahy, radost z druhých a z Pána Boha, bez nemocí, bolesti - Slíbené pokračování (překrývá se s představou) - Dobré přistání a správný cíl - Útěcha v Bibli, která zaslubuje Boží přítomnost i v nemoci a smrti

b) Spolehnutí na dobrého Boha

Tab. 3 Představa útěchy u R2

Představa o podobě posmrtného života	<ul style="list-style-type: none"> - Vyhýbá se představám - Příbytek připravený Ježíšem - Vztah s Bohem tváří v tvář - Lepší pokračování než zde na zemi (souvisí s útěchou) - Nedokážeme slovy popsat – bude to nádherné
Útěcha	Bůh nezmaří lidský život ani po smrti („nevyhodí ho do koše“)

c) Posmrtný život je více pravděpodobný než vznik nového lidského života

Tab. 4 Představa útěchy u R3

Představa o podobě posmrtného života	<ul style="list-style-type: none"> - Vyhýbá se představám - Láska má mnoho podob
Útěcha	- Posmrtný život je více pravděpodobný než vznik nového života

d) Všeobecné spasení

R4 se o žádných konkrétních představách posmrtného života nezmiňuje, při otázce zda hovoří v pohřebních kázáních o posmrtném životě, odpovídá „*Tak samozřejmě v každém*“ (řádek 64). Z tohoto tvrzení můžeme usuzovat, že

v existenci posmrtného života věří a zvěštuje ho, ale dále z něho nelze říci, jak si ho představuje. Jedinou útěchou, kterou v tomto případě můžeme najít v této „nepředstavě“ je víra ve všeobecné spasení.

Tab. 5 Představa útěchy u R4

Představa o podobě posmrtného života	Bez představ
Útěcha	V „ne představě“ věří, že Bůh spasí každého

6.4.1.6 OBRAZ NEBO SLOVO?

U poslední výzkumné otázky: Pokud ne, v jaké souvislosti a z jakého vzorce, lze usuzovat, že „ne“? odpovídám ve stručnosti, jelikož jsem na předchozí otázku odpověděla ano. Respondenti směřovali svou útěchu také k nadějným představám o posmrtném životě. V tomto bodě by se však dalo polemizovat s tím, co vlastně slovo představa znamená. Hovoříme-li o představě jako určitém obrazu, museli bychom odpovědět, že ne. Pokud se však jedná o představu, která je utvořená z biblických souvislostí, tedy víra v Boha a jeho plán neopustit člověka ani ve smrti, odpověď je jednoznačně ano.

6.5. Interpretace výsledků

Interpretaci výsledků vztahuji k cíli praktické části, který je stanoven takto: Zjistit, jak se konkrétní evangeličtí faráři v souvislostech věrouky vyrovnávají se smrtí mladého člověka.

Písmo jako slovo, nikoli obraz

Konkrétní faráři a farářky, se kterými jsem měla možnost vést rozhovory, se ve svých představách opírají o Písmo, které vnímají jako nepopisné a plné víry v dobrotivého Boha, jejich představy posmrtného života nepoužívají obrazy.

Otázkou může být, proč tito faráři nehledají obraz smrti a posmrtného života například v knize Zjevení Janovo, kde jsou obrazy posledního soudu velice barvitě popsány. Ze své vlastní zkušenosti člověka, který je členem evangelického společenství mohu konstatovat, že právě tato část Bible nepatří mezi ty nejoblíbenější, mnoho farářů na texty ze Zjevení nekáže a neokazuje se na ně ani při pohřebním shromáždění. Pravdou je, respondentka R4 kázala na přání rodiny, na text ze Zjevení Janova, nutno zde, ale podotknout, že rodina zemřelé nejsou pouze evangelíci, ale navštěvují také více letniční Křesťanské společenství.

Teologická pokora

V této části bych se ráda vrátila k interpretaci vztáhnuté k výzkumným otázkám a to k otázce 2. a 3. : Souvisí tato útěcha s představami o posmrtném životě? Pokud ano, jak (jakými vzorci, v jakých souvislostech)?

Mám za to, že útěcha v představách o posmrtném životě u respondentů není prvoplánová. Konkrétní faráři a farářky se představ varují, protože chtějí mít teologickou pokoru. To, kde se blíže v rozhovorech dozvídáme o představě je v místech, kdy respondenti hovoří o tom, co musí předat z kazatelny zarmoucenému shromáždění. R2 „...*že pánbůh ví a že se musíme spolehnout, že tenhle život, kterej si vzal, že ho nevyhodil do koše, ale, že pokračuje líp, než tady na zemi, že ta existence do který ted' ona vstupuje, že to není nákej totální zmar, ale do příbytku připraveného Ježíšem Kristem a kouká na pánaboha tváří tvář v něčem co nedokážeme slovy popsat a co je nádherný. A v tý chvíli jsem, ... já nejsem farář, co musí každýho mervomocí dopravit do nebe, jo? To rozhodně ne, ale v tý chvíli jsem vlastně pociťovala, že to musím říct, protože žádná jiná útěcha není, než to, že Ježíš je vzkříšení a život a že to co prostě si jeho Otec vezme, to není vyhozený.*“ (řádek 91-97)

To, že to je i jejich představa a ne jen popis jejich práce předat naději, popisuje R2: „...to jsem říkala o těch pohřbech, tak tomu samozřejmě osobně věřím“ (řádek 170-171)

Při poslední výzkumné otázce: Pokud ne, v jaké souvislosti a s jakým vzorcem, lze usuzovat, že „ne“? by se daly výpovědi respondentů interpretovat takto:

Teologická pokora, která se projevuje v tom nemít obrazové představy posmrtného života, souvisí s útechou v bodě víry. Víra v Boha, který je dobrý a má moc i nad smrtí, toto postačuje k tomu mít naději a doufat bez bližších představ a obrazů. Zde by se znovu dalo navázat na obrazové pojednání konce věků jak je zapsané ve Zjevení Janově a otázce proč se dotazovaní faráři neodkazovali na tuto knihu.

Útěcha v křesťanském prostředí a společenství a její omezení

Velkou pomocí farářům a farářkám ve věcech vyrovnání se smrtí blízké osoby jim bylo, že měli oporu ve společenství. Fakt, že nestojí před úkolem sami, ale mají kolem sebe „tým“, který je schopný a ochotný jim pomoci nestát za kazatelnou sami, pro ně byl útěšný.

Dotazovaní faráři a farářky nehovořili v rozhovorech o zasahujícím pohřbu, který by byl vyňat z křesťanského prostředí. Tento fakt otevírá nové otázky. Dá se předpokládat, že vazby, které žijí, jsou nejsilnější právě v křesťanském prostředí. To, že zemře někdo v tomto společenství, je na jednu stranu nejvíce zraňující, ale straně druhé nejvíce nápomocné v tom, že okolo nich jsou další křesťané, kteří vědí, jak si navzájem pomoci. Toto vědomí je obsaženo ve společenství. To, že farář je v tomto prostředí „doma“, ví, že to, co dělá, čemu věří, co zastává, budou nejspíše zastávat i pozůstalí. To znamená, že nebude muset při rozloučení se zemřelým tápat jak oslovit a jak „dobře“ vést tento obřad.

Nutné je také zmínit naději ve smrti, kterou například R4 vidí možnou jen v křesťanství a zvládání smrti bez víry odmítá. R4 „no, že jsem například na tom pohřbu té XXX viděla jak je ta naděje důležitá, že ono to dost jasně bylo vidět na těch lidech, kdo na tom jak je na tom obřadu, že ty kteří byli věřící, tak to na nich bylo vidět jak jsou smutní, že to byl jiný druh smutku, než když tu byli děcka z gymplu, nevěřící spolužáci a ty byli absolutně zdrcení, ale absolutně jiným způsobem, že když tam byli i naši děcka z mládeže, kteří s ní byli stejní kamarádi stejně jako ti spolužáci a plakali i chlapci a byli nešťastní, ale bylo to jiné než ty kteří tu naději neměli, bylo to zkrátka cítit, bylo to vidět, takže to si myslím, že v křesťanství v tomhle máme velký pokad, že máme naději věčného života, že to může člověku dodat v tom smutku úplně jiný rozměr. Mě minulý týden umřel spolužák, zůstaly po něm dvě malé děti, na rakovinu, tak si celkem neumím představit, jak by to ta rodina prožívala, kdyby tu naději neměla.“ (řádek 121-130)

Opora v profesní roli, potlačení lidské autenticity

Pomocí je bezpochyby také role, kterou na sebe faráři berou. Příkladem může být kategorie „talár“, kdy na sebe farář pomyslně obléká svou profesi a talárem na sebe bere zodpovědnost za provedení pohřebního obřadu.

Lidský problém ale nastává ve chvíli, kdy je talárem jasně oddělené osobní prožívání smrti blízkého a profesní určení, které má předat naději ve smrti. Respondenti hovořili o důležitosti nerozbrečet se, tedy příkládali důležitost tomu potlačit svou osobní rovinu vztahu k zemřelému, ve prospěch předání naděje zarmouceným. Viz např. „... tak to byl jedinej pohřeb, na kterým jsem, teda když odváželi tu rakev, tak jsem se rozbrečela, já jako na pohřbu nikdy nebrečím a vždycky se ovládnou, protože já jsem tam, já tam zvěstuju evangelium a zvěstuju, že smrt není to poslední k tomu žádný brečení nepatří já bych to popřela, kdybych se rozbrečela“ (R2, řádek 156-159)

Pro další zkoumání by bylo zajímavé zjistit, jak konkrétní faráři prožívají své osobní truchlení, jelikož z rozhovorů toto není jasně čitelné. Projevem smutku je mimo jiné i pláč a truchlení. Stejně se o tom dočítáme i v Bibli v oddíle, kde David truchlí nad Abšalómovou smrtí.¹⁹³

Tito konkrétní faráři měli proces osobního truchlení ztížený tím, že na pohřbu nemohli projevovat své vnitřní emoce například pláčem. Co je tedy tím, co jim osobně pomáhá v truchlení? Jaké mají strategie zvládnání vyrovnávání se se smrtí?

To co pomohlo mně

Motivací k psaní této diplomové práce byla především tragická smrt mého kamaráda. Tento pro mne životní náraz na tvrdou realitu smrti, která se „neptá a bere“ vyvolal mnoho otázek po smyslu. Co čeká člověka po smrti? Existuje posmrtný život? Co na to evangelická církev, jejíž jsem členkou?

S přáteli jsme se rozhodli vložit pro zemřelého do rakve dopisy¹⁹⁴, které měly sloužit jako možnost osobně se s ním rozloučit, což nám náhlá smrt nedopřála.

Při následném rozhovoru s teologem evangelické církve na toto téma, mě čekal osobní šok. Tento teolog označil naše gesto za úsměvné a pozůstatek pohanských představ o smrti. Následovalo období vnitřních bojů s otázkami –

---

¹⁹³ 2. Samuelova, kapitola 19, verš 1-4. „*Král otřesen vystoupil do přístřešku nad branou a plakal. Šel a nařikal: „Můj synu Abšalóme, můj synu Abšalóme! Kéž bych byl umřel místo tebe, Abšalóme synu můj, synu můj! Joábovi bylo oznámeno: „Hle, král pro Abšalóma pláče a truchlí.“ Tak se toho dne proměnilo vysvobození ve smutek všeho lidu, neboť lid slyšel toho dne slova. „Král se trápí pro svého syna.“*

¹⁹⁴ V tomto rituálu při neštěstí nejlépe odpovídá toto: „**rituály zdvojené – osobní a kolektivní** – jak na úrovni obřadů, tak materiálních připomínek, Rodina se rozloučí se zemřelým s vyloučením veřejnosti a médií a zároveň se drží státní smutek nebo se koná velká ekumenická bohoslužba...podobně rodiny pohřbí mrtvé do svých hrobů a veřejnost vybuduje pomník.“ Analogií s těmito zdvojenými rituály vidím především v tom, že my jako komunita přátel, kteří patříme do větší komunity církve, jsme měli ještě jinou potřebu se rozloučit, než jen obřadem pohřbu a potřeba osobního rozloučení „každý sám za sebe“, pro nás byla v tento moment důležitá.

Proč je to špatně¹⁹⁵, když to pomohlo? Díky tomuto období, jsme spolu s vedoucí diplomové práce pozměnily cíl práce, který se dříve zaměřoval na oblast naděje v posmrtných představách na stávající cíl útěchy a jejího místa v evangelických představách o posmrtném životě.

Při vytváření otázek k rozhovorům byla zahrnuta i otázka – „*Když v našem společenství umřel mladý člověk, rozhodli jsme se napsat mu dopis, a dali jsme mu ho následně do rakve. Odpovídá psaní dopisu mrtvému podle Vašeho názoru věrouce Českobratrské církve evangelické?*“ Zajímavé u odpovědí na tuto otázku bylo, že jsem se již nesetkala s negativním názorem na tento čin.

Respondenti uznávali, že se i sami setkali s pohřbem, jehož průběh nebyl běžný, a v tu chvíli pochopili, že individuální potřeba rozloučit se „jinak“ je důležitější než držet se běžného standardu přípravy a průběhu pohřbu. Např. - R1 – „*...mimochodem na tom pohřbu té kamarádky, to bylo úplně výjimečné, zpíval její manžel a její dcery, velmi osobně tam mluvili o tom, co to pro ně vlastně znamená, co pro ně znamenala ta její nemoc a bylo to v určitém slova smyslu to bylo brutálně upřímné a v českém prostředí na to nejsme zvyklí, ale zároveň každému bylo jasné, že tak to bylo a že za tím je i naděje a ten obřad byl kvůli tomu strašně dlouhý, ale nikomu to tak nepřišlo a podle mě velmi zdravě se tam střídali během desítek vteřin prostě věci k pláči, že tam všichni brečeli a ke smíchu, prostě veselé příhody z jejího života, taky bych chtěl mít takový pohřeb (smích)*“ (řádek 132-139)

Respondentka R2 toto umocňuje více tím, že hovoří o pampelišce na parte, jako o něčem s čím nesouhlasila a byl to pro ni šok, ale následně tento akt hodnotí jako dobrý nápad.

---

¹⁹⁵ Použití slova „špatně“ zde nese mé osobní zabarvení, kterým chci vyjádřit jinakost oproti normě, která je zastávaná v evangelickém společenství.

R2 - „No, a když mu ta maminka umřela, tak on prostě na parte dal pampelišku, což byl pro nás pro všechny šok, ale místo nákyho proslovu, pustil interview z rozhlasu, který dávala ta jeho maminka, když byla živá a ta jeho maminka, jako odcházející měla šanci to zarmoucený shromáždění oslovit vo tom v čem si myslí, že je smysl života, to byl podle mýho úžasnej nápad, když jsem to teda potom hodnotila zpětně...když jsme šli na ten funus, tak jsme všichni brblali, jo? Ale zpětně to byl úžasnej nápad, ano teďka se s ní rozloučíme a ona nás naposledy osloví, tak jako by se předčítala nějaká duchovní závěť.“(řádek 222-228)

K tomu mohu dodat svou osobní zkušenost, že mně pomáhalo, když jsem si po smrti kamaráda psala deník¹⁹⁶. Dále pomáhalo zamyšlení se nad Žalmem 23¹⁹⁷, který je pro mě velice silný a inspirativní v tom, že popisuje Hospodina a jeho vztah k člověku. Jako důležitou jsem taky vnímala potřebu být sama¹⁹⁸, utříbit si myšlenky – nadechnout se a přemýšlet co s životem, který žiji právě teď. Součástí potěchy byla i perfekcionistická představa zemřelého, jako pozitivní příklad toho, jak má můj život pokračovat a jaký má mít směr.

---

¹⁹⁶ Psaní deníku spadá do terapeutické kategorie, jedna se o tzv. biblioterapii.(MÜLLER, Terapie ve speciální pedagogice)

V diplomové práci Psychoterapeutická práce s dětmi, které se vyrovnávají se ztrátou blízké osoby, píše autorka toto:

„Dopisy se píší v přítomném čase a jsou adresovány zesnulé osobě, které má dítě ještě potřebu něco sdělit, dořešit konflikt nebo s ní něco sdílet. Tato technika se využívá v případě, že se dítě nestihlo s blízkou osobou naposledy rozloučit „(WORDEN 1996, 164 in MICHŇOVÁ).

¹⁹⁷ „Hospodin je můj pastýř, nebudu mít nedostatek. Dopřává mi odpočívát na travnatých nivách, vodí mě na klidná místa u vod, na živu mě udržuje, stezkou spravedlivých mě vede pro své jméno. I když půjdu roklí šeré smrti, nebudu se bát ničeho zlého, vždyť se mnou jsi ty. Tvoje berla a tvá hůl mě potěšují, prostíráš mi stůl před zraky protivníků, hlavu mi olejem potíráš, kalich mi po okraj plníš. Ano, dobrota a milosrdenství provázet mě budou všemi dyn mého žití. Do Hospodinova domu se budu vracet do nejdelších časů.“

¹⁹⁸ Ticho se bojíme a po tichu toužíme – umožňuje uspořádat si myšlenky a najít názor na to, co se stalo. Ticho umožňuje najít sebe, propojit se s mrtvými a nechat se oslovit tajemstvím a mocí z jiného světa. Bolest po smrti blízkého slábne díky času a možnosti v něm být sám s druhými, prožitkově zemřít s milovaným a moci se tvářit, jako by se nic nestalo, vyprávět a mlčet, zůstat se zesnulým a plánovat s živými. (BAŠTECKÁ, Klinická psychologie v praxi)

Silnou pomocí je zde také víra v Hospodina a v jeho plán, který nekončí lidskou smrtí. Podobně jako u dotazovaných farářů, například u R2 – „*Snažím se, tak nějak nenásilně dovíst ty lidi k tomu, že tím totálním zchátráním našeho organismu to nekončí. Nevykládám jim, že máme nesmrtelnou duši, protože to je blbost, jo? Ale vykládám jim, že prostě Boží věrnost přesahuje možnosti, nebo jako ...hm.. lhůtu chátrání našeho organismu, jo? A že, a vlastně jsem si vybrala to, jak přichází Ježíš k Marii a k Martě, když umřel Lazar, kdy oni mu prostě vyčítaj, kde jsi byl, když jsme tě potřebovali? Ted'ka už je pozdě, přicházíš s křížkem po funuse, co ted' můžeš udělat? Když už je v hrobě? A vlastně, oni mu taky vyčítali a on se na ně nezlobil, to v tom kázání všechno zazní a že vlastně ještě před „těma“ Velikonocema, že to tou smrtí všechno nekončí a my, co žijeme po Velikonocích víme, že on vstal z mrtevejch a že nad tou smrtí zvítězil a že vlastně se můžeme spolehnout na to, že on nás má rád i po smrti...“ (řádek 99-107)*

Součástí mého deníku je i přímá řeč k zesnulému, která byla důsledkem mé potřeby předat děkovnou zprávu. Jako důležité jsem vnímala vedle potřeby být sama také silnou potřebu sdílet neštěstí s dalšími přáteli.¹⁹⁹

S odkazem na předešlou kapitolu vnímám, že i já jakožto věřící člověk a také jako člen evangelické církve zaujímám jakousi roli, která určuje, jak by můj osobní proces truchlení a vyrovnávání se smrtí měl vypadat. I díky

---

¹⁹⁹ Jak máme žít svůj život? Workoholismus či lenost? Nebo opravdu a skutečně žít pro každý den? Co bych chtěla, aby popravdě řekli o mé osobě ostatní lidé na mém pohřbu? Přijde mi, že Štěpa si tuhle otázku nejspíš položil, protože o něm nedokážu říct nic špatného a tuším, že nejsem sama. Štěpo, díky za tvůj život – ted' zpětně se ukazuje jako v zrcadle – třeba i nám pro inspiraci jak dál žít. Je zajímavé, jak smutek roste a zase slábne a vše se to děje jakoby v kruhu, který neumíme a nemůžeme ovlivnit. Jakoby naděje věčného soužití v Boží náručí byla v jednu chvíli plně žita a v druhém okamžiku zažívám zmatek a otázka proč?, se honí hlavou do té chvíle, než přijde opět odevzdání do nadějně křesťanské smrti. „Kde je smrti, tvé vítězství? Kde je tvá zbraň?“

antropologické části²⁰⁰ této práce jsem si uvědomila, že nežijeme vytrženi z reality okolního světa doby a kultury, ať jsme členy jakéhokoliv společenství a že prvně jsme lidské bytosti, které se v těchto bolavých chvílích zaměřují intuitivně na to, co pomáhá bez ohledu to co se sluší a patří ve společenství, ve kterém žijí a jaké v něm zaujímají místo. Měla jsem možnost projít cestu od svého evangelictví k tomu, že se mohu opřít také o své lidství, které dozajista umožňuje chovat se pohansky. Dle zjištění z výzkumu mohu říci, že faráři se drží reality společenství, ale když do něj nechají vstoupit realitu světa, reagují překvapeně, možná zpočátku zdrženlivě, ale nakonec dospějí k závěru, že to co není norma v církvi, může být dobré a pomocné.

Například jak již bylo zmíněno výše výňatek z rozhovoru s R2 – „...*maminka, jako odcházející měla šanci to zarmoucený shromáždění oslovit vo tom v čem si myslí, že je smysl života, to byl podle mého úžasnej nápad, když jsem to teda potom hodnotila zpětně. Když jsme šli na ten funus, tak jsme všichni brblali, jo? Ale zpětně to byl úžasnej nápad, ano teďka se s ní rozloučíme a ona nás naposledy osloví, tak jako by se předčítala nějaká duchovní závěť...*“ (řádek 222-228)

---

²⁰⁰ Například v části, kde popisují hrobový inventář a co do něj bylo vkládáno: „*Nebožtíkům dávali i modlitební knížky, dopisy dětí a později fotografie jejich blízkých.*“ NAVRÁTILOVÁ, Narození a smrt

Diskuze

Cílem diskuze je nabídnout čtenáři nadhled nad získanými poznatky a výsledky, které byly zaznamenávány při průběhu tvoření diplomové práce. Ráda bych v této kapitole popsala cestu, kterou jsem při tvoření této práce ušla, její úskalí a přínosy.

Hlavní zjištění předkládané práce a snaha odpovědět na cíl práce

V této kapitole bych se ráda vrátila k cíli práce: **Zjistit jaký prostor má evangelictví pro hledání útěchy po smrti mladého člověka**, nebo spíše - jak se v průběhu práce ukazovalo – útěchy při osobně zraňujícím úmrtí. Kritériem pro výběr respondentů byla jejich zkušenost s pohřbíváním mladého člověka, měla jsem za to, že tento pohřeb bude pro faráře nejvíce zraňující. Jak jsem se díky rozhovorům dozvěděla, nebyla to vždy pravda. Větší roli hrál vztah se zemřelým, než jeho věk.

Původním cílem práce bylo zjišťovat, zda představy o posmrtném životě obsahují naději. Tento cíl, byl však přetaven v průběhu tvoření na stávající podobu. Hlavním důvodem této změny, byl můj osobní myšlenkový postup a otázka, jak evangelík může hledat útěchu a jaký prostor mu v tomto hledání jeho církve dává. Tato otázka vznikla z mé zkušenosti po smrti mého kamaráda, kdy jsme se, se skupinou přátel rozhodli napsat mu dopisy na rozloučenou a vložit mu je do rakve. Při konzultaci s teologem jsem se setkala s nepřijmutím tohoto našeho gesta. Označil ho jako úsměvné a také za pozůstatek pohanských představ o smrti. Tento názor mě vedl po cestě útěchy a zjištění jaký prostor tato útěcha má v evangelické církvi.

Zajímavým zjištěním bylo, že pokud zemřelý/zemřelá byli blízcí faráři a sboru, ve kterém se odehrával smuteční obřad, bylo zde mnohem více možností

pro osobní vyjádření vztahu k zesnulému/zesulé. Faráři v rozhovorech hovořili o Agendě a rozhovoru s rodinou před pohřbem, jako o základu tvoření celého obřadu, aby byl udělaný na „míru“. Ale v případech, kdy se jednalo o smrt blízkou i jim, vytvářela se potřeba jít ještě dál a připravit pohřeb, který je „speciální a výjimečný“²⁰¹.

Evangelický farář je překvapen, někdy i dotčen způsobem, jak se rozloučit jinak, než je běžné v evangelickém prostředí, ale když má možnost tuto „jinakost“ zažít a vidí, co dělá s ním samým a se společenstvím, uznává, že to bylo dobré a smysluplné.²⁰²

Jedna z výzkumných otázek se zabývala vztahem mezi útěchou a představami o posmrtném životě, v této otázce jsem narazila na své vlastní předporozumění toho, že představa musí být obrazová, díky kvalitativnímu výzkumu se však ukázalo, že představy mohou být neobrazné a nepopisné. Hlavní myšlenkou je také to, že i v této neobraznosti se nachází velmi silná víra v neztracení člověka a naděje v budoucí neznámé, které Bůh zaslubuje svému lidu, tak jak píše i v teoretické části této práce. Ujistěním a potvrzením mé cesty, bylo také to, že nežijeme vytrženi z reality doby a kultury.^{203, 204} Otázkou pro mě však

---

²⁰¹ R1 – „*Jo, já jsme to vlastně musel popsat i v tomhle konkrétním pohřebním kázání, protože to jinak nešlo, že jo, to bylo tak osobní, že to jinak nešlo než to tam říct skutečně jak to pro mě bylo*“ (řádek 105-107)

²⁰² R2 – „*...to byl podle mého úžasnej nápad, když jsem to teda potom hodnotila zpětně...když jsme šli na ten funus, tak jsme všichni brblali, jo? Ale zpětně to byl úžasnej nápad...*“ (řádek 226-227)

²⁰³ Starý zákon nejde ve svých výrocích o smrti dále než k tomu, že člověk si může být jist, že ani ve smrti nebude opuštěn Bohem. Tím je umírání snesitelné, možná nebude nic, ale vše bude Božího dobrého plánu. Starozákonní představy o posmrtném životě jsou sice prázdné, ale plně spolehnutí na Boha a jeho plán a i kdyby nebylo nic, je to dobré. Útěcha je zde víra v dobrého Boha, který se postará. Důležitý bod konzultace s Petrem Slámou, teologem evangelické teologické fakulty, bylo také zjištění, že biblické představy o posmrtném životě souvisí s prolínáním víry v Boha s kulturními kategoriemi, které jsou nám dány před vírou. Tedy jako lidstvo vycházíme z různých pohanských představ, které se později mísí s představou Boha, který je větší než smrt.

zůstává, proč evangelík není více nakloněn obrazovým představám, když velká část Bible je napsaná v podobenstvích a v pomocných obrazech, aby byla pochopitelná a srozumitelná co nejvíce.²⁰⁵

Z této práce pro mě vyplývá několik otázek. Jednou z otázek je, jak téma pohřbu blízkého prožívá farář. Faráři mají nelehký úkol být profesionály ve chvílích, kdy je lidské být osobní, zasažený a truchlící. Do jaké míry je pro faráře útěšný rituál pohřbu, který sám vede? Jaké jsou jeho strategie zvládnutí při smrti blízkého? Má možnost mluvit o svém smutku s dalšími lidmi? Analogii se zasaženými faráři vidím příběhu Ezechiela²⁰⁶, který je blíže popsán v teoretické části této práci. Ezechielovi umřela žena, a on dostal nařizeno od Hospodina netruchlit. Farář i Ezechiel se zde stavějí do pozice, kdy potlačují sami sebe, kdy pro vyšší dobro a pro druhé si odepírají svou přirozenost. V případě farářů jde o zodpovědnost předat naději, a ne zoufání.

Omezení a síly práce

Omezení předkládané práce mohu popsat nejspíše jen z části, kterou jsem mohla reflektovat v průběhu psaní této práce.

Jeden z hlavních limitů, které jsem si zpočátku neuvědomovala, i když jsem na něj byla upozorňovaná od své vedoucí, je bezpochyby to, že jsem zkoumala společenství, do kterého sama patřím. Tento fakt s sebou nese mnohá úskalí jako například nedostatečnou kritičnost a omezený nadhled. V mém případě

---

²⁰⁴ Například v porovnání s výzkumem Olgy Nešporové – Smrt jako konec, nebo začátek? O (ne) víře v posmrtný život. Nepředstavy evangelíků jsou popisované jako méně konkrétní, chybí zde hlubší ponor do toho, proč mají tyto představy podobu, jakou mají. Autorka popisuje, že evangelík si nechce vytvářet představy, jelikož ví, že na ně nestačí. Bez bližšího poznání tohoto procesu nechtění vlastnit představy, ale zůstává toto téma nejasné a může být chybně vykládáno

²⁰⁵ Například příběh o podobenství o suchých kostech z Ezechiela, tak je více popsán v teoretické části diplomové práce.

²⁰⁶ 3.2.2 Kniha Ezechiel

i přílišný respekt k teologické literatuře, evangelickým teologům a jejich způsobu vedení konzultací, který často vedl spíše než k zodpovězení mé otázky ke stočení k tématu, které by se dle teologa hodilo více zapracovat do práce atd. Z této mé pozice jsem do jisté míry byla schopna vyjít až po uskutečnění rozhovorů a napsání analytické části práce. Toto omezení s sebou nese ale také plus většího rozhledu v tématu i v církevním prostředí. Při konzultacích a při shánění respondentů jsem mohla využít síť svých známých a rodiny.

Dalším omezením může být také můj povahový rys, kterým je netrpělivost. Nejvíce se má netrpělivost projevila při rozhovoru s respondentkou číslo 2. Tento rozhovor trval nejdéle, a po celou dobu jsem měla pocit, že mi respondentka nepředává nic zajímavého a hodnotného pro mé zkoumání. Až později při přepisu a rozboru rozhovoru jsem zjišťovala, že jsem se více dozvěděla o sobě než o tom, že mi nebylo příjemné protahování rozhovoru. Tato má netrpělivost a v ní skrytá „akčnost“ s sebou nese i své plus v tom, že jsem častokrát více psala, než abych jen přemýšlela, za jaký konec dané téma uchopit.

Velkým omezením při zpracování teoretické části byl nedostatek evangelické literatury. Pomocí bylo až nahlédnutí do výkladových slovníků, které vedly k dalšímu zamyšlení a k objevení nové literatury. Nemalou pomocí byly také konzultace s teology evangelické teologické fakulty, kteří mi pomohli ujasnit názorový a literární rámec, který zaujímá evangelická církev k tématu smrti a posmrtného života. Dále také vyjasňování pojmu posmrtného života v biblických a pastoračních souvislostech.

Ráda bych také zmínila to, co vnímám jako inspirativní pro výzkumy navazující. V otázce útěchy, by bylo zajímavé vedle biblických textů o smrti a posmrtném životě, rozebrat biblické texty zabývající se tématem útěchy v neštěstí, a jak Bible ukazuje cestu z této bolesti, nebo do ní, aby byla

překonána. Zajímavé by bylo věnovat se rozboru pohřebních kázání, která si respondenti připravili k pohřbu, o němž hovořili v rozhovorech. Pro účely dalšího zkoumání se mi podařilo získat tato kázání od respondentů 1,2 a 4 předkládám je v přílohách diplomové práce.

Prostor pro hledání útěchy v evangelické církvi po smrti blízkého člověka je mimo jiné i tématem potřeby člověka, být přijímán společenstvím i se svými individuálními potřebami. Evangelická církev je tradiční církví, která má popsané postupy obřadů včetně těch smutečních. Výhodou však je, že tyto obřady dovolují i individuální přání rodiny a blízkých zarmoucených. Z provedených rozhovorů je patrné, že evangeličtí duchovní jsou individuálnímu způsobu rozloučení nakloněni. Tato sympatie je ještě silnější, když se jedná o úmrtí člověk, který jim byl blízký. Z mého zkoumání je však zjevné, že naklonění se individuálnímu přání jedince, či skupině, je zpočátku přijímáno váhavě a s otazníkem. Tento otazník v sobě skrývá otázku, zda to bude v pořádku, když při rozloučení bude něco mimo tradiční itinerář. Skryté obavy, se ale vždy obrátily v ohromení z činu, popisují ho jako dobrý nápad a oceňují to, že lidé dokáží přinést do společného rozloučení nové prvky, které pomáhají.

Pokud se podíváme zpět na začátek této práce a na její teoretický základ, uvidíme, že evangeličtí věřící vycházejí z toho, co předkládá Písmo.²⁰⁷ Bible však hovoří mnoha jazyky a může být vykládána mnoha způsoby, proto je někdy těžké se orientovat v tom, co je ještě v individuální potřebě člověka v rámci biblických souvislostí v pořádku, a co už jde za hranice toho, co je v jejím rozporu. V Bibli nenacházíme odpověď na otázku, zda psaní

---

²⁰⁷ V Českobratrské církvi platí, jasný pořádek autorit – nejvyšší a nade všechny je tu Písmo svaté.

dopisu zemřelému je s Písmem v souladu, či v rozporu. Bible v tomto bodu mlčí.

Při literární cestě této diplomové práce, bylo nutné částečně probádat i antropologické základy smrti a pohřbívání a jak lidé dříve zacházeli se svými mrtvými. Pro mě zajímavým zjištěním bylo také to, že Bible není vytržená z dějinné reality a že také čerpá z pohanských představ lidí, kteří žili v biblické době. Měla jsem za to, že Bible je knihou, která popisuje Boha a jeho lid, oproštěně od pohanských zvyků a pokud zde jsou přítomny, je na ně vždy upozorňováno. V tomto bodě, je pro mé zjištění důležité, že Písmo dává prostor i lidství, které je nám vlastní i před vírou.

Přínos této práce vidím v osobním i ve společenském rozměru. V osobním v tom, že jsem byla schopná klást otázky a vést dialog se svou církví, která v mých očích nedovolovala jinakost v rozloučení s blízkým člověkem. Při zpracování diplomové práce jsem se setkala s nepochopením individuální potřeby zarmoucených. S přáteli jsme se po smrti kamaráda rozhodli vložit mu do rakve dopisy na rozloučenou, při konzultaci s teologem o tomto činu, jsem se z jeho strany setkala s hodnocením, které pro mě bylo zraňující. Myslím, že jádrem tohoto pro mě zraňujícího hodnocení, nebylo pohrdání nad našim činem, ale spíše o strachu z neznáma, že toto neznámé může mít své místo i v křesťanském prostředí. Ve společenském rozměru vidím přínos v otevření tématu, které nejspíš ještě není plně probíráno v evangelické církvi. Jako další potřebu, kterou tato práce otevírá, je více hovořit o smrti mladých, o individuálních potřebách zarmoucených a v neposedné řadě také téma truchlení farářů a jejich strategie zvládání smutku při přípravě a vedení pohřebního rozloučení.

Závěr

Tato diplomová práce se zabývala prostorem, který dává evangelická církev pro hledání útěchy po smrti blízkého člověka. V teoretické části jsem popsala smrt a posmrtný život v biblických a antropologických souvislostech. V závěru teoretické části jsem také přiblížila pojem útěcha.

Cíl práce byl stanoven takto: Zjistit, jaký prostor má evangelictví pro hledání útěchy (po smrti mladého člověka) v představách o posmrtném životě.

V analytické části jsem skrze kvalitativní výzkum zkoumala rozhovory s evangelickými faráři a farářkami, kteří měli osobní zkušenost s pohřbíváním mladého člověka. Pro bližší zkoumání byl stanoven cíl analytické části takto: Zjistit, jak se konkrétní evangeličtí faráři v souvislostech věrouky vyrovnávají se smrtí mladého člověka. Provedená analýza ukázala, že evangeličtí faráři nevlastní obrazové představy posmrtného života, že ve smrti a posmrtném životě se chtějí spoléhat na Boží vůli a jeho dobrý plán nezmařit lidský život. Útěchou je jim především společenství věřících a možnost být osobní při rozloučení se zesnulým, který jim byl blízký.

Proces tvorby mé diplomové práce byl pro mě velmi přínosný. Měla jsem možnost prohloubit znalosti v církevní, biblické a antropologické souvislosti. Práce mi dovolila nahlížet evangelickou církev z jiné perspektivy, než z které jsem byla zvyklá. Uvědomila jsem si širší kontext toho být členem nějakého společenství, že do každého společenství vstupujeme s danostmi, které jsou nám lidsky dány, a tím také toto další společenství utváříme.

Seznam literatury

ALLMEN, Jean-Jaques von. *Biblický slovník*. Praha: Kalich, 1987.

ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti I*. Praha: Argo, 2000

BAŠTECKÁ, Bohumila a kol. *Klinická psychologie v praxi*. Praha: Portál, 2003

BAŠTECKÁ, Bohumila a kol. *Psychosociální krizová spolupráce*. Praha: Grada, 2013

BAŠTECKÁ, Bohumila, Jan MACH a Petr GOLDMANN. A KOL. *Klinická psychologie*. rukopis v tisku. Praha: Portál, 2015.

BENEDIKT, *Eschatologie: smrt a věčný život*. Brno: Barrister&Principal, 2004

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad, 6. vyd., Praha: Biblická společnost, 1992

BIČ, Miloš a kol. *Výklady ke Starému Zákonu: Jób až Píseň písní*. 2 vyd., v KN 1. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998

BIČ, Miloš. *Starý zákon překlad Písma svatého: Ezechiel; Daniel, Svazek 13*. Praha: Kalich, 1968.

BRICHČÍNOVÁ, Kateřina. Několik poznámek ke knize Ezechiel. *Teologické texty: časopis pro teoretické a praktické otázky teologie* [online]. 2005, č. 2 [cit. 2015-04-15]. Dostupné

ČAPEK, Stanislav. *Job: výklad knihy Jobovi*. Praha: nákladem vlastním, 1940.

DOBIÁŠ, František Mrázek. *Čtyři vyznání: vyznání Augsburské, Bratrské, Helvetské a České: se 4 vyznáními staré církve a se Čtyřmi články praž.* Praha: Komenského evangelická fakulta bohoslužebná, 1951.

DOUGLAS, J.D. *Nový biblický slovník*. Praha: Návrat domů, 1996.

Důležitost porodu a rozloučení s dítětem. In: *Prázdna kolébka* [online]. Dostupné z: <http://www.prazdnakolebka.cz/dulezitest-porodu-a-rozlouceni-s-ditetem>

- FREEDMAN, N. D. *The Anchor Bible Dictionary* V. New York: Doubleday, 1992
- GENNEP, Arnold Van. *Přechodové rituály*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996.
- GRUBER, Jiří. *Pojď a přesvědč se*. 1. vyd. Praha: ČCE, 2007. 65 s., Knižnice studijních textů ČCE; sv. 2.
- HOLÝ, Martin a MIKULEC, Jiří. *Církev a smrt: institucionalizace smrti v raném novověku*. Praha: Historický ústav, 2007
- HROMÁDKA, J. L. *Evangelium o cestě za člověkem*. Praha: Kalich, 1986
- JOHNSON, Luke Timothy. *Evangelium podle Lukáše*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005. Sacra Pagina.
- KERRIGAN, Michael. *Historie smrti: pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti*. Praha: Deus, 2008.
- KOTRLÝ, Tomáš. *Pohřebnictví: právní zajištění piety a důstojnosti lidských pozůstatků a ostatků*. Praha: Linde, 2013.
- KÜNG, Hans. *Ježíš*. Brno: Barrister&Principal, 2013.
- LANDOVÁ, Tabita. *Rituály: přednáška pro studenty Diakoniky*, nepublikováno, 18. 11. 2014.
- LÉON-DUFOUR, Xavier a kol. *Slovník biblické teologie*. Praha: Academia, 2003.
- LOCHMAN, Jan Milič. *Krédo: základy ekumenické dogmatiky*. Praha: Kalich, 1996.
- MALINA, Jaroslav. *Antropologický slovník* [online]. Brno: Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, 2009
- MICHŇOVÁ, Zlata. *Psychoterapeutická práce s dětmi, které se vyrovnávají se ztrátou blízké osoby* [online]. Brno, 2012 [cit. 2015-04-22]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/385079/fss_m/Diplomova_prace_final.txt. Diplomová práce. Masarykova univerzita.

MOLONEY, Francis J. *Evangelium podle Jana*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009. Sacra Pagina.

MOSKALA, Jiří. *Kniha Daniel a makabejská teze: problematika autorství, jednoty, struktury a sedmdesáti týdnů knihy Daniel : (příspěvek do diskuse o kanonické apokalyptice)*. Praha: Hope, 1995.

MÜLLER, Oldřich. A KOL. *Terapie ve speciální pedagogice* [online]. 2. přepracované vydání. Praha: Grada, 2014 [cit. 2015-04-22]. Dostupné z: https://books.google.cz/books?id=6g1SAwAAQBAJ&pg=PA217&lpg=PA217&dq=psan%C3%AD+den%C3%ADku+terapie&source=bl&ots=6YUsEAMK Lp&sig=bFb7e74gCgnKdBdf6wNc0_K3gX4&hl=cs&sa=X&ei=8uM3VbnAB oSCzAPDp4GgDg&ved=0CE4Q6AEwBw#v=onepage&q=psan%C3%AD%20den%C3%ADku%20terapie&f=false

NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004

NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013

NEŠPOROVÁ, Olga. Smrt jako konec, nebo začátek? O (ne)věře v posmrtný život. *Lidé města* [online]. 2009, roč. 11, č. 3 [cit. 2015-04-24]. Dostupné z: [http://lidemesta.cz/archiv/cisla/11-2009-3/smrt-jako-konec,-nebo-zacatek-o-\(ne\)vire-v-posmrtny-zivot.html](http://lidemesta.cz/archiv/cisla/11-2009-3/smrt-jako-konec,-nebo-zacatek-o-(ne)vire-v-posmrtny-zivot.html)

NOVOTNÝ, Adolf. *Biblický slovník: díl 1. A-R*. Praha: Kalich, 1935.

NOVOTNÝ, Adolf. *Biblický slovník: díl 2. Ř-Ž*. Praha: Kalich, 1956.

ODEN, Thomas C. *Life in the spirit*. Systematic Theology: Volume Three San Francisco: HarperCollins, 1992.

PÖHLMAN, Horst Georg. *Kompendium evangelické dogmatiky*. Jihlava: Mlýn, 2002.

POKORNÝ, Petr. *Apoštolské vyznání víry: výklad nejstarších křesťanských věroučných textů*. Třebenice: Mlýn, 1994.

POKORNÝ, Petr. *Vznik christologie: předpoklady teologie Nového zákona*. Praha: Kalich, 1988.

ROXBERG. Where Can I Find Consolation? A Theoretical Analysis of the Meaning of Consolation as Experienced by Job in the Book of Job in the Hebrew Bible. *Journal of Religion and Health* [online]. 2013, roč. 52, č. 1, dostupné z

<http://web.b.ebscohost.com.ezproxy.is.cuni.cz/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=e2326a74-800f-49fb-bf90-d2b48813ec98%40sessionmgr113&vid=1&hid=106>

RYŠKOVÁ, Mireia. *Doba Ježíše Nazaretského: historicko-teologický úvod do Nového zákona*. Praha: Karolinum, 2008.

SMOLÍK, Josef. *Pastýřská péče*. Praha: Kalich, 1991

SOKOL, Jan. *Čas a Rytmus*. Praha: Oikoymenh, 1996

SOUČEK, J. B. *K zákonu a svědectví: úvaha o navazování na reformaci a o smyslu našeho církevního sjednocení*. Praha: Kalich, 1935.

Starý zákon: překlad s výkladem. Sv. 13, Ezechiel; Daniel. Praha: Kalich, 1984.

STRAUSS, A. / CORBIN, J.: *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert, 1999

SYNODNÍ RADA ČESKOBRATRSKÉ CÍRKVE EVANGELICKÉ. *Agenda českobratrské církve evangelické: bohoslužebná kniha Díl. 1*. Praha: Synodní rada ČCE, 1983.

ŠIMR, Karel. *Modlí se evangelíci za své mrtvé?*. *Český bratr*. 2011, č. 87.

ŠOUREK, Miloš. *Hovory s Biblií: za poznáním knihy knih a jejího významu*. Praha: Kalich, 1991.

ŠPATENKOVÁ, Naděžda. *O posledních věcech člověka: vybrané kapitoly s thanatologie*. Praha: Galén, 2014.

ŠPIDLÍK, Tomáš. *Věřím v život věčný: eschatologie*. Vyd.1. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2007

ŠVAŘÍČEK, R./ ŠEĐOVÁ, K. a kol.: *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Portál, 2007

URSINUS, Zachariáš a Kašpar OLEVIANUS. Heidelberský katechismus. *Evangnet* [online]. [cit. 2014-11-09]. Dostupné z: https://www.evangelnet.cz/materialy/liturgie/677-heidelbersky_katechismus

VOUGA, François. *Teologie Nového zákona*. Jihlava: Mlýn, 2009.

WILFORD. Neanderthals and the Dead. *New York Times* [online]. 2013, 17.Dec Dostupné z:<http://search.proquest.com.ezproxy.is.cuni.cz/docview/1468506830?accountid=15618>

ZIKMUND, Martin. II. Helvetská konfese. *Naše reformace: církevní výročí 2013-2018* [online]. [cit. 2015-04-27]. Dostupné z: <http://www.nase-reformace.cz/v-kristu-jsme-predurceni-k-jistemu-cili/>

ZUMSTAIN, Jean. *Slovo v setmělém světě*. Třebenice: Mlýn, 1995.

TENGLER, Jiří. Heidelberský katechismus. In: *Naše reformace: církevní výročí 2013-2018* [online]. [cit. 2015-04-27]. Dostupné z: <http://www.nase-reformace.cz/heidelbersky-katechismus/>